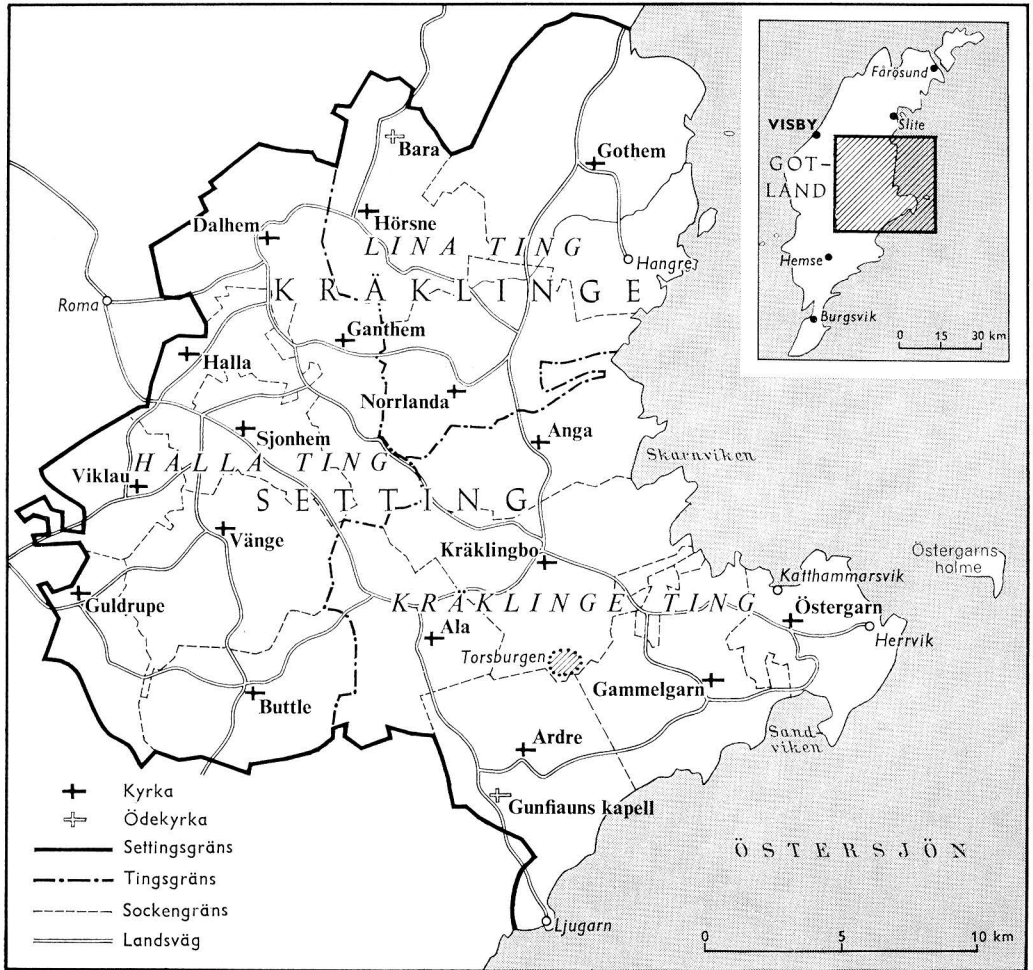

GOTLAND

BAND IV

HALVBAND 1

KYRKORNA I LINA och HALLA TING

KARTOGRAFISKA INSTITUTET

Karta över det i band IV behandlade området, Kräklinge setting.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

till Band IV

	sid.
<i>Karta</i> över det i band IV behandlade området	IV
<i>Utgivarnas förord</i> till band IV	VII
<i>Förkortningar</i> använda i band IV	VIII

Halvband 1.

Lina Ting

Inledning till <i>Lina Ting</i> av Nils Lithberg	3
Bara ödekyrka, av Johnny Roosval	7
Hörsne kyrka, av Johnny Roosval och Hans Wachtmeister	21
Gothems kyrka, av Johnny Roosval och Henrik Alm	59
Norrlanda kyrka, av Johnny Roosval och Henrik Alm	110

Halla Ting utarbetat av Johnny Roosval

Dalhems kyrka	151
Ganthems kyrka	218
Halla kyrka	252
Sjonhems kyrka	291
Viklau kyrka	322
Guldrupe kyrka	348
Buttle kyrka	380
Vänge kyrka	409

Halvband 2.

Kräklinge Ting utarbetat av Johnny Roosval och Erland Lagerlöf

Inledning till <i>Kräklinge Ting</i> av Nils Lithberg	461
Kräklingbo kyrka	463
Anga kyrka	530
Ala kyrka	592
Östergarns kyrka	647

VI

Gammelgarns kyrka	695
Ardre kyrka	775
Gunfiauns kapell	841
<i>Tillägg och rättelser till band IV utarbetade av Erland Lagerlöf</i>	
Gothems kyrkas restaurering 1949—50	857
Norrlanda kyrkas restaurering 1953—55	892
Buttle kyrkas restaurering 1956—57	896
Sjonhems kyrkas restaurering 1961—62	906
Övriga förändringar	910
Rättelser	914
<i>Register utarbetade av Lydia Tuulse och Erland Lagerlöf</i>	
Ortregister	916
Sakregister	920
Personregister	929

FÖRORD

till

GOTLAND, BAND IV

Beskrivningen av kyrkorna i Kräklinge setting påbörjades redan 1928, då medlemmar av Konsthistoriska seminariet vid Stockholms högskola under JOHNNY ROOSVALS ledning utförde förberedande undersökningar i Lina ting. Svårigheter både av ekonomisk och personell natur ha emellertid under den närmast därpå följande perioden förorsakat en längre tidsutdräkt i utgivningen av detta band. Under denna tid ha flera av de i detta band beskrivna kyrkorna undergått mer eller mindre omfattande restaureringsarbeten, vilka bringat nya fakta i dagen. I några av dessa kyrkor ha omfattande medeltida målningssviter framkallats och konserverats. Det har därför syntts önskvärt, att såsom avslutning till bandet med Kräklinge settings kyrkober beskrivningar föga ett tilläggshäfte med beskrivningar av det sålunda nytillkomna viktiga materialet. Detta avslutas med sedvanliga ort-, person- och sakregister till hela bandet.

Med detta bands fullbordande äro två tredjedelar av de gotländska landskyrkorna beskrivna. Nu återstå kyrkorna i Burs och Hoburgs settingar, av vilka Burs setting är under arbete och beräknas kunna publiceras inom en snar framtid.

I företalet till det 1963 utgivna häftet av här föreliggande band nödgades utgivarna meddela, att detta vore det sista häfte i serien Gotlands kyrkor, där JOHNNY ROOSVAL stode såsom författare, emedan han med ålderns rätt förklarar sig önska frånträda sin ställning som medutgivare av verket SVERIGES KYRKOR och därmed även författaransvaret för Gotlands kyrkor. I företalet till detta sista band av Gotlands kyrkor, som bär hans ledare- och författarenamn, vilja vi, fortsättare av hans arbete, med värme återupprepa uttrycken av vår tacksamhet och hyllning inför JOHNNY ROOSVAL för hans omfattande och inspirerande insatser för utforskande och beskrivning av Gotlands kyrkor.

I företalen till de häften, som bilda band IV, ha utgivarna redovisat det mycket omfattande och värdefulla bistånd, som generöst lämnats arbetet av ett stort antal forskare och specialister på olika områden, liksom även av vederbörande prästerskap och kyrko-betjäning i de behandlade kyrkorna. Vi önska gärna i samband med detta bands slutförande förnya vårt tack till alla dem, som på olika sätt ha underlättat och stött vårt arbete.

Band IV har blivit betydligt mer omfångsrikt än de föregående banden, varför det av praktiska skäl uppdelas på två halvband, det första omfattande Lina och Halla ting, det andra Kräklinge ting samt tillägg och register.

Stockholm i juni 1964.

SIGURD CURMAN

ARMIN TUULSE

FÖRKORTNINGAR ANVÄNDA I DETTA BAND

Övriga förekommande förkortningar i överensstämmelse med förkortningsregistret
i Nordisk Familjebok, 3:e uppl.

A.B. = Aftonbladet.

ATA = Antikvariskt-topografiska arkivet i VHAA, Sthlm.

Bd I = SvK, Gotland, Band I. Bro setting. Sthlm 1931.

Bd II = SvK, Gotland, Band II. Rute setting. Sthlm 1935.

Bd III = SvK, Gotland, Band III. Hejde setting. Sthlm 1942.

BRUNIUS = C. G. Brunius, Gotlands konsthistoria 1—3, Lund 1864—66.

BS~~T~~ = K. Byggnadsstyrelsens arkiv, Sthlm.

dep. = deponerad, deposition.

D. S. II = Diplomatarium Suecanum . . . edidit Joh. Gust. Liljegren. Vol. II. Holmiæ 1837.

ED HANDL. = Ecklesiastikdepartementets konseljhandlingar i RA.

EKHOFF, Svenska stavkyrkor = E. Ekhoff, Svenska stavkyrkor jämte iakttagelser över de norska . . .
Sthlm 1914—16.

FORNVÄNNEN = Fornvännen. Meddelanden från K. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien.

GA = Gotlands Allehanda.

G. ARKIV = Gotländskt Arkiv, Meddelanden från Föreningen Gotlands Fornvänner, Visby.

G. FOLKBL. = Gotlands Folkblad.

GF = Gotlands Fornsal, Visby.

G F HANDKATALOG = J. Roosval, Medeltida konst i Gotlands fornosal. Gotlands fornosals handkataloger. I. Ny bearbetad upplaga. Sthlm 1928.

GOTL. = Gotlänningen.

Gr. f. = Grekisk fot (= 33 cm).

HILDEBRAND, Sveriges medeltid = Hans Hildebrand. Sveriges medeltid. D. 1—3. Sthlm 1879—1903.

HILFELINGS JOURNAL = Journal hållen under resor till Gotland (1796—1800) på välborne P. Thams bekostnad av C. G. G. Hilfeling. Text och Atlas. Ms i KB.

HÅKANSSONS AVGJ. SAML. = Gunnar Håkansson's samling av gipsavgjutningar i SHM.

HOLMBÄCK = L. M. Holmbäck, Klockor och klockringning, Sthlm (tryckt i Malung 1951).

INV. = Inventarieförteckning.

INV. 1830 = en på grund av en kgl. förordning 17/4 1828 företagen inventering av forntida minnesmärken i kyrkor och på kyrkogårdar. Protokollen, som fördes av prästerna, utskrevos i flera exemplar, varav en serie förvaras i respektive kyrkoarkiv och en serie i ATA.

KB = Kungl. Biblioteket, Sthlm.

KYRKIOMINNING = Minning om Kyrkiorna och theas Fatis, med mera uti Östergarns Giäld 1737, upprettad af Lars Neogard, Pastor Loci.

kh = kyrkoherde.

LEMKE = O. W. Lemke, Visby stifts herdaminne. Örebro 1868.

- LINDQVIST, BILDSTEINE = Sune Lindqvist, Gotlands Bildsteine 1—2, Sthlm 1941—42.
- LM = G. Lindström, Anteckningar om Gotlands medeltid 1—2. Sthlm 1892—95.
- LUNDMARK, KYRKLIG KONST = Efraim Lundmark, Kyrklig konst efter reformationen i Gotlands Fornsal, Sthlm 1925.
- LÖFGREN = A. Löfgren, Det svenska tenngjutarehantverkets historia. Del 1, bd 1—3, Sthlm 1925—50.
ms = manuskript.
- NEOGARD REP. = Östergarns Kyrkios Reparation, författad av Lars Neogard i: vis, prot. 1737—1880 (N: 1), s. 10—16.
- P. A. SÄVE. BERÄTT. 1864 = Säves berättelser över sina resor på Gotland 1850—56 och 1863—64, i original (inbundna) i VHAA och delvis i avskr. i den efter socknar ordnade skriftsamlingen i ATA.
- PROT. = protokoll.
- RA = Riksarkivet, Sthlm.
- RAÄ = Riksantikvarieämbetet, Sthlm.
- ROOSVAL J.: CICERONEN = J. Roosval, Den gotländske ciceronen. Andra upplagan. Sthlm 1950.
- ROOSVAL, GLOBUS = J. Roosval, Globus, en gotländsk stensemästare verksam omkr. 1160—80. G. Arkiv 1942. — J. Roosval, Globus amplificatus, G. Arkiv 1943.
- ROOSVAL J.: KIRCHEN = J. Roosval, Die Kirchen Gotlands, Sthlm 1911.
- ROOSVAL J.: MEDELTIDA SKULPTUR = J. Roosval, Medeltida skulptur i Gotlands Fornsal, Sthlm 1925.
- ROOSVAL, REVISION I—IV = J. Roosval, Revision av gotländska dateringar, Fornvännen; I, II (1925), III (1926), IV (1934).
- ROOSVAL, STEINMEISTER = J. Roosval, Die Steinmeister Gotlands, Sthlm 1918.
- ROOSVAL, VITRIARIUS = J. Roosval, Gotländsk vitriarius, Sthlm 1950.
- RÄK. = räkenskaper.
- SHM = Statens Historiska Museum, Sthlm.
- SNABBINV. = en preliminär inventering av de svenska kyrkornas föremålsbestånd av konst- och kulturhistoriskt värde, utförd under åren 1917—32. Samtliga snabbinventeringslistor förvaras i ATA. Ett ex. har tillställts varje inventerad kyrka samt vederbörande domkapitel.
- St.f. = Stångafot (27,7 cm).
- Stpl, stplr, stpld = stämpel, stämplar, stämplad.
- ST. PROT. = sockenstämmoprotokoll.
- STRELOW = Cronica Guthilandorum. Den Guthilandiske Cronica . . . aff Hans Nielsson Strelow, Kjöbinghaffn 1633.
- Sv. D = Svenska Dagbladet.
- SvK = Sveriges Kyrkor, Konsthistoriskt inventarium utg. på uppdrag av K. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Sthlm 1912 —.
- SÄVE = Carl Säve, Gutniska urkunder: Gutalag, Guta saga och Gotlands runinskrifter språkligt behandlade, Sthlm 1859.
- SÖDERBERG B.: Passionsmålningarna = B. Söderberg, De gotländska passionsmålningarna och deras stilfränder, Lund 1942.
- TAXUSLISTAN = Förteckning över de gotländska kyrkornas taxus till biskopen i Linköping under medeltiden, enl. Linköpings handskr. o. a., varvid användes Steffens text (publicerad i G. Arkiv V, 1933), s. 54—58.
- UPMARK = Gustaf Upmark, Guld- och silversmeder i Sverige 1520—1850, Sthlm 1925.
- UUB = Uppsala Universitetsbibliotek, Uppsala.
- WENTZEL, LÜBECKER-PLASTIK = Hans Wentzel, Lübecker Plastik bis zur Mitte des 14. Jahrhunderts. Berlin 1938.
- VHAA = K. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Sthlm.

vis. = visitation.

VLA = Landsarkivet i Visby.

ÖIÄ = Överintendents Ämbetet (efter 1918 BST), Sthlm.

ÖIÄ skr. = Skrivelser från ÖIÄ till K. Maj:t (inrikes-civildep.) i RA.

I FÖRENING MED MÅTTUPPGIFTER

B = bredd, D = diameter, Dj = djup, H = höjd, L = längd. Sv.f. = svensk fot (29,7 cm). Samtliga mått äro, där ej annat angives, i cm.

Väderstrecken förkortas, N S Ö V.

Silverstämplar tydda enl. Upmark.

Tennstämplar tydda enl. Löfgren.

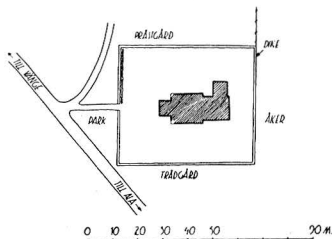

✓ Fig. 318. Sjonhems kyrka. Exteriör från SÖ. Foto O. Sörling 1900-ts början.
Aussenansicht von Südosten. Exterior from S. E.

SJONHEMS KYRKA ANNEX TILL VÄNGE

TRYCKTA KÄLLOR: BRUNIUS II, s. 333. — Gotlänningen 6.10. 1936 (återinvigning efter restaurering). — STRELOW, s. 140 med årtalet 1040.

HANDSKR. KÄLLOR OCH AVB.-SAML.: HILFELINGS JOURNAL 1801, s. 112, många gravinskr. — P. A. SÄVE, ATLAS till BERÄTT. 1852, avb. av 3 runstenar; BERÄTT. 1864, teckn. av exteriör och två 20—*Sveriges Kyrkor. Gotland IV.*

KYRKO-
GÅRDEN

Fig. 319. Situationsplan. Skala 1:3000. Uppm. K. J. Karlström och Erik Persson 1928. Lageplan. Plan of site.

glasmålningar. TAXUSLISTAN med årtalet 1230. — A. T. A.: uppmätn. av funten, tuschritn. av ARRE ESSÉN 1915; 2 runstenar, blyerts- och tuschtekn. av O. SÖRLING; rapport av E. BOHRN ang. arbeten 1936, förvarad under inv.-nr för fynd 22343 med redogörelse för nylagt stengolv i koret samt för upptäckt grund till kärnkyrka, tydligt bevarad endast för långhuset, med planer och foton.

KYRKANS ARKIVALIER: RÄK. fr. 1738—1789; 1801 till nu; VIS. PROT. fr. 1738.

Kyrkogården begränsas genom dike med terrassmur av 1886. Samma år revs den gamla murade stigluckan. Tämligen på dess plats — mitten av v. sidan — är kyrkogårdens nuvarande enda ingång, en järnrist över diket.

»Parkträd till kyrkogården» inköptes 1887.

KYRKOBYGG-
NADENS HU-
VUDELAR

Tornet, byggt omkr. år 1200, är en rest av en äldre, mindre anläggning, som vi kalla kärnkyrkan, och varav eljest endast vissa spår äro bevarade; dels från första tredjedelen av 1100-t., kärnkoret eller Hegwaldrs kor; dels från mitten av 1100-t., kärnkyrkans långhus eller Hegwaldr Posthumus' långhus. — Nuvarande långhus och kor äro anlagda i betydligt större skala. De utfördes, koret 1230, långhuset omkr. 1260. Byggnaden har avancerat ungotiska proportioner, men detaljer i övergångsstil. Sakristian tillfogades först 1818.

TORNET

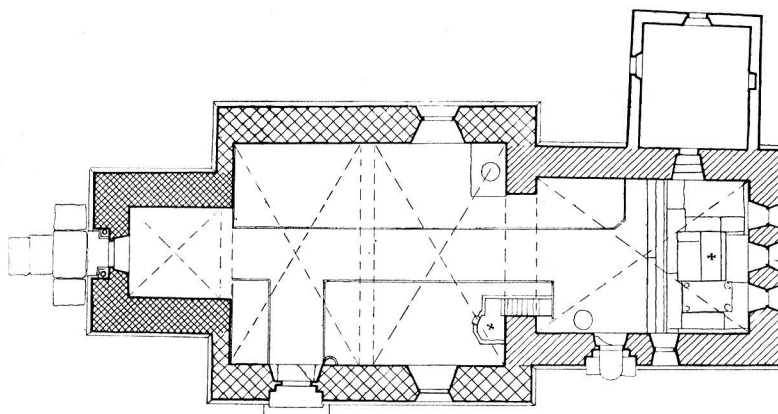
Tornfasaderna bestå av huggen sten med grovt och brett utstrukna fogar, sockeln är smalt skråkantig (fig. 327). På s. sidan öppnar sig en liten rundbågig ljusglugg, delad i två småbågar genom en kolonnett med attisk bas och bägarblockkapitäl (fig. 328). Strax ovanför stå de rundbågiga klockhålen, av vilka dock det ö. är gömt under långhusets vattentak. Endast i det n. är kolonnetten bibehållen, den har veck-kapitäl utan täckplattor, liksom portalen (karaktäristiska för tiden omkr. 1200)¹. Portalens skarpkantiga rundbågar sluta sig omkr. ett tympanon med samma ovanliga underkontur som Norrlanda torn (fig. 147), lågrakspetsig med rullformad knopp i centrum (fig. 327). Detta tympanon har ett besynnerligt högt läge: urspr. måste det ha bottnat i samma nivå som kapitälens överkant.² Ö. mur existerar blott i tornets övre del. Den bäres av en besparingsbåge, synlig från tornets nuvarande »första våning» (såsom i Bunge o. a., se Bd II fig. 30, 57, 78, 96, 114). Spiran är tämligen högspetsig, H. omkr. 27 m, troligen icke urspr. Man kan snarare förmoda 23,1 m = 70 gr. f., som måste ha fixerats på grund av en gängse proportionsprincip genom triangulering, då kärnkyrkan ännu existerade.

¹ Jfr Atlingbo korportal, Bd III fig. 126, Hogrån, sid. 91, ang. kapitäl utan täckplattor, Gothems korportal, närovan fig. 93, av 1199, Eksta tornportal, i Bd V. I alla förmoda vi ett cisterciensiskt-ledareskap, en okänd *frater laicus*, som vi kalla Veck-kapitälsmästaren.

² Tympanonhällen har trol. blivit upplyftad för att göra genomgångsöppningen mera mänskligt användbar: det syns också på innersmygens betäckning att en förändring skett, den är icke som eljest lågrakspetsig, utan nästan vågrät. Förmodl. har här även skett en breddning.

✓ Fig. 320. Kyrkan från NV. Foto A. Roland 1913.
Aussenansicht von N.W. Exterior from N.W.

XXXXX PERIOD I

////// --- II

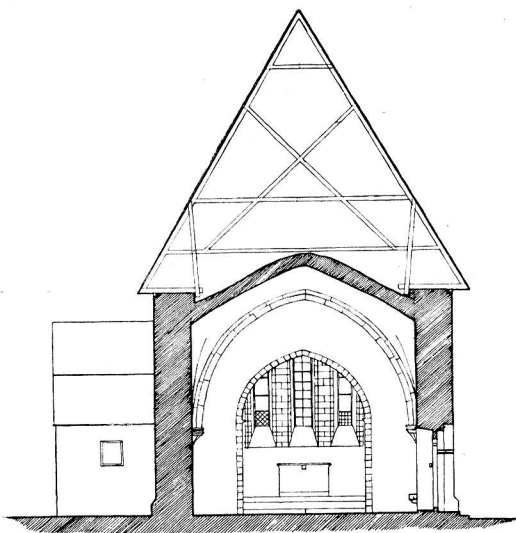
xxxxx --- III

10 DM 0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 M

✓ Fig. 321. Plan. Skala 1: 300. Period I omkr. 1200, period II omkr. 1230, period III omkr. 1260. Fig. 321—322, 324—325 uppm. K. J. Karlström och Erik Persson 1928.

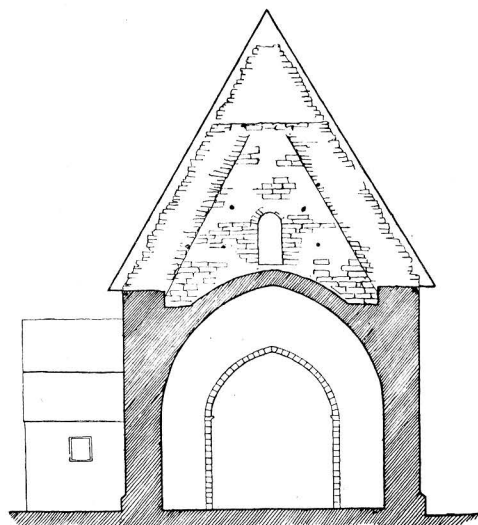
Grundriss. Periode I: c:a 1200. Periode II: c:a 1230. Periode III: c:a 1260. Plan. Period I c. 1200. Period II c. 1230. Period III c. 1260.

✓ Fig. 322 a. Sektion mot Ö genom långhusets V del. Skala 1: 300.

Querschnitt durch den westlichen Teil des Langhauses nach Osten.

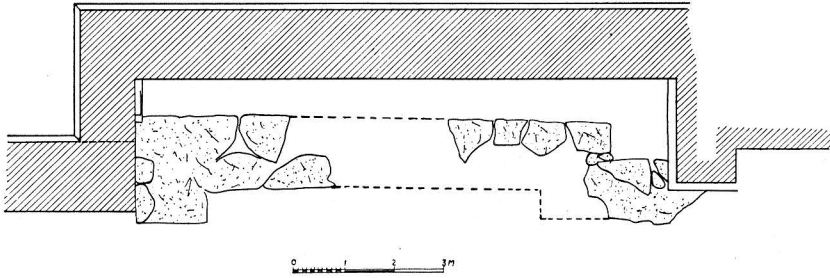
Transverse section through W. part of nave towards E.

✓ Fig. 322 b. Sektion mot Ö invid långhusets Ö vägg. Skala 1: 300.

Querschnitt gegen Osten nahe der Ostwand des Langhauses.

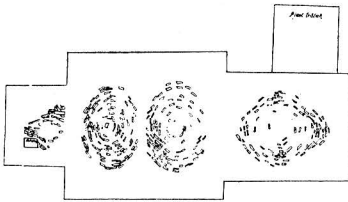
Transverse section towards E. and near E. wall of nave.

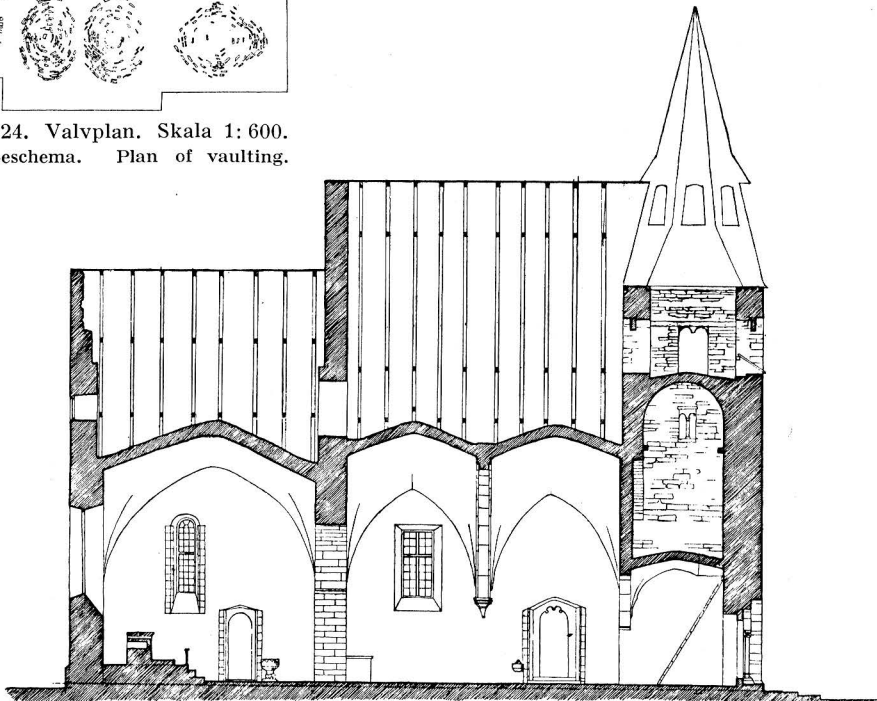
✓ Fig. 323. Grundrester efter ett äldre långhus, framgrävda innanför nuvarande långhusets mur. Skala 1:150. Uppm. E. Bohrn 1936.

Teile der Grundmauer eines älteren Langhauses innerhalb der gegenwärtigen N.-Mauer 1936 hervorgegraben.

Foundation parts of an older nave revealed within the present N. nave wall.

✓ Fig. 324. Valvplan. Skala 1:600. Gewölbeschema. Plan of vaulting.

✓ Fig. 325. Längdsektion mot S. Skala 1:300. Längsschnitt gegen Süden. Longitudinal section towards S.

Tornets bottenvåning — ringkammaren — täckes nu av ett valv som åtminstone delvis är byggt som romerskt kryssvalv med mycket svagt stigande hjässlinjer men delvis som ett tältvalv. Valvets vederlag i ö. bildas av en i genomskärning ovanligt smal tornbåge med tryckt spetsbågig kontur, av samma vidd som ringkammaren. Den urspr. tornbågen torde varit upptagen i kärnkyrkans v.-gavel och dess dageröppning måste varit lägre än den nuvarande. Betäckningen i ringkammaren var möjligen först ett lågt sittande tunnvalv eller ett bjälklagsgolv som alltså skulle bildat botten för tornets första våning. Det befintliga kryssvalvet är uppenbart sekundärt; det bevisas av tillståndet i det bjälklag som ligger ovanpå valvets hjässa eller snarare något därunder. Mittpartiet i dess samtliga bjälkar är nämligen avlägsnat genom sågning för att släppa upp kryssvalvets svaga stigning mot höjden. Den östligaste bjälken är nästan helt borttagen, endast s. ändan är kvar i sin mur. Detta står kanske i samband med en i tornets n.ö. hörn befintlig stor, grovt nischformig urtagning, som måste varit mynningen till en murtrappa. Denna skulle urspr. mynnat i den ovan förmodade »första tornvåningen» men skulle, då dennas botten avlägsnades och kryssvalvet byggdes, dragits högre upp i tornmuren genom bortbilning av murmaterial. Vid denna operation var den ö. bjälken i vägen och dess n. ände avlägsnades fullständigt.

I våningen, som har kryssvalvet till botten, består väggen under tornets omtalade hjälpbåge av en tunn skärmur som också tjänar till att belasta kryssvalvet. Urspr. måste här varit öppet in mot kärnkyrko-långhusets takstolsområde.

Från denna våning, som nu är tornets »första våning», fortsätter man på stege upp till ett rum strax under klockvåningen, vilket genom sin fina s. ljusglugg har ett borgstugeartat utseende, påminnande om motsvarande rum i Halla (s. 260 , fig. 282). Därifrån når man, alltjämt med stege, klockvåningen.

Vi samla nu tornets historia. A) Det byggdes omkr. 1200 enl. en cisterciensertyp av Veck-kapitålmästaren; jfr. liknande portaler i Eskelhem, Mästerby, Västerhejde, Bd. III fig. 227, 204, 60, de två senare något ombyggda (se ovan s. 292, anm. 1).

Första tornvåningens botten var då ett bjälklagburet golv eller möjl. ett valv, hur som helst är den botten nu försvunnen. Dit upp ledde en murtrappa (genom kärnkyrkans v. mur och i tornets n.ö. hörn) nu till större delen täppt eller riven.

Tornets »andra våning» hade till golv ett bjälklag vars stumpar ännu äro bevarade fastsittande i sina murkanaler i n. och s. Man kom dit genom stege.

Tornets »tredje våning» hade också ett bjälklagsgolv. Våningen belystes genom en pryddligt rundbågig, kolonnettindelad s. glugg. Våningen täcktes av tunnvalv.

»Fjärde våningen» var klockvåning och därovan spiran som nu. — Sådant var tornets första tillstånd. Dess funktion utom att vara klockstapel är icke klar. Kanske »det borgstugeartade» tidvis haft en bostadsfunktion, kanske detta haft samband med en eventuell försvarsvåning i långhuset?

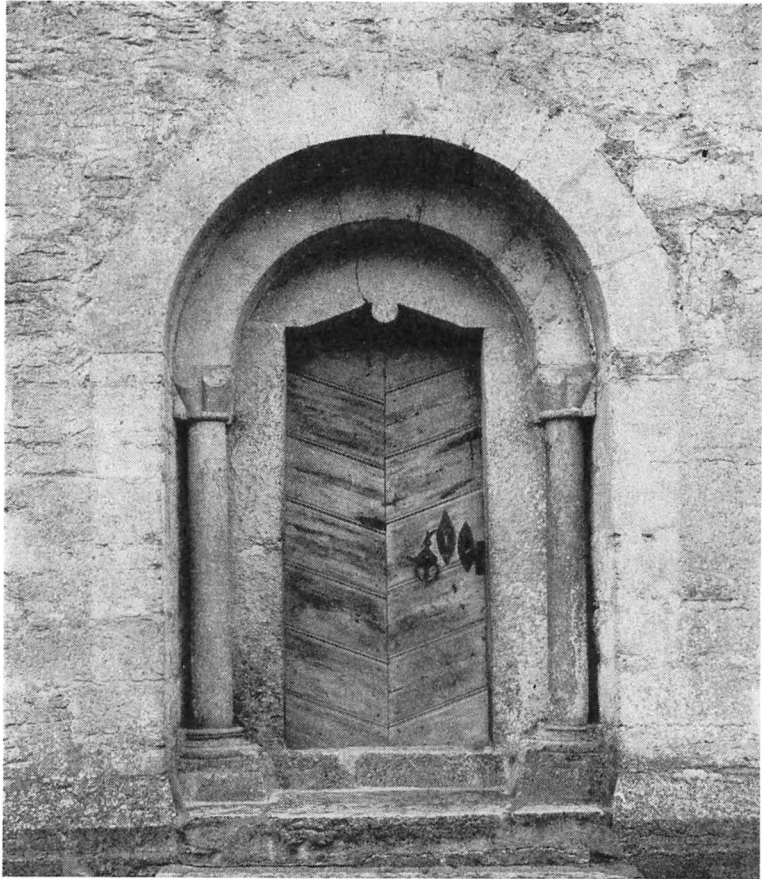
B) Med nuvarande kor- och långhusbyggen, omkr. 1230—60, gjorde sig färska

✓ Fig. 326. Exteriör från NÖ. Foto A. Roland 1914.
Aussenansicht von N.O. Exterior from N.E.

idéer gällande med fordringar på »luft och ljus». Då blev övergången från långhus till torn, ävenså själva ringhusets rymd förstörad genom bortrivning av tornbågen och av nedersta mellanbottnen i tornet (träggolv eller tunnvalv) och genom inbyggnad av en högre tornbåge. Med denna båge till sköld byggdes ett kryssvalv, möjligast plant för att icke inkräkta på ringhusets utrymme.¹ Härvid kom murtrappmyningen att hänga

¹ Den omkr. 1235 ännu allmänt giltiga valvtypen torde ha varit det romerska kryssvalvet med obetydligt stigande kappor, såsom i Visby Marias långhusmittskepp, men just vid denna tidpunkt synes tältvalvstypen ha introducerats på Gotland genom välvningen av S. Marie kor i Visby. Det var alltså icke omöjligt att byggmästaren i Sjonhem behärskade tältvalvstekniken. Men det sekundära valvet i Sjonhem är dock slaget i övervägande romersk kryssvalvsteknik, vilket i varje fall är förklarligt, emedan

✓ Fig. 327. Tornportalen av Veckkapitälmästaren omkr. 1200.
Foto A. Roland 1913.
Turmportal, c:a 1200. Tower doorway, c. 1200.

i luften eller kanske snarare blockeras genom nya kryssvalvets n.ö. anfang. Man bilade därför ut en ny mynning något högre upp och lät trappan avslutas genom trappsteg i valvsvickeln.

C) Vid okänd tidpunkt kom murtrappan ur bruk och fylldes igen, den ersattes med en steg och ett hål i ringkammarens valv.

KORET

Korets (liksom långhusets) rösterna utgöra liksidiga trianglar. Det v. kor-röstet är här ett så plant valv som möjligt är önskligt för att inget utrymme vare sig ovan eller nedanför valvet må gå förlorat. Ett ex. på användning av kryssvalv av samma skäl och på samma ställe i ett torn finnes i S. Olofs ruin i Visby.

✓ Fig. 328. Tornets övre del från S. Foto A. Roland 1913.
 Obere Partie des Turmes von S. Upper part of tower from S.

inbakat i långhusets ö. och putsat på sin v. yta: koret har alltså en gång rest sig högt över kärnkyrkans låga tak och detta tillstånd har räckt så länge att det lönat sig att putsa korets v. röste. — Den enkla skråkantsockeln är något högre än tornets, men lika med långhusets. Likväl är den icke i förband med denna. Den gör ett vinkelrätt utsprång på s. sidan omkr. 40 cm innan långhusets gavelmur skjuter ut. De huggna hörnkedjorna sakna putsrand. Fönstren, ett åt s. och en trestaplad grupp åt ö., äro rundbågiga och urspr., i omfattningarna växla grå och röd sten. Altarefönstrens grupp liknar Roma sockenkyrkas, men förefaller dock yngre på grund av dageröppningarnas proportionsvis större bredd (fig. 331, jfr Bd I fig. 647). Den rundbågiga enkelt tecknade portalen

(fig. 329) har samma färgväxling. På dörren äro järnbeslag, som imitera medeltid. Vattentaket är tegeltäckt. Golvet är av trä i hela kyrkan, endast altarpodiet sten. Tältvalvet har spetsköldbågar och stigande kappor. Höjdintrycket i interiören motsvarar det intryck av kraftig resning som kor och långhus giva i exteriören. Detta ger byggnaden, utan och innan, en klar gotisk stämning i trots av dess rundbågiga muröppningar. Emellertid är det så, att välvningen skett först i samband med långhusbygget. Det bevisas av triumfbågens läge, som icke riktigt passar ihop med det sockelhörn som ordnades då koret byggdes: 40 cm östligare än vad som sedan verkligen blev gräns mellan kor och långhussockel. Triumfbåge och därmed hela välvningen hör till långhusets existensperiod. Dateringen av koret sker lämpligast i relation till både torn och långhus. För det senare skola vi finna tiden omkr. 1260, för tornet ha vi skrivit omkr. 1200. Koret bör ligga emellan 1200 och omkr. 1260. Alltså trol. omkr. 1230. Detta, 1230, är också STRELOWS siffra. Korbygget inleder ju ett nytt kyrkobygge i större skala. En ritning för det kommande verket i dess helhet måste då ha förelegat 1230. Hur såg den ut?

Det hjälper oss att veta att St. f. användes som tumstock. Detta är ovedersägligt när så runda siffror som 60 St. f. gå på korets H. till röstespetsen, 30 St. f. på kormuren till takskägget, 32 St. f. till B., 35 St. f. till L. Fönstrets H., total, 15 St. f. (mätt i interiören)

Märk nu att den ännu bestående kyrkans total-L. är precis 100 St. f. = 27,7 m. Detta idealmått fixerade byggmästaren genom den nya ö.-murens placering, 100 St. f. ö. om det stående tornets v. kant. Det är tydligt att han ämnade bibehålla det gamla tornet. Varken han eller socknen planerade ett nytt jättetorn såsom Dalhem eller Stenkyrka, men å andra sidan är det givet att man ämnade höja det gamla genom påbyggd klockvåning och spetsiga rösten såsom t. ex. senare skedde med det smala Ekebytorntet (Bd I sid. 442). En normal triangulering skulle föra Sjonhems-huvens spets upp till 39 m eller 140 St. f. = 70 Stånga-alar. Om proportionerna f. ö. gjordes efter vissa höga gotiska torns sed, skulle de spetsiga röstenas baser ligga vid halva H., det hela alltså ungefär som fig. 349g.¹

LÅNGHUSET

Långhusets v. gavel omsluter tornets ö. hörn, dess ö. röste rider på korets. Enär, såsom vi redan anmärkt, ö. gavelns framsprång är 40 cm avlägsnad från den vid tiden för korbygget tänkta ansatslinjen, tyckes långhuset ha sparat en murtjocklek av 40 cm. Putstrand finnes icke. Ett fönster i n. och ett i s. visa sig genom sin fyrkantform tillkomna i nyare tid; sannolikt fanns urspr. blott ett fönster, i s., ungefär som korets. Vattentaket är täckt med svartmålad plåt, före 1886 bräder. Portalen (fig. 330) ut-

¹ Att tornförhöjningen aldrig blev av förringar icke sannolikheten i antagandet fig. 349g. Det tycks ha varit en allmän företeelse att kyrkliga byggnadsföretag på Gotlands landsbygd, som i slutet av 1200-t. varit avsedda att äga rum, aldrig realiserades. Endast undantagsvis reste sig företagsamheten på nytt i ett mindre antal höggotiska arbeten såsom i Dalhem, Martebo, Hörsne, Gammalgarn, och längre fram i den storartade kontrahotiska arkitekturfamilj som utgöres av Egyptianus' verk i Sudret och i Lärbro. Men eljest har en förflamning lagt sig över den lantliga kyrkoarkitekturen redan efter 1288. Det definitiva byggnadsstoppet kom ju 1361, men var i en fatal utsträckning förberett 1288.

✓ Fig. 329. Portal och fönster i S korväggen omkr. 1230.

Foto A. Roland 1913.

Portal und Fenster in der Südwand des Chores, c:a 1230. Door and window in chancel wall from S., c. 1230.

märker sig genom att förena rundbågighet med en på vanligt unggotiskt vis fyrfaldigt inbuktad tympanonkontur, såsom i Elinghem (1240), Boge (omkr. 1240—50), Hall (omkr. 1250—60), Rute (omkr. 1245), Fleringe (omkr. 1260). Rundbågigheten förklaras genom den vanliga benägenheten att låta gammalt gott material komma till gagns.

Det gamla långhusets portal blev alltså åter använd som ingång i nya långhuset, men vidgad genom infogning av nya kilstenar och förskönad genom den redan nämnda krusningen på tympanonkonturen samt genom att murhörnens kapitällister pryddes med diamantsnitt och tredubbla rosetter. Diamantbården är ett från Linköpings dombygge till Gotland infört element, bekant exempelvis från S. Karins unggotiska period och kan knappast ha kommit till Gotland förrän omkr. 1250. Urspr. var portalen en i slutet af 1100-t. byggd enkel, rundbågig ingång med rakslutet tympanon.

Vi se i interiören de båda spetsigt stigande tältvalven, skilda av en profilerad gördelbåge som står på konsoler av kraftig omvänd pyramidform. Det är en mäktig gotisk resning utan tvivel, men dock vida överträffad av t. ex. de höggotiska Martebo (se snitten Bd II fig. 54, 55) och Hogrån (Bd III fig. 95 b, 96 b). Sjonhem följer Nicolai proportioner och det är trol. att måtten för välvningarna i Sjonhem fastslagits redan genom i murarna utsparade lägen då den nya kyrkan började uppföras. Vi datera långhusbygget och hela välvningen till omkr. 1260, mest på grund av portalens detaljer.¹

KÄRN-
KYRKAN

År 1936, då det av träsvamp smittade golvet i långhusets s. del bröts upp, anträffades grundmuren till kärnkyrkans långhus (fig. 323), vilket var något bredare än tornet. Tornet ha vi redan undersökt sid. 292. Vi ha bedömt tornets datum till omkr. 1200. Själva kärnkyrkan har i samband med tornbeskrivningen bedömts till 60 St. f:s L. För H.-måtten inbjuder anslutningen till tornet med dess bågar och våningar till totala H.-mättet 12 m för långhuset. För koret omkr. 8 m. Möjl. är en rest av fasadskulptur bevarad: två reliefstenar med en stående, numer skadad, otydlig figur på varje, sitta inmurade ovan staldörren i en byggnad strax intill kyrkan.² De äro möjligen vittnesbörd om figural utsmyckning av långhusfasaden såsom på Byzantios-kyrkan Vänge, ehuru i mindre skala och från en verkstad av rustikal typ, kanske samma funtverkstad, som nämnes »Hegwaldr Posthumus». H. 32 och 31, B. 21 och 23. Stensulpturer av vida större betydelse ha dessutom tillhört kärnkyrkans inredning, en piscina-kolonn av Hegwaldr från omkr. 1120—1130, som stått vid altaret och en dopfunt från omkr. 1150—70 av Hegwaldr Posthumus' verkstad, som bör ha haft sin plats i långhusets v.-parti. Existensen av dessa verk (fig. 337 o. 340) gör tänkbart att koret skapats samtidigt med Hegwaldrs piscina omkr. 1130, och långhuset med funten omkr. 1170.

Årtalet 1040 hos Strelow skulle, om det har någon betydelse, närmast avse en kyrka av trä och därmed församlingens grundande.

Glas målningar äro bevarade i två av de tre fönstren på altärväggen, arbeten av »mellersta Dalhemsskolan», samtida med korbygget, 1230. Framställningarna uppräknas här i ordning nedifrån inom varje fönster. I det n.: 1) Kristi födelse, 2) Konungar-

¹ BRUNIVS anser att kyrkans alla delar uppförts samtidigt. Det förhållandet att tornets ö. ljudöppning döljes av skeppets sadeltak, förklarar han med att yttertaket har höjts mot slutet av medeltiden, för vilket påstående ju intet skäl finns. Han daterar hela bygget till 1230.

² Inmurade där av husets tidigare ägare, kyrkvaktaren Gardell.

✓ Fig. 330. Långhusportalen, omkr. 1260. Foto O. Sörling.
Langhausportal, c:a 1260. Nave doorway, c. 1260.

✓ Fig. 331. Interiör mot Ö. Foto 1928.
Innenansicht gegen Ö. Interior towards E.

√ Fig. 332. Interiör mot V. Foto 1928.
Innenansicht gegen W. Interior towards W.

nas tillbedjan, 3) Frambärandet i templet. I det s.: 1) Lazarus' uppväckande, 2) Kristi intåg i Jerusalem samt, ofullständigt bibehållet, 3) Kristi förklaring. Under andra världskriget evakuerade och konserverade, blevo de återuppsatta 1946 (fig. 333 ff). Blyinfattning till Lazarus' uppväckande i Sr.H.M. (inv. nr 13032: 2).

På långhusets valvkonsoler äro tydliga spår av urspr. målning, på listverket växling av grönt och blått, på n. konsolens kropp en blomma i grönt.

Under altarets häll är en kanal (8×8 cm) som i ö. och v. tillslutes av en fyrkantsten med grekiskt kors, säkerligen en relikgömma.

Predikstolen vilar på ett sidoaltare. Mitt på altarahällen en relikgömma: ett nedsänkt fyrkantigt fack, i vars botten fyrkantig (tom) fördjupning för relikten.

Altarskranket (fig. 336) målades enl. en donators-inskr. 1735. Bladornament i rött och grönt mot gulvit botten. Målningarna framtoogs vid restaureringen 1922 och användes som mönster för bänkarnas nymålning. — Innanför altarringen en skriftepall (fig. 336) med armstöd; blåmålad, prydd med blommor och citat (1 Kor. 2: 26) på framsidan. Målning från 1700-t:s senare hälft. H. 97, B. 61.

MÅLADE
ARKITEKTUR-
DELAR
INREDNING
OCH LÖSA
INVENTARIER

a)

b)

c)

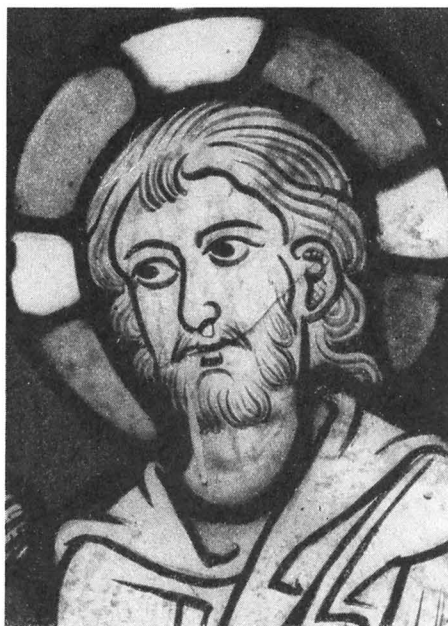
d)

√ Fig. 333. Glasmålningar av »mellersta Dalhemsskolan» omkr. 1250 i korets Ö-fönster:
 a) Kristi födelse, b) Konungarnas tillbedjan, c) Frambärandet i templet, d) Lazarus' uppväckande.
 Glasmalereien im Ostfenster des Chores, c. 1250: a) Christi Geburt, b) Anbetung der Könige, c) Darbringung im Tempel, d) Erweckung des Lazarus.

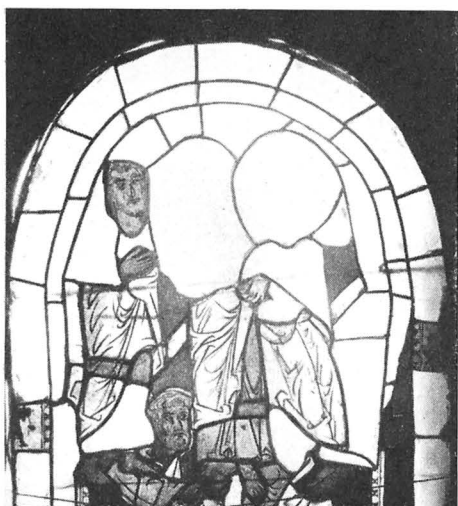
Stained glass in E. window of chancel, c. 1250: a) the Nativity, b) the Adoration of the Kings, c) the Presentation in the Temple, d) the Raising of Lazarus.

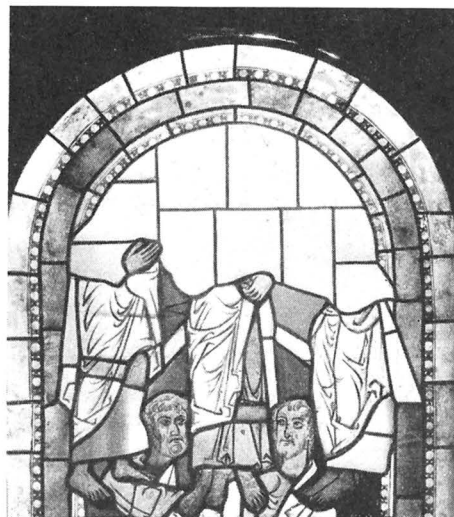
a)

b)

c)

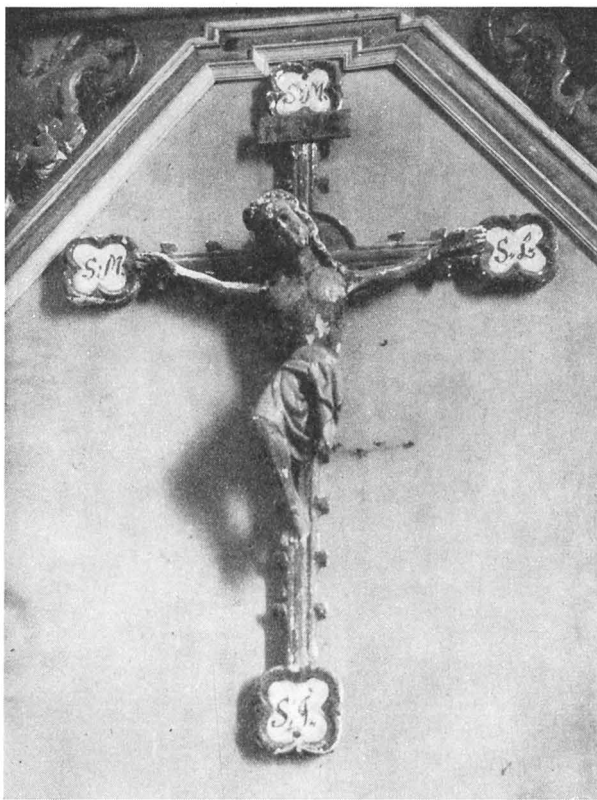

d)

Fig. 334. Glasmålningar av »mellersta Dalhemsskolan» omkr. 1250:
 a) Kristi intåg i Jerusalem, b) Detalj av föreg., c) och d) Kristi förklaring före och efter konservering. Foto 1942.

Glasmalereien, c: a 1250: a) Einzug in Jerusalem, b) Kopf Christi (Detail aus a), c und d) Verklärung Christi (vor und nach der Restaurierung).

Stained glass, c. 1250: a) Christ entering Jerusalem, b) head of Christ (detail of a), c and d) the Transfiguration of Christ before and after restoration.

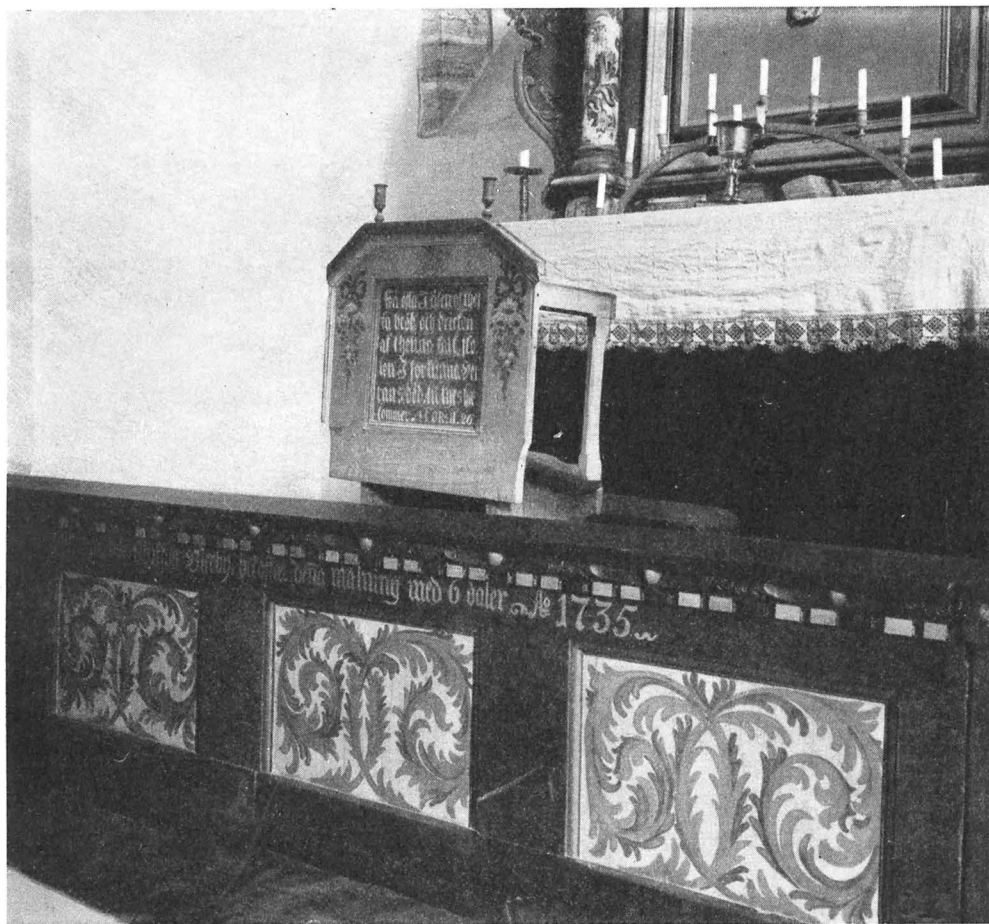

√ Fig. 335. Processionskrucifix från 1300-ts mitt, nu på altaruppsatsen. Foto C. R. af Ugglas 1907—12.

Prozessionskruzifix (14. Jahrhundert) jetzt am Altaraufsatz. Processional Crucifix (14th cent.), now fixed to decorative panel (1735) above altar.

Den 1735 utförda altaruppsatsen av trä bildar omramning för ett processionskrucifix av ek (fig. 335) från 1300-t:s mitt. H. 98 cm.

I G. F. (inv. nr B 1139) förvaras en märklig piscina (fig. 337) av sandsten, byggd i form av en tunnlik kolonn med tärningskapitälartad över- och underdel. Uptill trattformig urgrävning som fortsättes med kanal ned igenom hela kolonnen. Alla ytor täckta av relief. Överst: Kristus på korset, fullt påklädd; vid hans högra sida Longinus med lansens. Han vidrör sitt öga med sin vänstra hand, får därigenom Kristi blod i ögat och blir seende; vid hans v. sida en tillbedjande Johannes(?); på översta registrets tre övriga fält evangelistsymboler, näml. Markus', Lukas', och Matteus'. I mellersta registret ses Daniel omgiven av två drakar, motsvarande bibelns lejon i berättelsen om Daniel i lejongropen. Daniel är symbol för den frommes triumf över det onda. Men i samma

✓ Fig. 336. Altarskrank och skriftepall. Foto 1928.
 Altarschranke und Psalmtafel. Altar rail and lectern.

register ses ett fyrfota, valpliknande djur, vars hela utseende betyder att det ger sig förlorat, omgivet som det är av ytterligare två drakar, detta är en symbol av själen som kommer i Satans våld. Det nedersta registret, genom ett flätband skilt från det mellersta, visar Madonnan med barnet i knät. Kristus håller ett kors i vänster hand och sträcker höger hand välsignande mot en av de tre könungarna; f. ö. framställes konungarnas vandring och en sittande Herodes med svärd i hand. Ett verk av Hegwaldr från 1100-t:s början eller omkr. 1130. Har säkerligen varit uppställd fristående, nära intill altaret enl. vad ännu in situ behållna baser till kolonnformiga 1200-t:s piscinor visa. Möjl.

hör den n. om kyrkan bevarade stenen med hål hit, 120×89 , en golvhäll för piscinan eller för funten.

Predikstolen (fig. 331) är ett arbete från 1600-t:s mitt eller tredje fjärdedel. Dess nuvarande målning (1863 övermålad, 1922 framtagen) påbörjades av J. P. Weller 1785. Denne medhann före sin död endast det nu överkalkade draperiet på muren och »kronans målnings Förfärdigande». Arbetet fullföljdes följande år av Carl Anders Nordberg. Av dennes hand är alltså de naivt expressionistiska apostlarna i speglarna (fig. 338 f.) summariska i teckningen, intressanta i sin färg. Predikstolen f. ö. nymålad.

I G. F. ett timglas med stativ av björk, svarvat och målat i blått; glashållarens målning tegelröd. H. 45 (inv. nr D. C. 209). Trol. det timglas som 1760 uppsattes på predikstolen.

Korbänkens speglar ha rokokoorament och blommor på gråblå botten från 1787 inom ramverk i masurmålning. Vid 1700-t:s mitt synas övriga bänkar ha haft ungefär det utseende de nu ha, d. v. s. lika med altarskrankets. Vid 1922 års restaurering framtog 1700-t:s målningar å de främre. De övriga, som omgjorts i sen tid, målades lika dessa, delvis med mönster från altarskranket.

Läktare saknas numera och ringkammaren är i enlighet med det medeltida tillståndet en del av kyrkorummet. En kammarorgel står inom ett skrank, likt bänkarna, i skeppets s.v. hörn. Att läktare en gång funnits framgår av VIS. PROT. och RÄK. 1754 (virke anskaffas).

Snidad, enkel nummertavla av furu från 1741, målad i svart, guld, silver, rött, med siffror, dels äldre målade träbrickor, dels yngre av bronserat tenn.

Dopfunten (fig. 340 ff) av sandsten i två delar med urtappningshål, av Hegwaldrs posthuma verkstad omkr. 1160.¹ Figurframställningar i två zoner, infattade i arkader av enkel, arkitektonisk form, utan flätverk, svicklarna utfyllas med bladknippen, vilka ställvis tydligt upprepa den hos Byzantios vanliga svickelfyllnaden, ställvis klyva sig i ett flertal flikar, varutav ett eller annat övergår till ett drakhuvud. Den övre zonen, på cuppens lodräta liv, är särskilt svårt vittrad och tydningen är osäker. 1) plöjning med två dragare, plöjaren är barbent, höjer sin piska, invid den högra dragaren står en annan människa, båda ha gloria. 2) Tronande person, omgiven av två stående. 3) Två personer med stavar vandra mot vänster, en person står, en sitter. 4) Nattvarden i förkortad framställning med blott sju apostlar omkring Frälsaren(?). 5) En säng eller grav ur vilken två resa sig, därovan två liggande figurer som i en grav eller en säng, t. v. två stående barfota figurer. 6) Två personer med stavar närma sig två t. v. sittande.

Undre zonens fält, på cuppens nedre, avsneddade yta, äro tydligare, men icke desto mindre gåtfulla. 1) Dies, dagens personifikation. 2) Nox, nattens personifikation. 3) En person håller i h. hand en stav, som övergår till att bli en ringlande orm. 4) En drake

¹ Jfr ROOSVAL Steinmeister, sid. 67 ff., där en del av figurerna äro tydda och funten uppfattad som ett sent arbete av Hegwaldr. I REVISION I (Fornvännen 1925 sid. 97 ff.) äro Sjonhems och andra funtar avskilda från Hegwaldrs personlighet och rubricerade som »Hegwaldrs posthuma verkstad.»

√ Fig. 337. Piscina av Hegwaldr omkr. 1130. T. v.: Kristus på korset, Daniel i lejongropen, Herodes och Herodias. T. h.: Matteus-ängeln, djur (symbol av människosjälen) omgivet av två drakar, Madonnan med Kristusbarnet och en av de heliga tre Konungar, frambärande gåva.

Nu i G. F. Foto Gust. Sjöberg 1925.

Sandsteinpiscina, von Hegwaldr, ca 1130. Links: Christus am Kreuz, Daniel in der Löwengrube, Herodes und Herodias. Rechts: Matthäus-Engel, Tier (symbolisierte Menschenseele) von zwei Drachen flankiert, Madonna und Kind sowie einer der drei Hl. Könige mit Geschenk.

Sandstone piscina, by Hegwaldr, c. 1130. Left: Christ on the Cross, Daniel in the Lion's Den, Herod and Herodias. Right: the St. Matthew Angel; an animal symbolising the Soul of Man, flanked by two dragons; Virgin and Child, and one of the Three Kings with a gift.

✓ Fig. 338. Detalj av predikstolen med apostlamålning av C. A. Nordberg 1786. Foto 1928.

Detail von der Kanzel: Apostel-figur, gemalt 1786. Decorative detail of pulpit, showing apostle, painted in 1786.

vänslas med en krigare. 5) En krigare bekämpar en drake med svärd och påk. 6) Två sittande med kors (Cyrillus och Methodius?) 7) En vandrande adorant, en annan vandrare vars stav övergår i en tångliknande remflätning. 8) Två vandrande adoranter.

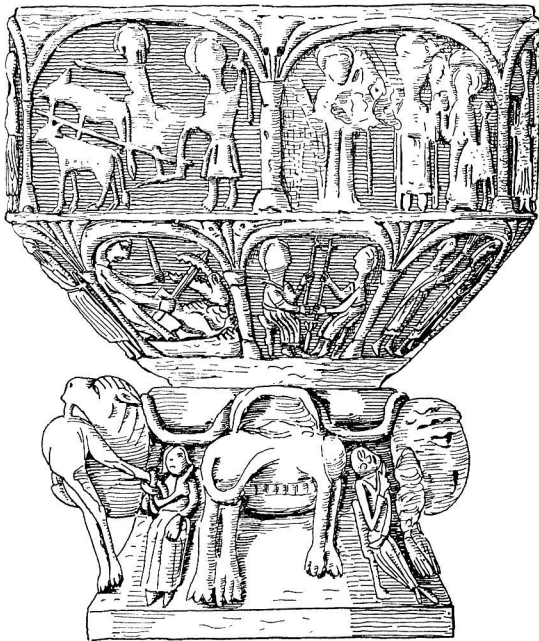
På foten är den diaboliska makten framställd i fyra drakhuvuden. Mellan drakarnas nackar hänga rep, som om de farliga djuren vore kopplade ihop till ett fyrspann. Två av dem bita över mjuka fyrfota djur, symboler av själar i Satans våld. Vid h. bakbenet av en av dessa är en rem flätad och fastgjord vid h. armbågen av en sittande person med på axlarna slätt fallande hår, liksom om en skyddsande sökt med våld hålla fast själen, men trots ansträngningar icke kunnat hindra honom från att kasta sig i gapet på Satan. Den »skyddande» personens h. hand pekar upp mot drakhuvudet t. h., som biter över ett liknande djur. T. h. därom sitter på en stol en man, som med våldsamt

✓ Fig. 339. Apostlamålning på predikstolen.
 [Apostel am Kanzel gemalt. Apostle painted on the pulpit.]

huvudkast och fingervisning tyder hän mot nästa odjur som slutit käkarna om sitt offer, nu icke mer en symbolisk djurbild, utan skildrat konkret som en kvinna med bakåtkastat huvud och med händerna och de bara fötterna nedhängande med spretande tår. Den sittande personen varnar för hennes öde. Hon står icke att hjälpa. Den fjärde draken håller med tänderna en mansperson om ryggen som katten en råtta. Men här finns hjälp: t. h. ses en sittande orant, d. v. s. bönens begrepp, t. h. därom bönens följe, frälsningen; en man höjer sin stridshammare mot odjurshuvudet, ett litet vapen och en liten man, men pålitlig, ty detta är den bokstavliga illustrationen till Psaltaren LXXIV: 14, Tu confregisti capita draconis. Drakbekämparen gäller i samtida psaltareillustrationer som Frälsarens symbol och just hammaren förekommer som Hans vapen. Total H. ungefär 3 St. f. = 83 cm, B. ungefär 2½ St. f. = 68 cm. Jfr Dalhem s. 180, fig. 201.

Sockelsten för funten har iakttagits på kyrkogården norrut bland en hög av gravstenar, rektangulär, ena kortändan avrundad, uttömningshål. L. omkr. 120, B. 89, H. omkr. 30 (fig. 345). Till funten hör ett dopfat av tenn med åttkantigt brätte. Stplr: M W (bomärke) — W. Diam. 24. Visbyarbete, 1700-t:s slut.

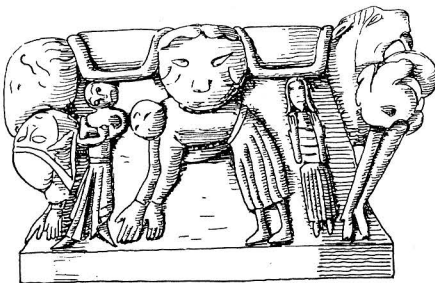

-GRÅ SANDSTEN-

- ✓ Fig. 340. Dopfunt av Hegwaldr Posthumus omkr. 1160. Figurscenerna framställa: Plöjning (1), Tronande person omgiven av två stående (2). På cuppens undersida: En krigare bekämpar en drake (5). Två sittande med kors (6). Vandrande adoranter (7). På foten: drakar bita över djur. Skala 1:10. Fig. 340—344 uppm. Arre Essén 1915.

Sandstein-Taufbecken von Hegwaldr Posthumus, c:a 1160. Die Figurenszenen des Obertheiles stellen dar: Pflüger, Thronender, von zwei Stehenden flankiert. Auf der Unterseite des Beckens: Drachenkampf, Zwei Sitzende mit Kreuzen, Wallfahrer. Auf dem Fuss: Drachen überfallen Tiere.

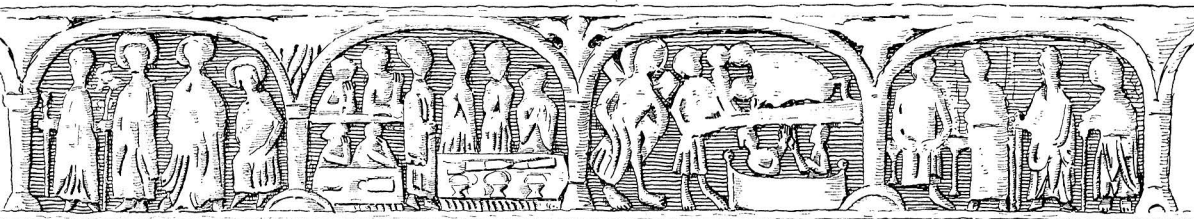
Sandstone font by Hegwaldr Posthumus, c. 1160. The scenes represent, on upper section of bowl: ploughing. An enthroned person flanked by two standing persons. On lower section of bowl: A warrior overcoming a dragon, Two seated people with crosses, Two devout wanderers. On base: dragons biting animals.

- ✓ Fig. 341. Dopfuntens fot. Mannen med stridshammaren ämnar slå det odjur som biter om ryggen på en människa. T. h. en bedjande kvinna.

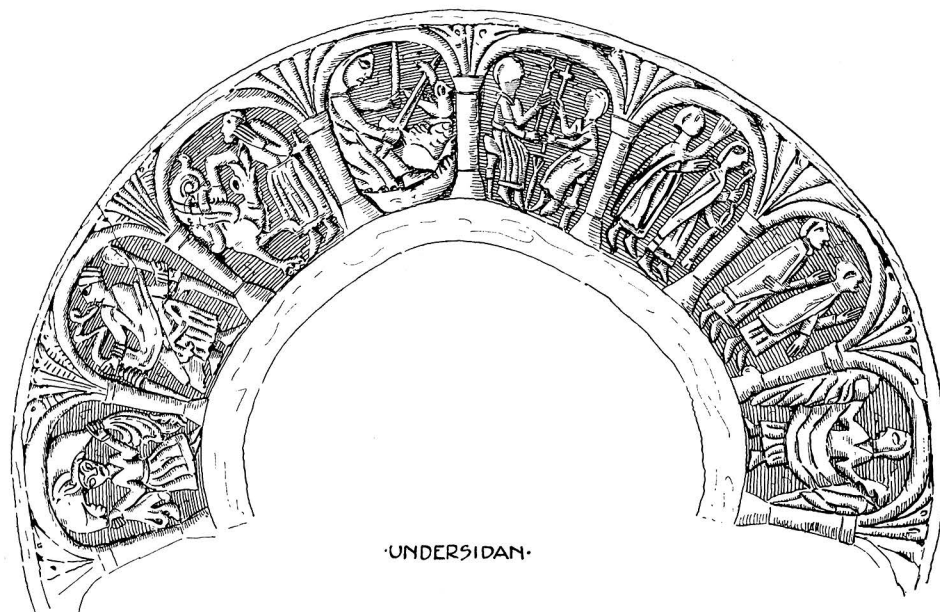
Taufsteinfuss: Mann mit Streithammer auf ein Untier eindringend, das einen anderen in den Klauen hält und recht eine bittende weibliche Gestalt.

Base of font: Man with warhammer about to slay a beast with a man in its jaws, A devout female figure.

CUPPAN·UTVECKLAD·

- √ Fig. 342. Detalj av dopfunten med fyra ännu inte förklarade framställningar. Skala 1:10.
 Taufbeckendetail: Vier bisher unerklärte Darstellungen. Detail of font, with four subjects which are not yet interpreted.

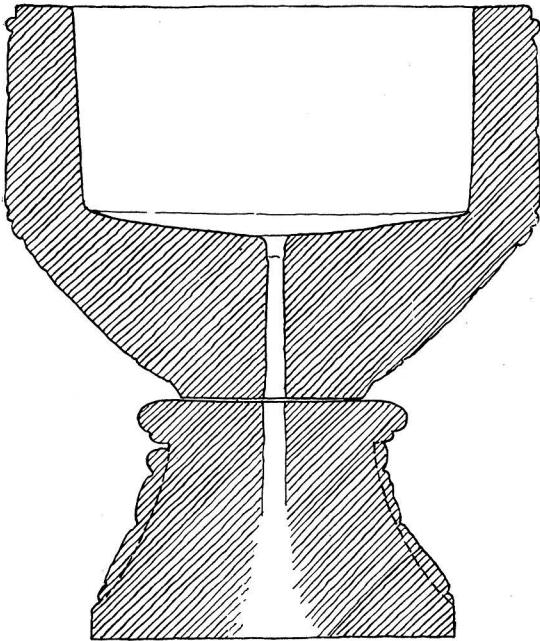

·UNDERSIDAN·

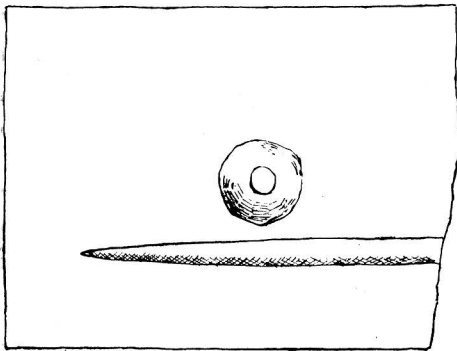
- √ Fig. 343. Detalj av dopfunten. Nox, nattens personifikation (2), Person med stav som förvandlas till en orm (3), En drake vänslas med en krigare (4), Krigare kämpar med drake (5). Två sittande med kors (6), Vandrande adoranter (7, 8), Dies, dagens personifikation (9). Skala 1:10.

Taufbeckendetail: Nox, die Personifikation der Nacht; Gestalt mit einem sich in eine Schlange verwandelnden Stab; Drache sich mit einem Krieger verbrüdernd; Krieger einen Drachen besiegend; zwei Sitzende mit Kreuzen; Wallfahrer; Dies, Personifikation des Tages.

Detail of font. Nox, personification of night; person with a staff transformed into a snake; a dragon fraternizing with a warrior; warrior overcoming a dragon; two seated people with crosses; devout wanderers; Dies, personification of day.

✓ Fig. 344. Dopfunten, genomskärning.
Skala 1:10.
Taufbeckenquerschnitt. Font, section.

✓ Fig. 345. Podium till dopfunten. Skala 1:20. Uppm.
Erik Persson och K. J. Karlström 1928.
Podium des Taufbeckens. Pedestal of font.

En yngre dopfunt från 1741, nu i G. F. (inv. nr B 1138), huggen i sandsten, år 1750 målad i tegelrött och ljusgrönt. Cuppan med stiliserad vinranka i relief; skaftet prytt med fyra änglahuvuden i ovala kartuscher. Då denna funt användes, förvarades den medeltida i »ringhuset under tornet». H. 103.

Bland nattvardssilver: en kalk (H. 23,5) med ett gjutet krucifix fäst på den sexpassformade foten. Inskr.: »Cura Pastoris Eliae Herlitz Ao 1749», d. v. s. ombestyrt av kyrkoherden Elias Herlitz år 1749; nämnda år omgjordes den gamla kalken av guldsmeden Bernt Falkengren i Visby, vars stämpel den nu bär.

Bland ljusredskap märkes en mässingskrona (fig. 346) i koret med kort mittstam, krönt

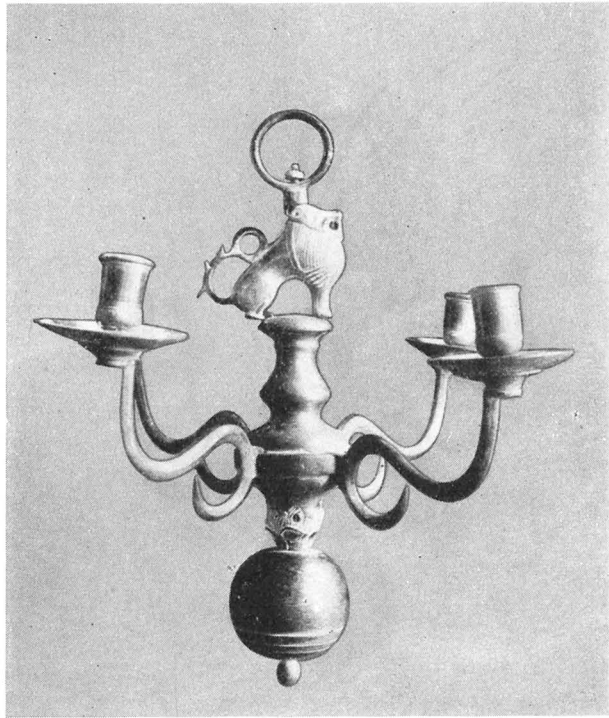

Fig. 346. Ljuskrone av mässing, 1600-t. Foto C. R. af Ugglas 1907—12.

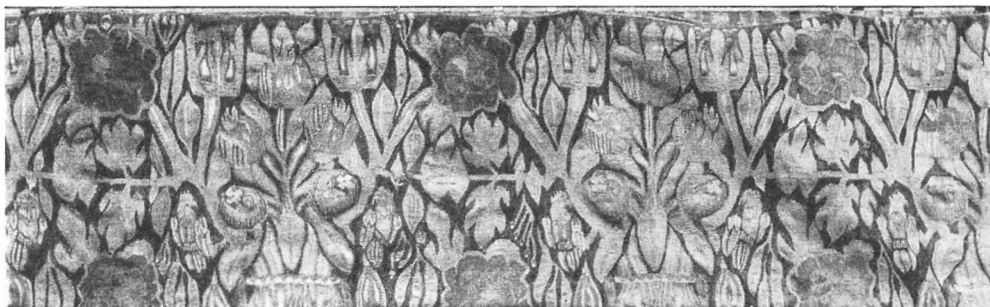
Messingleuchter. 17. Jahrh. Brass chandelier, 17th Cent.

av sittande lejon, fyra armar med runda droppskålar. H. ungefär 35. 1600-t. En dito i långhuset; donationsinskr. med årtalet 1876. Ett par ljusstakar av tenn med rund, högbukig fot, högt skaft med vid droppskiva. H. 28. 1600—1700-t.

Bland textilier: ett par kollekthåvar med skinnfodrad pung av mörkröd sammet och fäste av målad metall med klocka. Skaftet av svarvat trä med knopp av ben och målad donationsinskr. med 1765. I G. F. är deponerad en vävnad (inv. nr C 38), som klätt knäfallspallen nedanför altarskranket (fig. 347). Flamskvävnad med blommor, frukter och blad mot svart botten; skinnfoder; 1600-ts slut eller 1700-ts början. L. 585, B. 53. Vid Vis. 1754 omtalas »en lång dyna för altardisken, nyligen skänkt av Peter Sartorius».

Ett bord av furu i sakristian med oval skiva och kontursågade ben, 1700-t:skaraktär. En enkel furustol av 1600-t:styp. Två andra av samma material ha rygg med vertikala ribbor och tillhöra den sengustavianska allmogestilen. H. 98.

Två hållar i bildstensform med runskrift, som förut varit lagrade på kyrkogården finnas nu i G. F. Inskriften, som handla om personer av samma familj, lyda i översättning:

√ Fig. 347. Dyna till knäfallspallen vid altarskranket. Flamskvävnad. 1600-ts slut el. 1700-ts början. Dep. i G. F. Foto G. F.

Kissen für den Kniefall an der Altarschranke. Ende des 17. Jahrh. oder Anfang des 18. Jahrh. Tapestry covering of hassock at altar rail. End of 17th Cent. or beginning of 18th. Cent.

På den första: Rodvisl och Rodälv, dessa makar läto resa stenarna över sina tre söner: denna över Rodfos. Honom sveko valackerna då han var i utfärd. Gud hjälpe Rodfos' själ. Gud sviqe dem som honom sveko.¹

På den andra: Denna efter Liknat (?). Han dog i Vindau. Två systrar överlevde de tre bröderna. Roald (?) och Rodgot, Rodar och Torsten de äro farbröderna (de tre bröderna).²

GRAVSTENAR

1) Gravhäll av kalksten av Karl Kryptmästare omkr. 1140 med framställning i låg relief av ett kors; ovanför dess armar synas två fåglar, nedanför armarna två vingade drakar; stenens ena långsida geometriskt ornerad. På huvudändans kant en orant omgiven av två fåglar. Av runinskriften på korsets tvärrarm synas endast fem runor R:OK:H —. I stenens högra kant AF. Korsets längsstam har spår av en urspr. upphöjd framställning, som senare avbilats. L 176, B 65. Tj. 16. Nu i G. F. (Fig. 348).

2) Innanför kordörren ligger en textlös gravhäll med bladsmyckat ringkors på trappstegsfot i platt relief, svagt trapezoidal. 185 × 118; 103.

3) En likaledes textlös gravhäll med ristat latinskt kors med en svastika i armarnas skärningsyta och med ristad kantbård. 200 × 90; 87. Ligger mitt i koret.

I koret ligga flera 1600- och 1700-talsstenar, bland vilka särskilt märkas de två tillhörande kyrkoherdar i Sjonhem, 1705 och 1721.

I magasinet två likbåror daterade 1722 resp. 1800. Den senare med skulpterade huvuden och ornament.

KLOCKA

Inskrifterna på kyrkans enda klocka äro så förstörda av kimning, att någon sammanhängande mening ej kan återfinnas. Av inskr. på s. sidan framgår emellertid, att klockan är omgjuten år 1755 av klockgjutaren Gerhard Meyer (d. y.) i Stockholm. Diam. 66, H. med krona 58, utan krona 47.

Ringklubba i G. F. med årtal från 1751 till 1791 (inv. nr C 3974).

¹ SVEN B. F. JANSSON i Boken om Gotland I, 1945: s. 149 f.

² G. F. HANDKATALOG.

✓ Fig. 348. Gravhäll av Karl Kryptmästare omkr. 1140. Skala 1: 20.
Uppm. Arre Essén 1915.
Grabstein um 1140. Tombstone, about 1140.

SAMMANFATTNING AV SJONHEM'S KYRKAS KONSTHISTORIA

I. Stenkyrkobygge begynnes med ett kor (fig. 349 a) enl. projekt för hela kyrkan, rekonstr. i fig. 349 c. Piscina av Hegwaldr bevarad (fig. 337). Omkring 1130. Detta möjl. av Hegwaldr byggda kor är nu helt försvunnet.

II. Långhus bygges, möjl. av Hegwaldr Posthumus omkr. 1165 (fig. 349 b); en dopfont av denne mästare är bevarad. N. och v. murarnas grund är iakttagen under nuvarande långhus.

III. Tornet skulle nu egentligen, enl. projekt i per. I, byggts med ö. muren ridande på långhusgaveln. Nu, omkr. 1200, kom en helt ny ledning: en cistercienser-lekbroder, »Veckkapitälmästaren» kallad, byggde sitt torn utanför kyrkans v.-gavel och höjde det till omkr. 27 m, d. v. s. 80 gr. f. = 26,4 m. Härmed var Sjonhems kärnkyrka fullbordad (fig. 349 d).

IV. Nytt stort kyrkobygge börjas i övergångsstil med koret (fig. 349 e), varunder gamla kyrkans långhus utgör gudstjänstlokal. Endast koret behöver rivras. Tills vidare står nya koret utan triumfbåge och valv. Ledningen är nu inhemskt gotländsk. Man mäter med det nationella måttet och kyrkans total L. blir 27,7 m = 100 St. f. Omkr. 1230.

V. Nytt långhus i unggotisk stil (fig. 349 f). Nu muras triumfbåge, nu välves kor, långhus och torn. Genom sina valv påminner kyrkan om S. Nicolai i Visby. Gamla tornet bibehålles, en påbyggnad (som fig. 349 g) var säkert planerad, men blev aldrig av. Kyrkan kan dock sägas blivit fullt färdigbyggd vad det inre angår, men exteriören har förblivit ofullbordad. Fönster med glasmålningar av Mellersta Dalhems-skolan, trol. i hela kyrkan, bevarade endast i korets ö.-fönster (fig. 333 f). Allt omkr. 1250.

VI. Predikstol från 1600-t:s mitt eller något senare (fig. 331). Gravstenar över kyrkoherdar, slutet av 1600-t., början av 1700-t.

VII. Inredning: predikstolens målning, bänkar, läktare m. m. silver, sakristiemöbler, ringklocka, huvudsakligen 1740—80-t.

VIII. Sakristia tillfogades 1818.

IX. Restaurering 1936 med borttagande av mögelskadat golv, och med ny målning av inredningen i anslutning till den urspr. Grunden till kärnkyrkan blir delvis blottad och uppmätt.

ZUSAMMENFASSUNG

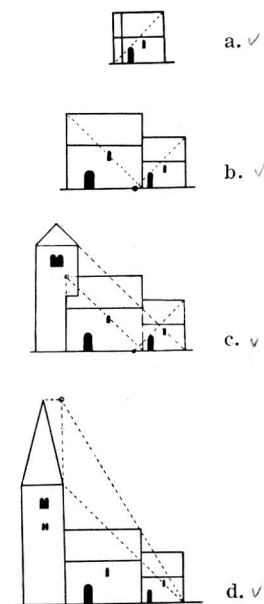

Fig. 349. a—d. Kyrkans tillväxt. Skala 1:1000.
a—d. Bauentwicklung der Kirche.
a—d. Growth of the church.

I. Steinerner Kirchenbau wird mit dem jetzt vollständig verschwundenen Chor eingeleitet, wahrscheinlich ohne Apsis (Abb. 349 a). Von der Einrichtung ist eine reich skulptierte Piscina von Hegwaldr erhalten (Abb. 337). Um 1130.

II. Langhaus wird zugebaut (Rekonstr.-skizze fig. 349 b). Das Fundament ist teilweise erhalten (Abb. 323). Von der Einrichtung ist der Taufstein erhalten, Arbeit von Hegwaldr Posthumus um 1150. Damaliger Zustand der Kirche ist in Abb. 349 b versuchsweise rekonstruiert.

III. Turmbau, zuerst so projektiert, dass er mit seiner Ostmauer auf der Westgiebelwand des Langhauses gebaut werden sollte (wie in Abb. 349 c dargestellt), wurde aus Sicherheitsgründen ganz auf eigenem Fundament errichtet (Abb. 349 d). Cisterciensische Leitung, hier Anonymus »Faltenkapital-Meister« genannt (vgl. Abb. 327). Schönes Turngemach mit zierlicher Lichtöffnung (Abb. 328). Um 1200. Hiermit ist die ältere Kirche von Sjonhem vollständig fertig gebaut. Der Turm ist im Grundriss gleich dem ursprünglich projektierten, nur etwas nach W. hin verschoben, und dem annähernden gotischen Geschmack gemäss, höher, ungefähr 80 gr. F.

IV. Grosser Neubau, wird mit dem Chor im Übergangsstil begonnen (Abb. 349 e). Während der Bauzeit wird das alte Langhaus zum Gottesdienst benutzt, nur das Chor brauchte abgerissen zu werden. Bis auf Weiteres bleibt der neue Chor ohne Triumphbogen und Wölbung. Die Bauleitung ist jetzt national-gotländisch. Man misst jetzt wieder mit dem Nationalmass und die Gesamtlänge der Kirche wird 27,7 M. = 100 Stänga Fuss. Um 1230.

V. Neues Langhaus um 1250 in frühgotischem Stil. Triumphbogen, Gewölbe im Chor, Langhaus und Turm (Abb. 349 f). Der alte Turm wird beibehalten, eine Erhöhung (wie Abb. 349 g) war sicher projektiert, wurde jedoch nie ausgeführt. Hiermit ist die Bautätigkeit des Mittelalters an der Kirche von Sjonhem beendet. Der Bau war im Innern fertig, der Aussenbau blieb aber unvollendet.

Glasmalerei der »Mittleren Dahlhemsschule«, nur in den O.-Fenstern erhalten. (Abb. 333—334).

VI. Kanzel, Mitte des 17. Jahrhunderts oder etwas später (Abb. 331). Pastoren-Grabsteine vom Ende des 17. oder Anfang des 18. Jahrhunderts.

VII. Einrichtung: Bemalung der Kanzel, neues Gestühl, Empore u. s. w., Silber, Sakristeimöbel, Glocke — alles grösstenteils aus den Jahren 1740—80.

VIII. Sakristei wird 1818 zugebaut (Abb. 326).

IX. 1936 Restaurierung, Wegnahme des schwammbeschädigten Bodens, Neumalung der Einrichtung auf der Grundlage der ursprünglichen. Das Fundament der alten Kirche wird teilweise freigelegt und aufgemessen.

SUMMARY

I. Stone chancel without apse (circa 1130). Fig. 349 a shows a hypothetical reconstruction. Of the interior features, an object of great rarity has been preserved — an elaborately carved column-shaped piscina by Hegwaldr (fig. 337).

II. Nave circa 1170, foundation partly conserved (fig. 323; reconstruction sketch fig. 349 b). The font by 'Hegwaldr Posthumus' is one of the surviving interior details (fig. 340).

III. Originally, the intention was to build the still-surviving tower (circa 1200) so that its east wall would be mounted on the west of the nave, but for reasons of safety it was in fact erected on foundations of its own, one step more to the west. The architect was a Cistercian lay-brother who has been dubbed 'The Master of the Indented Capitals', and the completion of the tower also meant that Sjonhem's first church was now finished.

IV. About 1230, an extensive building program was started. This took the form of a new chancel (fig. 349 e) in the transitional style. But services were continued in the older church, of which the chancel had to be pulled down. The new chancel was for the time being left without a rood arch and without vaulting. Judging from the measurements, which are in the national *Stånga* feet, the architect was a native man. With the new chancel, the total length of the church was now 27.7 m or 100 *Stånga* feet.

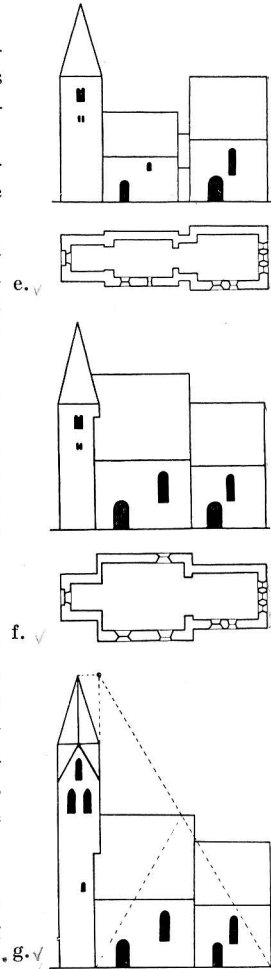
V. Circa 1250, building again continued. The nave was erected in early Gothic style, and the rood arch was built. Chancel, nave and tower were now vaulted, the vaults like western ones of St. Nicolai at Visby. The old tower was left as it was, though a heightening (as in fig. 349 g) was probably contemplated. Sjonhem's Gothic church may now be regarded as complete, as far as the interior is concerned (fig. 325). But the exterior is as yet unfinished. There is stained glass of the Middle Dalhem School in the east window (fig. 333—334).

VI. The pulpit (fig. 331) dates from the mid-17th century.

VII. Interior features, 1740—80. Such things as the bell, vestry furniture and silver plate etc. belong chiefly to this period. It was also during this time that the pulpit, pews, loft etc. were re-painted.

VIII. A vestry was built in 1818.

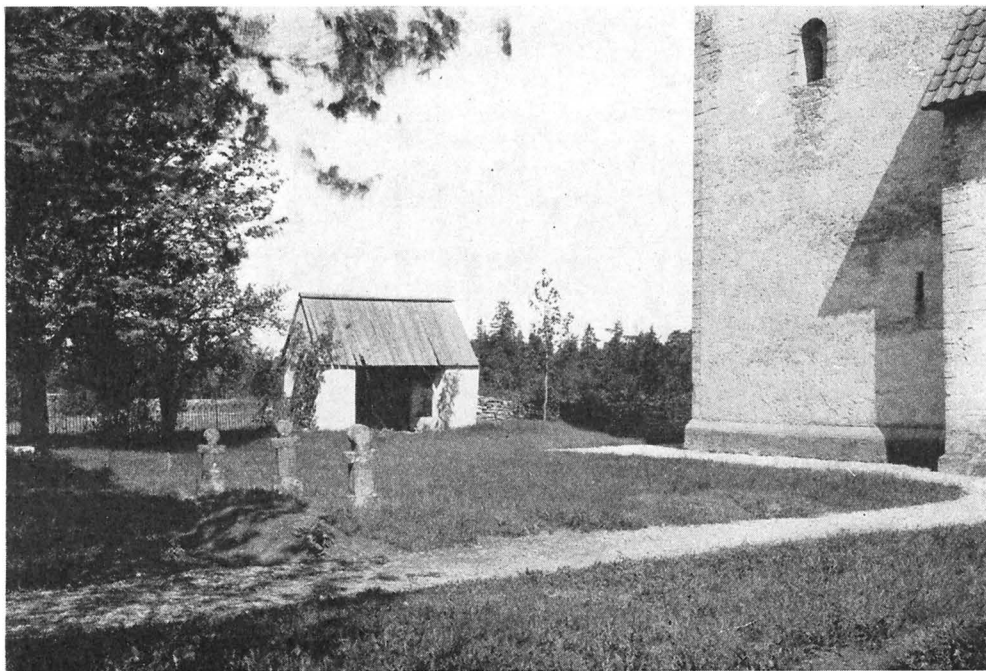
IX. Restorations took place in 1936. The decayed floor was removed and a new one laid, and the interior was repainted in accordance with its original colouring. The foundations of the original church were revealed and measured (fig. 323).

✓ Fig. 349. e—g. Kyrkans tillväxt. Skala 1:1000. e—g. Bauentwicklung der Kirche. e—g. Growth of the church.

√ Fig. 350. Viklau kyrka från SÖ. Foto A. Roland omkr. 1915.
Kirche von Viklau von S.O. Viklau church, exterior from S.E.

√ Fig. 351. Kyrktornet och stigluckan från SÖ. Foto 1928.
 Kirchturm und Kirchhofpforte Church tower and lychgate
 from S.O. from S.E.

VIKLAU KYRKA

ANNEX TILL VÄNGE

TRYCKTA KÄLLOR: BRUNIUS II, 339; SIMEON JAKOBSEN, Några anteckningar om Viklau kyrka G. A. 29 nov. 1937¹; STRELOW s. 142 med årtalet 1249.

HANDSKR. KÄLLOR OCH AVB.-SAML.: TAXUSLISTAN med årtalet 1262. — A. T. A.: Bland handlingar i A. T. A. rörande den s. k. Viklaumadonnans förflyttning till St. H. M. må följande klipp och skrivelser anföras: Brev från J. Roosval 23.10.1926; i Nya Dagligt Allehanda 6. 9.1928, artikel av kyrkoherde Carl Söderberg i Othem; artiklar i Stockholms-Tidningen 7.9.1928, Svenska Morgonbladet 7.9.1928, Aftonbladet 8.9.1928, Dagens Nyheter 8.9.1928, Gotlänningen 10.9.1928 (intervju med J.

¹ Ur denna innehållsrika tidningsartikel må ett prov anföras: I ringningskammaren (= tornets bottenvåning), som var skild från långhuset genom en panelvägg, stodo enligt uppgift från ännu (1937) levande församlingsbor trettio träskulpturer i naturlig storlek. Väggen togs bort 1863 och då brände man upp dessa bilder.

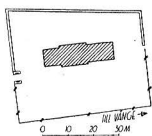

Fig. 352. Situationsplan.

Skala 1: 3000.

Uppm. A. Edle.

Lageplan.
Plan of site.

KYRKO-
GÅRDEN

Roosval), Veckojournalen 16.9.1928, Såningsmannen 22.9.1928, Svensk Damtidning 23.9.1928, G. A. 5.10.1928, Bergslagens Tidning 13.11.1928, G. A. 24.4.1929 (av T. H. Erlandsson); brev i blyerts av Arkivarien Dr. Wennersten, överlämnat till T. Arne 14.4.1936. — B. St.: Ritn. på tillbyggnad av sakristia signerad L. HEDIN 1852. — R. A.: E. D. handl. 25.8.1852; handl. o. ritn. till nybyggnad signerade LAWERGREN, med måttuppgifter, angående även gamla koret.

KYRKANS ARKIVALIER: RÅK. fr. 1738; VIS. PROT. fr. 1738; Inventarieförteckning 1705.

Kyrkogården hägnas i sin n. hälft av stenmur, i sin s. av enkelt järnstaket från 1893 med grind åt landsvägen. I v. står en murad stiglucka utan valv, nu använd som skjul. I VIS. PROT. 1764 omtalas »kyrkogårdsplanken vara af Trä och behöfwa Reparation, hwilken ock Sockenmännen lofwade besörja; men förmantes och uppmuntrades af Praesule att i stället för träplanket efter hand uppsätta stenmur . . .». Detta skedde också, efterhand, och mur omslöt hela området intill 1893, då den revs i s. hälften av området för att användas som grund i ett nytt skolhus. Kyrkogården kantas av lövträd, varom talas i PROT. 1863; dessförinnan funnos »inga planteringar». — I skolträdgården ö. om kyrkan står en ruinkulle, vari skönjes ett rektangulärt rum med utgång åt v., rummets kortsida, kanske en rest av den medeltida prästgården?

KYRKOBYGG-
NADENS HU-
VUDELAR

Långhus och kor med absid byggdes först, härtill anslöts senare ett torn i passande skala, av slät pelareform. Korets ö. avslutning förändrades från en halvrund absid (fig. 375) till en raksluten ö. sakristia 1852—53. Viklau äger en dopfont (fig. 371) från omkr. 1130—40, vilket också kan förmodas vara datum för korbyggnaden, troligast åt 1140 till. Långhuset möjl. omkr. 1170, tornet 1249.

KOR OCH
LÅNGHUS

Den smala skråkantsockeln är till profil och nivå fullkomligt gemensam för kor och långhus, men dock icke huggen i gering i den ingående vinkeln mellan dessa byggnadsdelar. Fasaderna bestå av huggen sten i oregelmässigt förband. Absidens buktade sockelstenar äro delvis bevarade i en murtrappa i sakristian, andra fasadstenar från absiden ha iakttagits i kyrkogårdsmuren. De med bruk överstrukna övre skikten i murarna markera en förhöjning av 1852—58. — Om det stora rundbågefönstret med indelning av trä på långhusets s.-fasad, meddelar Sr. PROT. 1862 ett beslut: »fönsterluften utvidgas likformigt med det på norra sidan gent motsvarande, men göras götisk stil». Denna fordran uppfylldes genom rundbågigheten! Det n. fönstret upptogs 1842 (RÅK.), även det rundbågigt. Sakristians och korets stickbågiga fönsteröppningar fingo sin form 1853. I det urspr. tillståndet ha fönstren varit mycket små och rundbågiga, ett för långhuset, ett för koret och ett på absiden. Bortsett från dessa olyckshändelser är Viklau ett av de sällsynta exemplen på en bibehållen prægotisk kyrka på Gotlands landsbygd. Den egentliga kyrkan är, ehuru byggd i inhemsk ledning, helt påverkad av cisterciensernas sockenkyrko-typ vid tiden för ordens första generation på ön. Klostrets inverkan synes också i de bevarade träskulpturerna (se s. 332 f.). Tornet är också ett tydligt exempel på munkarnas makt i byggnadsväsendet (jfr här s. 292, Sjonhem).

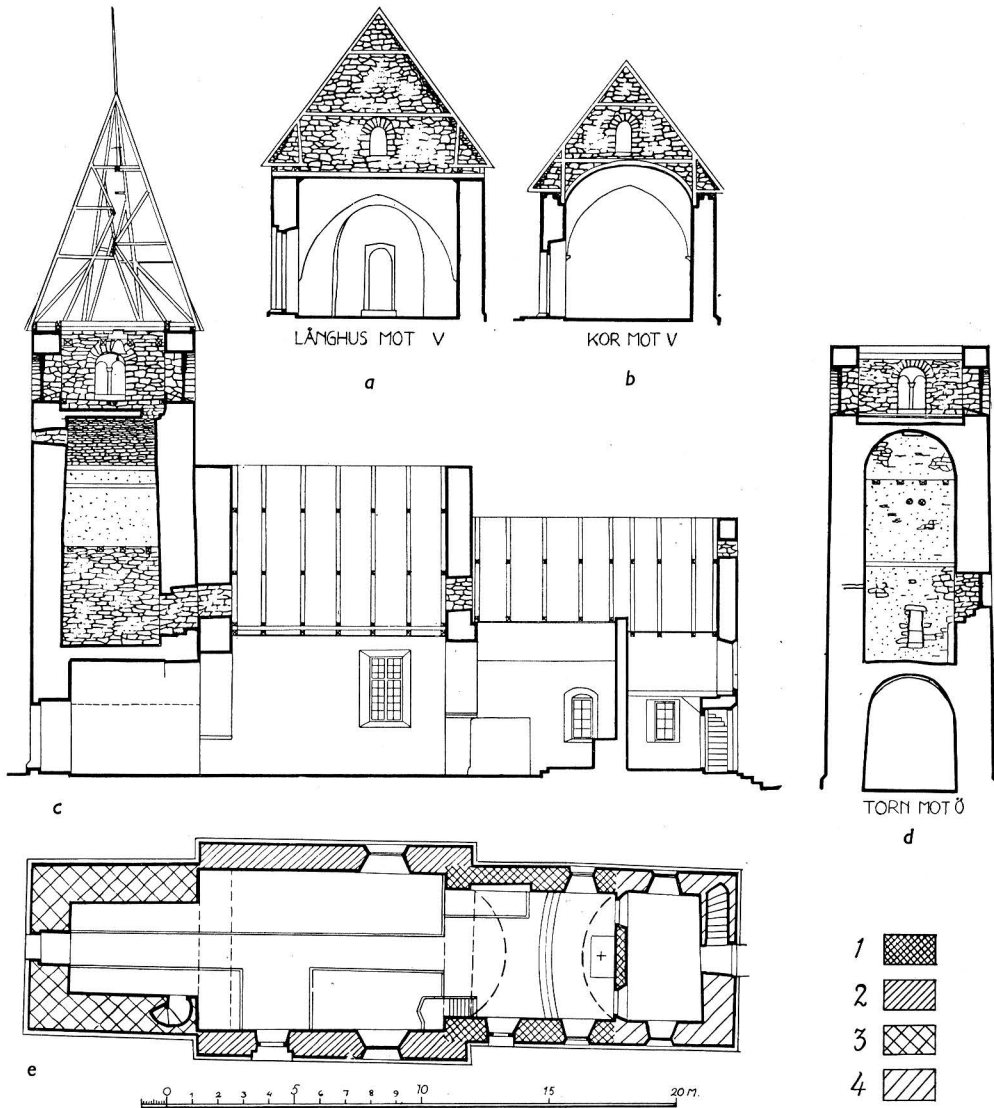

Fig. 353. a) Tvärsektion genom långhuset mot V, b) Tvärsektion genom koret mot V, c) Längdsektion mot N, d) Sektion genom tornet mot Ö, e) Plan. Skala 1:300. Uppm. Bo Lindwall 1939.

a) Querschnitt durch das Langhaus gegen W.; b) Chor-Querschnitt gegen W.; c) Längsschnitt gegen N.; d) Turm-Querschnitt gegen Ö; e) Grundriss.

a) Transverse section through nave towards W.; b) Transverse section through chancel towards W.; c) Longitudinal section towards N.; d) Section through tower towards E.; e) Plan.

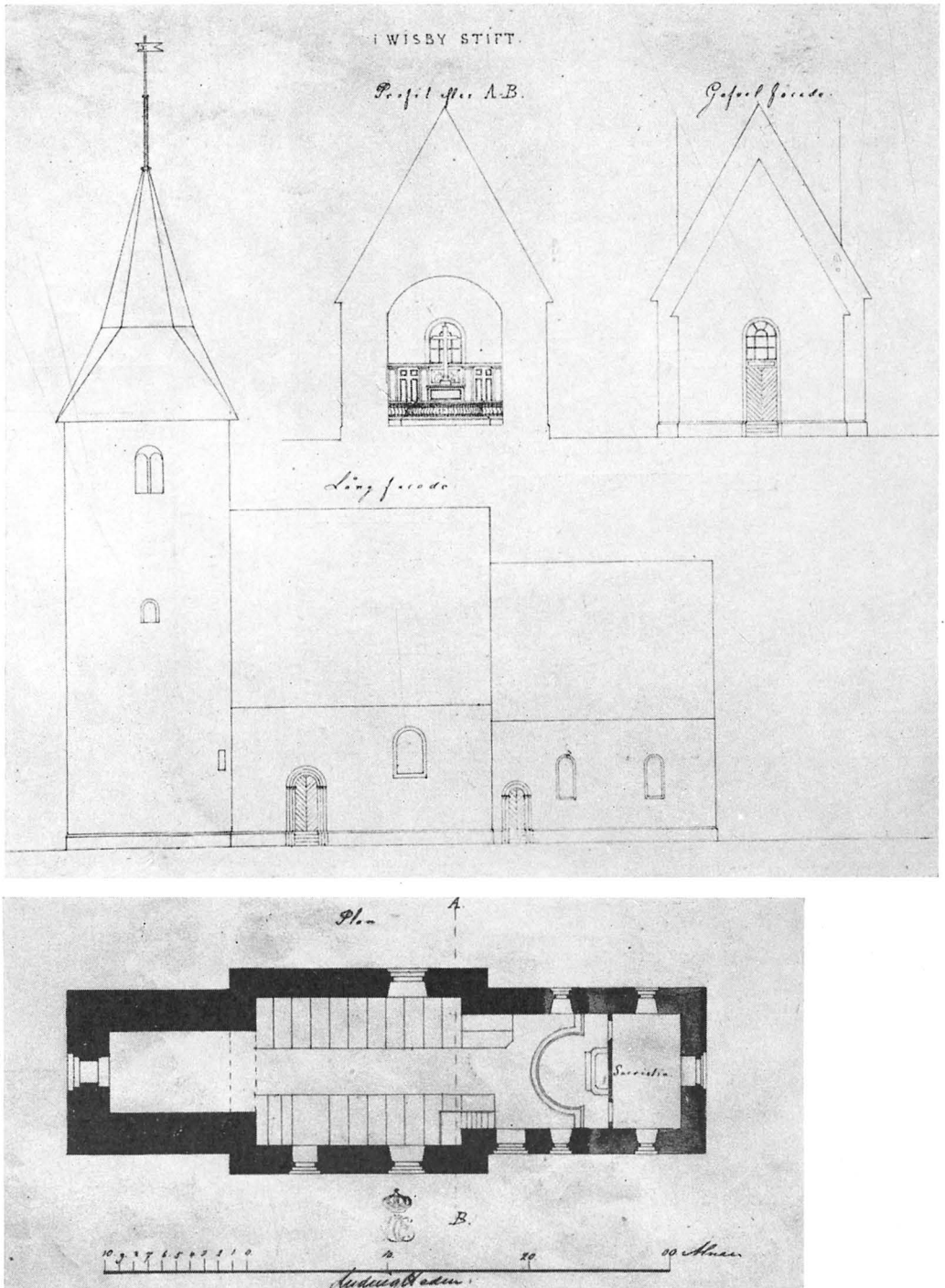

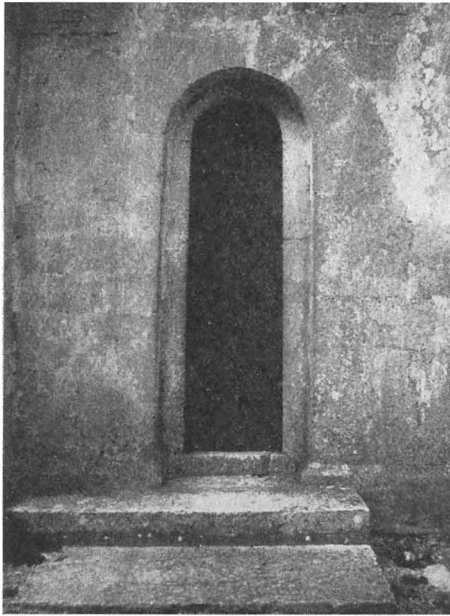
Fig. 354. Ritning på tillbyggnad av sakristia i Ö av Ludvig Hedin 1852. I B. St. Zeichnung des Sakristei-Anbaues im O., 1852. Design of vestry added to the E., 1852.

Fig. 355. Kyrkan från V. Foto E. Erics 1914.
Aussenansicht von W. Exterior from the W.

De rundbågiga två sydportalerna med omfattning av två murhörn förefalla medeltida, men äro dock starkt förändrade, även på 1850-t. I långhusingången har endast ö. posten behållits i större delen av sin längd och äger den karakteristiska lutningen uppåt—inåt. Den v. är smalare och mera lodrät. Omkr. 6 cm ha här blivit bortbilade. Urspr. B. torde ha varit omkr. 83 cm d. v. s. 3 St. f. (= 83,1 cm). Övre omfattningen har varit utplockad, och hela portalen har blivit förhöjd. Bågstenarna ha härvid icke kunnat fogas i rena kurvor. Angående inre omfattningen observerade BRUNIUS, att den »är snedsmygig och har varit lågrakspetsig, men blifvit genom förfuskning rundbågig».

I korportalerna har förfarits på samma sätt innan och utan. Urspr. H. i dagern tycks endast ha varit omkr. 170 cm d. v. s. 6 St. f. (= 166,2 cm). Vattentaken äro nu täckta med tegel, tidigare med tjärade bräder; så ännu 1858 för långhuset (ST. PROT.),

√ Fig. 356. Korportal. Foto E. Erics 1914.
Chorportal. Chancel doorway.

medan »lilla långhustaket» var tegelbelagt redan 1710. Urspr. var lutningen brantare; enl. LAWERGRENS mått-tagning måste taken varit högre än nu, men med lägre takfot. Långhusets urspr. takstolar kunna rekonstrueras ur de befintliga (fig. 353 a). De gamla riorna ligga nu lösa tvärs över för att tjäna till fäste för innertakbräderna. De sneda urtagningarna i mitten visa på en öppen takstolstyp som i Garde, fast i enklare utförande. De forna snedsträvorna stå nu som högben. De gamla sparrarna ha dels stympats till sulor, dels lagts som övre bindare. På några av sulorna ses medeltida spik (jfr äfven Halla långhus s. 255).

Golvet är av trä, endast altarpodiet stenslagt, delvis med gravhällar. Triumfbågen och långhusets tornbåge äro nu vidgade ända ut till sträckmurarna men med återanvändande av medeltida kranslister. Triumfbågens urspr. B. och H. kunna vi tämligen föreställa oss på grund av krucifixets mått.

Långhuset har nu ett plant innertak av brunlaserade bräder (rest. 1930, tidigare vitlimmat). Korets tak är nu ett vitlimmat tunnvalv av bräder: Brunius såg det och meddelar väl efter hörsägen, att där tidigare funnits ett vanligt kryssvalv, så ock LEMKE. Man skulle väntat ett tunnvalv av sten såsom i Fardhems och Akebäcks kor (Bd I, s. 542).

I v. röstet är en rundbågig öppning, som nu bildar början till genomgång till tornets 1:a våning, men som urspr. vette ut mot luften. I ö. röstet är en likartad rundbågeglugg men med ännu högre läge, lagom till det urspr. förmodade stenvalvet. Måttstocken tycks ha varit St. f. Långhuset är 11,1 m L., d. v. s. 40 St. f. (= 11,08 m), koret kan beräknas till 20 St. f. (= 5,54 m) enl. Lawergrens måttuppgifter. Hela kyrkan utom det sekundära tornet och utom absiden 60 St. f., med absid 70 St. f.

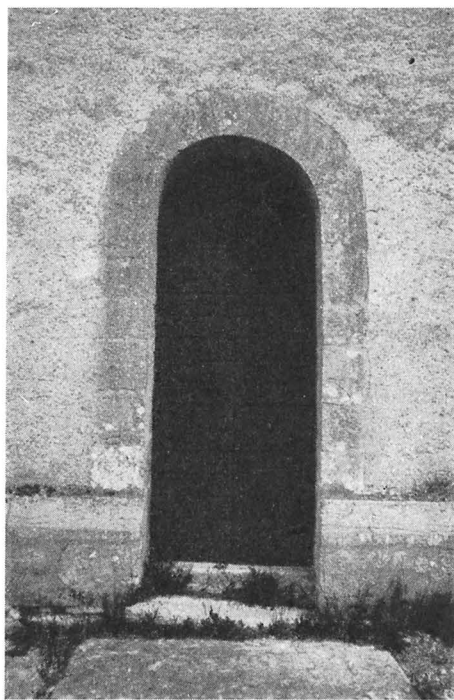
TORNET

Tornet är byggt intill långhuset på egen grund. Sockelns skräkant något bredare än långhusets, fasaderna tuktade, putsade, de huggna hörnkedjorna utan putsrand. Ljudgluggarna äro rundbågiga, mittkolonetternas kapitäl bägarblockformade. Första våningen har åt s. en prydlig liten ljusglugg, av samma form som klockhålen; alla dessa sex gluggar ha rundbåligt välvd inre omfattning. Den rundbågiga tornportalens inre omfattning var däremot, enl. Brunius' uppgift lågrakspetsig, men förändrades senare till i det närmaste vågrät form. Denna portal har liksom de i s. förstorats.

Tornhuvens i en virvel om varandra ställda snedsträvor äro till stor del av tobaks-

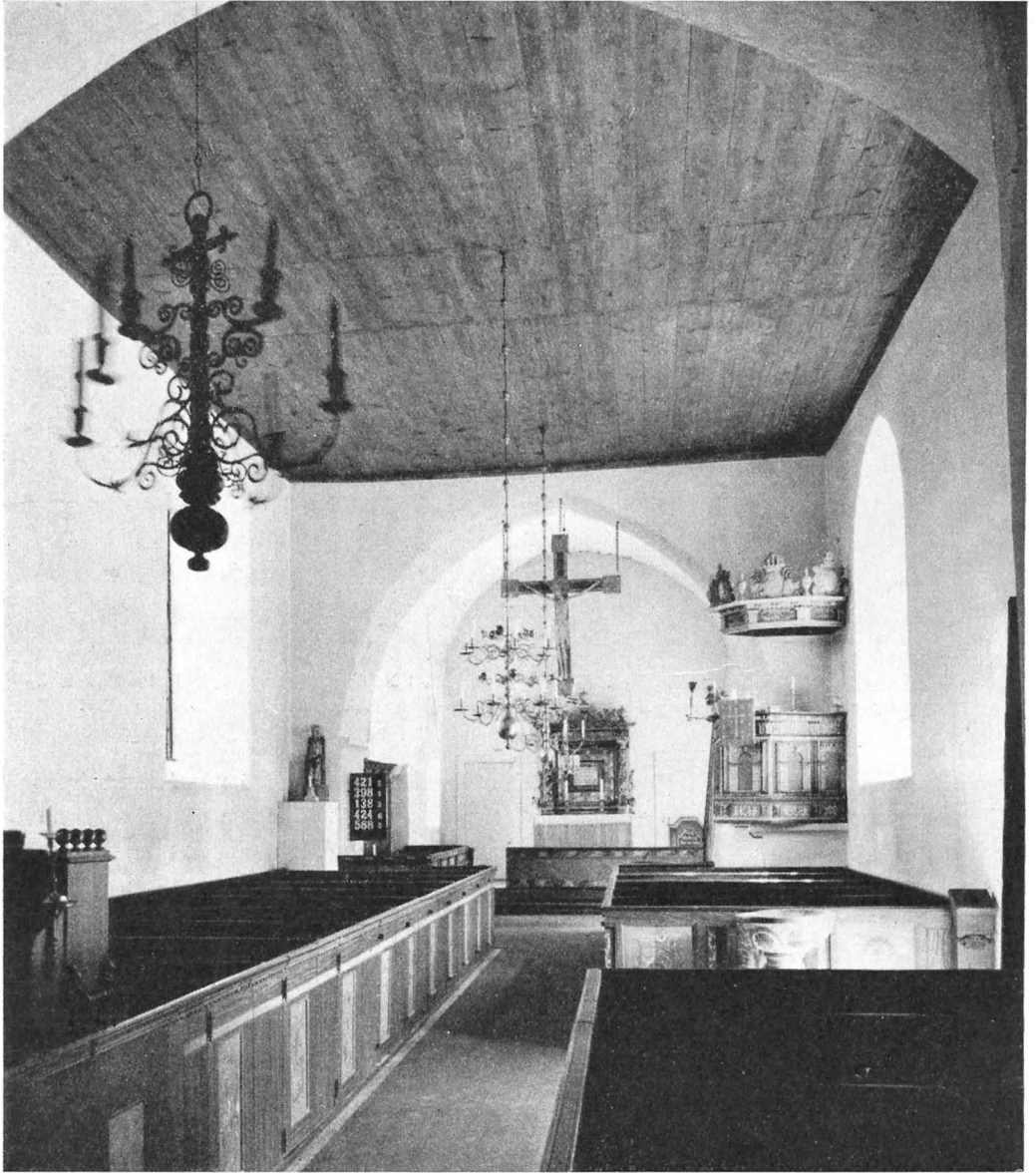
✓ Fig. 357. Långhusportal. Foto E. Erics.
Langhausportal. Nave doorway.

✓ Fig. 358. Tornportal. Foto E. Erics.
Turmportal. Tower doorway.

färgat gammalt furuvirke, möjligen medeltida? Nedtill är nytt trä påsalat, varigenom en lätt brytning på huvens väggar åstadkommits och ett starkare utsprång framför murlivet, vilket säkert icke hör till den urspr. formen. Men f. ö. tycks de medeltida proportionerna bibehållna. H. nära 100 St. f. (= 27,7 m) från golvnivån räknat.

Ringkammaren täckes av tunnvalv och öppnar sig med valvets hela vidd mot långhuset. Murtrappan börjar nu på en höjd över golvet, som motsvarar fyra trappsteg; dessa ha funnits, då ännu tornbågen var trång och då trappmyningen måste ha legat i tornbågens s. vederlag; denna murtrappa stiger i fortsättningen upp i spiral, vilket är ovanligt i äldre torn. De tidigaste spiraltrapporna tyckas eljest vara Klinte-tornet (Bd III, s. 316, där daterat 1231) och tornets i Eskelhem (Bd III, s. 196, omkr. 1240—50). I trappan finns en smal ljusglugg åt s. Snett emot ses en med bräder stängd glugg, som nu är osynliggjord från ringkammaren, men vars urspr. anbringande, då tornbågen stängde bort ljuset var välbetänkt; i större skala känna vi dylik belysning tvärsigenom ett trapphus från Tingstäde (Bd I, fig. 158, 159, s. 156 daterat omkr. 1250). Murtrappan mynnar i 1:a våningen, som genom den omtalade vackra ljusgluggen ser ut som ett bostadsrum (jfr samma rumstyp i Halla, s. 260, Sjonhem, s. 296).

v Fig. 359. Interiör mot Ö. Foto 1951.
Innenansicht gegen O. Interior towards E.

✓ Fig. 360. Interiör mot V. Foto A. Roland 1922. Observera »Viklaumadonnans» dåvarande sittplats!
 Innenansicht gegen W. (1922). Bemerke die damalige Anbringung der »Viklau-Madonna».

Interior towards W. in 1922. Notice the position of the »Viklau Madonna» at that time.

Härifrån leder en rundbågig muröppning in emot långhusloftet, tidigare blickade man härifrån ned i kyrkan. Våningen täckes av tunnvalv. Klockstolens bjälkar äro inlagda i murarna, med skuren inskr. 1796. Troligen ligga de i de urspr. klockbjälkarnas hål, som endast behövt vidgas något för att mottaga dem.

Tornet är genom sin prydliga fönsterglugg i 1:a våningen m. m. likt Halla kyrkas torn, vilket vi kunnat datera till omkr. 1230. Tillträdet till tornets våningar skedde urspr. i Halla på ålderdomligt vis genom stege upp till en muröppning i tornets ö. vägg. Här ha vi som förut nämnts en spiraltrappa, vilket är en sen företeelse inom övergångstidens kyrktorn (jfr Klinte och Eskelhem). Viklau-tornet bör alltså vara senare än Halla. Dess strängt rundbågiga hållning förbjuder oss att gå avsevärt hitom 1240, varför det upptecknade årtalet 1249 synes väl sent som byggnadsår för tornet¹, men dock ej omöjligt, med tanke på det rustikala i Viklau kyrkobygge.

SAKRISTIAN

I äldre tid fanns ingen sakristia. 1759 talas i VIS. PROT. om dylika av sten, men församlingen lovar en av bräder. Av E. D. handl. 25/8 1852 framgår att det fanns en bristfällig sakristia på norra sidan, men den är bortglömd på uppmätn. Den nuvarande sakristian byggdes som förlängning av koret åt ö. En ritning (fig. 354), i nåder gillad 25/8 1852, ligger till grund för denna ändring, vilken BRUNIUS förtrytsamt citerar som exempel på huru en gammal helgedom kan vanställas. I utförandet tillät man sig flera friheter som framgå av jämförelse. Härvid utfördes också bl. a. här ovan omtalade murförhöjningar och taksänkningar.

UPPVÄRM-
NING

Värmeledning med pannrum under korgolvet infördes 1930. Arkitekt Sven Brandel hade 1926 uppgjort rest.-förslag, som utfördes mellan 1930—36. Då borttogs läktaren, bänkarna gjordes bekvämare och dess färg framtog, nytt golv inlades och äldre inventarier konserverades.

INREDNING
OCH LÖSA
INVENTARIER

Altaruppsats (fig. 365) av snidad och målad furu innehåller i stället för biblisk bildframställning en bibelvers (1 Kon. 8: 28). Enl. inskr. målades den 1735; den snickrades väl kort förut. Från 1853 förvarad i sakristian, uppsattes den igen på altaret efter konservering 1930. Dessförinnan utgjordes altarprydnaden av ett på muren målat citrongult kors med gräsgrön krans och en påhängd Kristi-svepningsduk inom en likaledes i målning framställd nisch, allt från 1853—54 och målat av en »Herr Leutnant Ericsson» (fig. 361).

Ett altarskåp med många bilder tycks tidigare ha funnits. Jfr uppgiften om 30 brända bilder i anm. s. 323.

Altarringen, nu blå- och rödmarmorerad, före rest. 1936 grå.

Predikstolen står på ett ännu bevarat sidoaltare i långhusets s. v. hörn.

Triumfkrucifix i björk (fig. 362—364), nordfransk skola verksam omkr. 1160 och därefter. Tillvaron av denna stil på Gotland förklaras genom Roma cistercienserkloster, i vars första generation såväl franska munkar som franska lekbröder torde befunnit sig.

¹ Det i TAXUSLISTAN nämnda »1262» är icke tillämpligt på någon del av byggnaden. Gällde möjligen någon nu icke bevarad skulptur eller muralmålning.

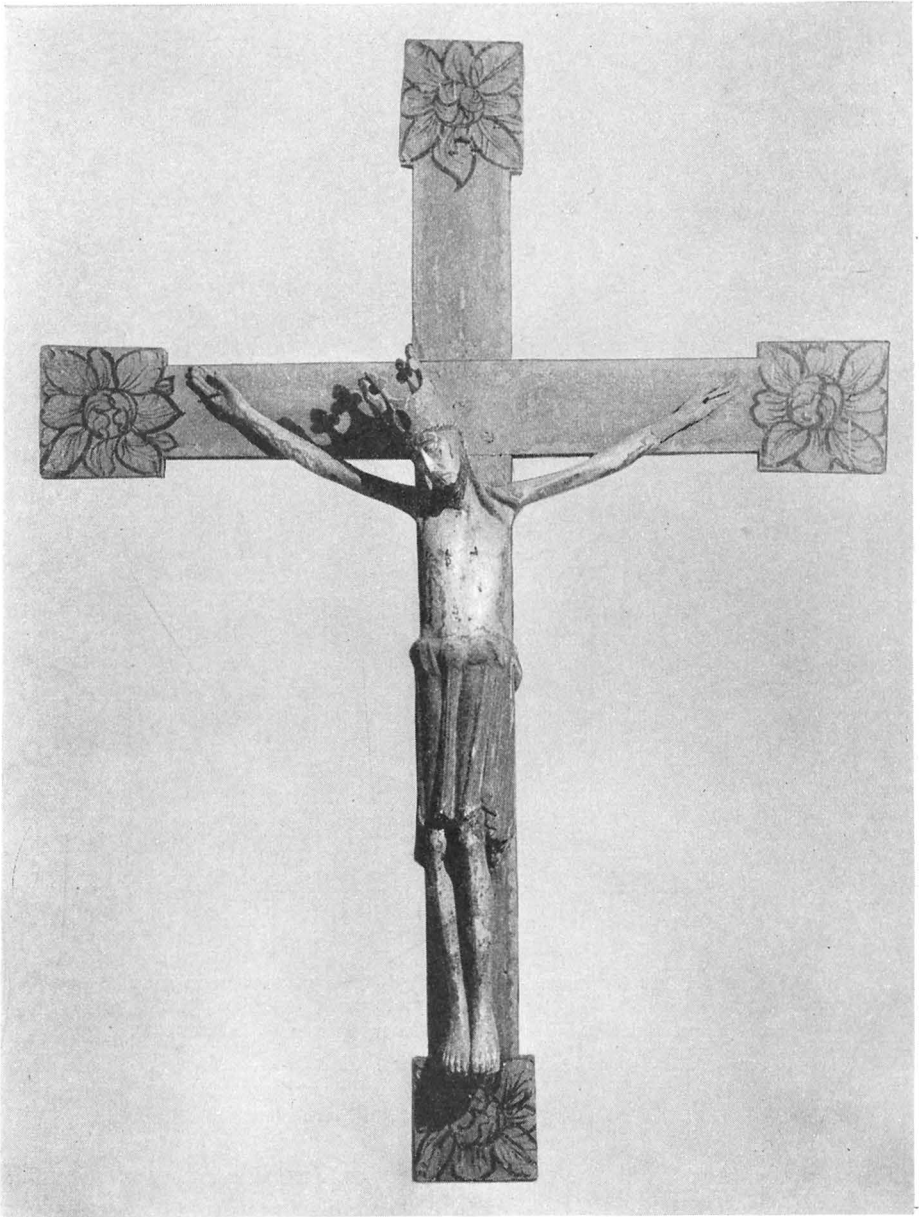

✓ Fig. 361. Interiör mot Ö före 1930 då det på väggen målade korset (av 1853—54) avlägsnades. Foto S. Brandel 1928.

Innenansicht gegen O. vor 1930; das auf die Chorwand aufgemalte Kreuz (1853—54) wurde damals entfernt. Interior towards E. before 1930, when the cross painted on the chancel wall (1853—54) was removed.

Den urspr. polykromien är borta, med undantag av ländklädets silver, som delvis är bibehållet och nu kompletterat. På korsets ändrar har funnits reliefer, nu bortskurna. Baksidan målad med akantusrankor i svart på grön botten från början av 1700-t., bevisande att korset då varit upphängt. Också nu, efter restaureringen 1933, hänger det i triumfbågen.

Madonna-bild (fig. 366—369) skuren av lind, med ryggbräde av bok och tron av

√ Fig. 362. Triumphkruzifix, av nordfransk skola omkr. 1160. Före konservering.
Foto Alfred Nilson 1934.

Triumphkruzifix, Nordfranzösische Schule um 1160. Vor der Restaurierung. Rood, Northern French school about 1160. Before the restoration.

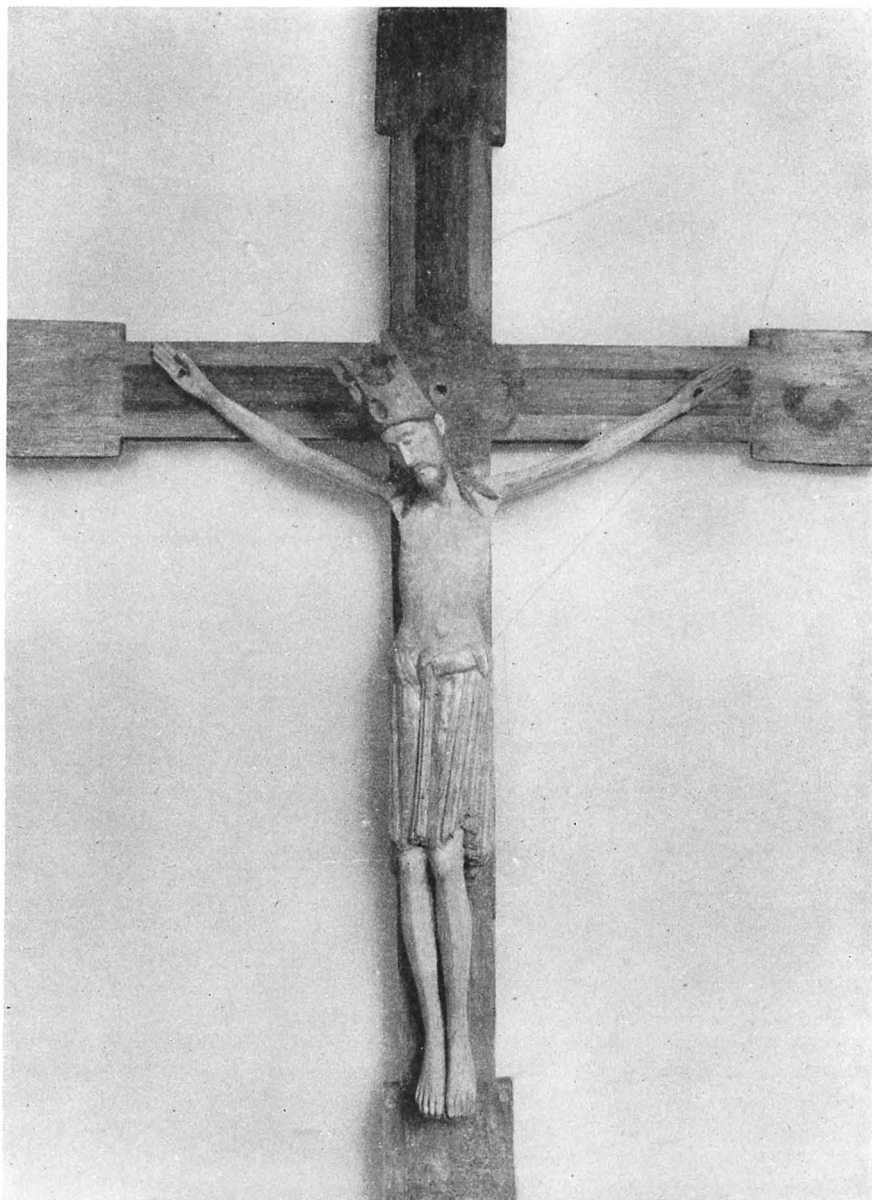

Fig. 363. Triumfkruzifixet fig. 362 efter konservering. Foto Alfred Nilson 1934.
Triumphkruzifix Abb. 362 nach der Restaurierung. The rood in fig. 362 after restoration.

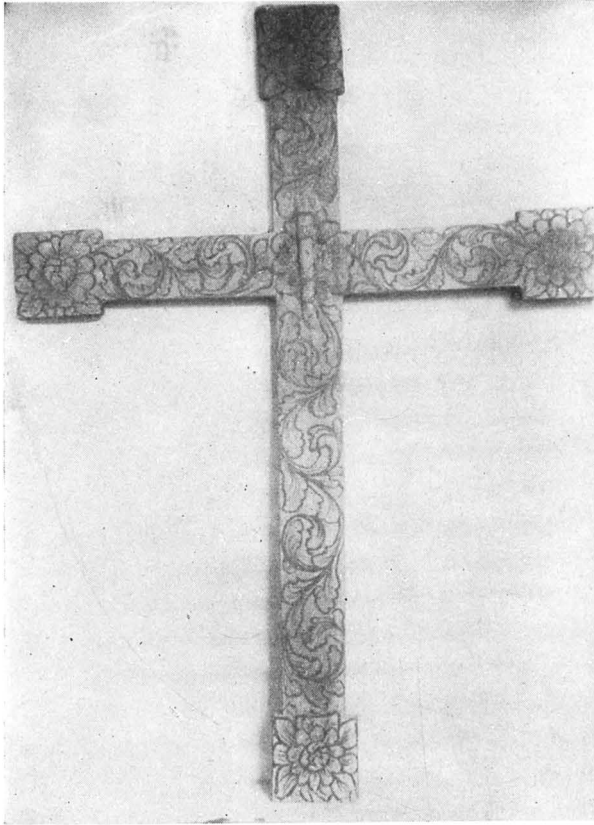

Fig. 364. Triumfkruifixets baksida med målning från 1700-ts början. Foto Alfred Nilson 1934.

Rückseite des Triumphkruifixes mit Bemalung vom Anfang des 18. Jahrhunderts. Back of rood, with early 18th cent. painted decoration.

heliga Annas portal i Notre Dame i Paris och madonnaportalen i Chartres-katedralens v.-fasad, båda fr. omkr. 1160-t. Synes eljest ha verkat omkr. 1140—1190. Vi förmoda att våra träskulpturer (vilka bl. a. genom sitt trämaterial och sin färg utgöra rariteter av största betydelse) äro importerade av cistercienserna från hemlandet, och jämförelsevis sena, omkr. 1180—1200. Jfr ROOSVAL i tidskriften Kult och konst 1908 s. 95—101 och C. R. AF UGGLAS, Gotlands medeltida träskulptur, Sthlm 1915 s. 99—191.

² I ett på grund av Kungl. förordn. 17 april 1828 författat protokoll av 1830 meddelas att då bl. a. finnes »vid chorhwalfvets slut en bjelke hvarå Kristus på korset och Maria illa arbetade och målade stå —». Innan bilden fick denna plats på trabes, tronade hon säkerligen på madonnans vanliga plats, på n. sidoaltaret i långhusets n. v. hörn. Då trabes blev borttagen, synes hon ha flyttats över på trabesbjälkens n. upplagslist. Underredet på hennes stol var då borta; därför kunde skulpturen direkt sättas på den smala listen. SÄVE BERÄTT. skriver: »madonna, gammal vacker uppsatt å kragstenen till triumfbågen» (fig. 360). — Madonnabildens försäljning gav anledning till starka opinionsyttringar. Däröfver må följande nämnas, enl. en i A. T. A. gjord sammanfattning.

ek av samma ursprung och från samma tid som krucifixet.¹ Barnet är försvunnet. Tillhör nu St. H. M. (inv. nr 18951). En polykromerad kopia i gips är uppställd i kyrkan.²

SAMMANFATTNING AV ÄRENDET RÖRANDE VIKLAUMADONNAN

Under år 1926 väcktes förslag om restaurering av Viklau kyrka. I samband därmed påpekades vikten av en konservering av den i kyrkan förvarade madonnabilden, dess dåvarande olämpliga uppställningssätt i kyrkan samt dess stora betydelse för den svenska konsthistoriska forskningen.

Då förbättrade förvaringsförhållanden för madonnabilden icke syntes kunna vinnas i kyrkan, framförde arkitekt Brandel i maj 1928 vid kyrkorådets och byggnadskommittéens i Viklau sammanträde ett anbud från Riksantikvarien att för 5 000 kr. inköpa Viklaumadonnan till Statens Historiska Museum, dock under villkor, att församlingen förpliktade sig att använda köpesumman till kyrkans ändamålsenliga restaurering under sakkunnig ledning och i främsta rummet till anordnande av värmeled-

¹ Både madonna och krucifix höra till den nordfranska skola, som är känd genom sina monumentalverk i sten: den

▼ Fig. 365. Altarpopsats av furu, målad 1735. Foto 1928.
 Altaraufsatz, Föhrenholz, gemalt 1735. Altar decoration, pine wood, painted in 1735.

ning i kyrkan, i stället för den redan beslutade kaminen. Kyrkorådet och byggnadskommittéerade beslöt enhälligt att föreslå kyrkostämman att mottaga Riksantikvariens erbjudande. Detta innefattade även en kopia av Madonnan, avsedd att förvaras i kyrkan.

Detta erbjudande bekräftades skriftligen av Riksantikvariens samma månad. Vid årets första ordinarie kyrkostämma med Viklau församling, d. 31 maj s. å., framställdes det av kyrkorådet och byggnadskommittéerade godkända förslaget. Riksantikvariens skrivelse föredrogs, och stämman beslöt med tio ja mot fyra nej att till Statens Historiska Museum försälja den kyrkan tillhöriga madonnabilden mot 5 000 kronor och på de villkor Riksantikvariens föreskrivit.

Sedan köpet avslutats, väckte detta en viss opposition inom intresserade kretsar på Gotland och med anledning därav uppstod en huvudsakligen i pressen förd strid härom och om det riktiga i principen att till ett centralmuseum sammanföra värdefulla konstföremål.

✓ Fig. 366. Madonna av nordfransk skola omkr. 1160. Foto efter konservering av H. Andersson 1929.

Madonna, Nordfranzösische Schule um 1160, nach der Restaurierung. Madonna, Northern French school about 1160, after restoration.

✓ Fig. 367. Detalj av madonnan fig. 366. Foto Alfred Nilson 1928.
Detail der Madonna Abb. 366. Detail of Madonna in fig. 366.

✓ Fig. 368. Madonnan fig. 366. Foto före konservering av Gust. Sjöberg 1925.
 Madonna Abb. 366 vor der Restaurierung. Madonna in fig. 366 before restoration.

I en skrivelse till landshövding Rodhe, av den 29 september 1928, redogjorde Riksantikvarien utförligt för skälen till förvärvandet av Viklaumadonnan.

Diskussionen i saken ledde 1929 till en motion i andra kammaren om utredning om bättre samverkan mellan Riksantikvarien och de lokala fornminnesföreningarna, när det gäller bortflyttning av fornminnesmärken. Motionen avstyrktes av Vitterhetsakademien och föränledde ingen riksdagens åtgärd.

Innanför altarringen står en skriftepall med enkelt skuren skärm. På den gamla vackra färgytan framtagen vid rest. 1936 står inskr. med årtalet 1755.

Predikstolen, smyckad med sniderier i plattrelief å korg och himmel och Fredrik Is namnchiffer, enl. inskr. av 1735. Målningen är huvudsakligen i ljusblått, guld och rött och, enl. inskr., utförd 1735. På predikstolen står en timglasståndare av järn, krönt av en krona och hängande blad. Timglas och dess foder saknas (1751.)

Nummertavla med snidad och målad ram, krönt av änglahuvud trol. från 1740. (RÄK.).

De slutna bänkarna ha mörkbrunt ramverk och fyllningarna sirade med musselmålningar av Magnus Möllers typ i rokoko. Korbänkarna äro något högre, och det bakersta ryggstödet är infört i en grund murnisch. I entablementet står SIM. S. H / N. C. SS. 1731 / P. P. S. S. TIT. H S. S., vilket trol. har avseende både på målningen och själva korbänken. En korbänk gjordes av snickare Engberg 1794 (RÄK.). Då denna beskrivning 1928 påbörjades var hela bänkinredningen täckt med gulbrun färg, under vilken dock den urspr. målningen var bevarad. Genom konservator Alfred Nilson framtoogs och kompletterades 1936 en harmonisk färgställning i mörkbrunt, ljusblått, något vitt och rött.

Nu finnes ingen läktare. 1775 och 1863 omtalas läktares uppsättning i v., existerade till

rest. 1930 och hade enkel gråmålad bröstning. Dess borttagande till stor fördel för interiörens utseende.

Kammarorgeln, fr. 1906, som stod på läkaren, är nu inställd i n. bänkkvarteret längst åt v.

Dopfunt av sandsten med figursirad cuppa av Hegwaldr Posthumus omkr. 1140 (fig. 371). Den enkla foten av kalksten, utan tönningskanal, är tillkommen efter 1200-t:s mitt. Cuppan, som har dylik kanal, är åttkantig, utom brädden som övergår i rundel. Ått-kanten är ett tecken på inverkan från Byzantios-verkstaden (jfr dylik i Guldrupe, fig. 403). Figurrelieferna teckna sig mot en plan och förhållandevis utsträckt bottenyta liksom hos Byzantios och emot bruket i den egentliga Hegwaldrsverkstaden, t. ex. på Vängefunten (fig. 490). I det lodräta livets åtta bågält stå följande scener: 1) Marie bebådelse; 2) två kvinnliga figurer, okänd innebörd; 3) Marie besök; 4) Maria vid Kristi sida i himmelen; 5) Marta och Maria sörjande sin döde broder Lazarus; 6) två personer lägga locket på Lazarus' kista, på vardera sidan står ett ljus, från höjden sträckes Guds hand ned; 7) Kristus i konungslig dräkt lyfter locket av Lazarus' kista; 8) systrarna bära fram den uppståndnes kläder. Svicklarna fyllas dels av djurbilder och remflätningar, dels av bladformer, vilket är ett tecken på att funten huggits efter det att Byzantiosverkstadens inflytande kunnat göra sig gällande.

På bottenzonen skildras i åtta bågält följande: 1) Tronande Maria med barnet; 2) Kristus-barnet ensam tronande, välsignande med ena handen, hållande kors i den andra; 3) en av de vise männen, pekande på stjärnan; 4) en dito; 5) en av de vise männen till häst; 6) Johannes Döparen och, troligen, »Staffan Stalledräng» pekande på stjärnan; 7) Herodes(?); 8) Hero-

✓Fig. 369. Madonnan fig. 366. Foto H. Andersson 1929.

Madonna Abb. 366. Madonna in fig. 366.

KLOCKA

√ Fig. 370. Dopfund av sandsten 1737. Foto 1928.
Taufbecken aus Sandstein, 1737. Sandstone font, 1737.

dias(?). — Cuppans B. 70, inre B. 55, H. 92. Funten har i senare tid stått invid predikstolen. Obs! scenerna här uppräknade från höger till vänster.

En annan dopfund (fig. 370), av huggen och målad sandsten står vid långhusdörren. Halsen smyckas av fyra huvuden, cuppan av en vindruvsranka. Färgerna äro blått, rött, grönt, brunt, guld. Utnött målad inskr., vari årtalet 1737. H. 93,5. Diam. 58.

Bland nattvardsilver märkes en kalk (fig. 374) med invändigt förgylld skål och övre kant. Fot i sexpass med påsatt gjutet krucifix, nod med påsatta änglahuvuden. Inskr. på foten: Cura Pastoris Herlitz A. 1749. Enl. stpl av Visbymästaren Berndt Falkengren. H. 21.

Bland ljusredskap märkes en mäsingskrona, given 1756, i koret, samt två dito från 1863 och 1867 i långhuset.

Kyrkans enda klocka har denna inskr. på n. sidan: ANNO 1786 / DÅ / H : H : DR GAB : THM : LYTKEMÅN WAR LANDETS BISKOP / ÖW : LEUT : OCH RID : WÄLB : LARS RENH : DAHLMAN W : LANDSHÖFDDING / H : CARL LÖNBERG PASTOR / ??? STEN-

STUGORDS OCH H. HS SIXARFVE KYRCKO-
VERDER / BLEFV (sic!) IAGH TILL FÖRSAM. SAMMANKALLANDE ATT LOFVA OCH ÄRA TRE-
ENIGE GUDEN / OMGUTEN I STOCKHOLM AF G : S : MEYER. Frågetecknen beteckna bok-
stäver, bortnötta genom kimning. Diam. 68. H. med krona 58,5, utan krona 44.

GRAVMINNEN

1) Gravsten med ristat latinskt kors på trappstegsfot. Svastika i armarnas skärning och nod på korsstammen. Runristning i stammen med under tvärrarmen högervända och över denna vänstervända runor: »Botvid: i...bo: boierm arfi». SÄVE 93. Stenen nyligen rest mot v. stigluckans n.-sida och försedd med skyddstak. — 194 × 96.

2) Gravsten med majuskelttext i bård kring kanterna: + ANNO:DOMINI:M:CC:C:XX:/
BOTEDIS:RELICTA : BOTLEWI:QVE : OBIT:IN:SABBO : / IIII:TEPORM : DOCE:TINITAT^S : HIC:JA /
(CR : HUMATA : BOTED : DÖ : BN:GTA:CUI:AIA : REQESCAT : I : PACE). — Texten inom parentes nu dold av altarskranket, kompletterad efter Lm 220. »Herrens år 1320 Botedis, änka

efter Botlefs, som dog den 14 Juni, här ligger Botedis begravnen, för Herren välbehaglig, vars själ må vila i frid.» Innanför textbården på stenens övre del, text i latinska bokstäver: ANNO 1641 S. OLVS DAG DÖDE / SALIG RASMVS SIGSARVE OC LEGER / HER VNDER BEGRAVEN GVD VER / HANS SIEL NADIG. Därunder sköld med IHS och Sigsarve bomärke Φ . 249 × 148. Sprucken på tvären. Ligger intill altaret framför detta.

3) N. om föregående mot n. korväggen gravsten över TOMMES: PEDERSØN: STORE: VICKER död 1657. Sandsten 194 × 125.

4) Utanför n. kyrkogårdsmuren fragment av sandstenshäll över HANS PEDERSEN död 1657.

SAMMANFATTNING AV VIKLAU KYRKAS KONSTHISTORIA

I. Omkr. 1140 byggdes ett kor av sten, fasaderna av fint huggna kvadrar, liggande hällar omväxlande med stående. Dopfunt av Hegwaldr Posthumus (fig. 371).

II. Omkr. 30 år senare, alltså omkr. 1170, byggs det ännu bestående långhuset (fig. 375 a). För triumfbågen förvärvas ett krucifix (fig. 363), för Maria-altaret i kyrkans n. ö. hörn en madonna (fig. 366), båda av nordfransk skola och antagligen förvärvade genom cistercienserna i Roma kloster. (Den nu färdiga kullkyrkan tycks emellertid icke byggd av en cisterciensermästare eftersom måtten i regel icke svara mot cisterciensernas »grekiska fot» utan snarare mot den nationella foten om 27,7 cm. Byggnaden fogar sig dock fullkomligt efter det cisterciensiska enkelhetsidealet.)

III. Ett torn planeras av samma typ som Halla och Sjonhem, med kryssvälvd ringkammare, tunnvälvd, hög övre våning, som har fönsterartad glugg. Tornet skulle rida på långhusets v. gavel, (fig. 375 b), men kom vid utförandet dock att stå på ny grund framför långhusgaveln (fig. 375 c). Tornbyggets utförande kan dateras 1249.

Fig. 371. Dopfunt av sandsten med cuppa av Hegwaldr Posthumus omkr. 1130—50. Framställningar: Kristus lyfter locket av Lazarus' kista (7), Lazarus' systrar bära fram den uppståndnes kläder (8), Marie bebådelse (1). På undersidan: En vandrande konung (7). Kristusbarnet ensamt tronande (8), Maria med Kristusbarnet (1). Foto C. R. af Ugglas 1907—12.

Taufbecken aus Sandstein mit Kupa von Hegwaldr Posthumus c:a 1130—50. Darstellungen: Christus hebt den Deckel von Lazarus Sarg; die Schwestern des Lazarus bringen die Kleider des Auferstandenen; die Verkündigung. Unterseite: Wallfahrender König; Thronendes Christkind; Madonna mit dem Kind.

Sandstone font, with bowl by Hegwaldr Posthumus c. 1130—50. Subjects at top: Christ raising the lid of Lazarus' bringing the clothes of the resurrected; the Annunciation. Bottom: a wandering king; The Christ Child enthroned; Mary with the Christ Child.

Fig. 372. Dopfontens cuppa. Framställningar: Två personer lägga locket på Lazarus' kista, Guds hand från höjden (6), Kristus lyfter locket av Lazarus' kista (7). På undersidan: Vandrande konungar (3, 4). Foto C. R. af Ugglas 1907—12.

Detail des Taufbeckens: Zwei Figuren den Sarge des Lazarus mit dem Deckel verschliessend, Hand Gottes; Christus lüftet den Deckel vom Sarge des Lazarus. Unterseite: Wallfahrende Könige;

Detail of font: Two persons placing the lid on Lazarus' coffin and the hand of God from heaven; Christ raising the lid of Lazarus' coffin. Bottom: wandering kings.

IV. Ett i TAXUSLISTAN bevarat årtal 1262 kan möjligen avse någon målning, skulptur eller annat okänt arbete.

V. En enkel altaruppsats målades 1735 (fig. 365), skriftepall 1755, dopfont av sandsten 1737 (fig. 370); korbänk 1794; bänkdörrars målning i Magnus Möllers rokokostil, mitten av 1700-t.; år 1775 uppfördes en läktare; kalk 1749; mässingskrona 1756; ringklocka 1786. — Under nyare tid, okänt när, uppsattes ett platt innertak av trä i långhuset, ett tunnvalv av trä i koret.

VI. Åren 1852—58 skadades kyrkan svårt genom rivning av absiden och korets förlängning åt ö. med raksluten gavel. I förlängningen inreddes sakristia; 1735 års altartavla ersattes av ett på muren målat kors. Inredningens vackra 1700-talsfärg doldes under brun målning. Under 1800-t. brändes många medeltida skulpturer.

VII. Ett orgelharmonium anskaffades 1906.

VIII. Värmeledning och inre restaurering 1926—36. Arkitekt Sven Brandel. Då borttogs läktaren, altaruppsatsen från 1735 kom åter på sin plats och inredningens ursprungliga färger återställdes.

Fig. 373. Framställningar: Maria vid Kristi sida i himmelen (4), Marta och Maria sörjande sin döde broder Lazarus (5). På undersidan: Johannes och Staffan Stalledräng(?) pekande på stjärnan (4), Konung till häst (5). Foto C. R. af Ugglas 1907—12.

Detail des Taufbeckens: Maria neben Christus in Himmel thronend; Martha und Maria ihren toten Bruder Lazarus beweined. Unterseite: die Hl. Johannes und Stephan auf den Sternweisend; König zu Pferde.

Detail of font: The Virgin Mary enthroned beside Christ in Heaven; Martha and Mary lamenting their dead brother Lazarus-Bottom: St. John and Stephen pointing at the star; king on horseback.

ZUSAMMENFASSUNG

I. Ungefähr 1140 wurde das Chor aus Stein gebaut, die Fassaden aus fein gehauenen Quadern, liegenden abwechselnd mit stehenden. Taufbecken aus Sandstein von Hegwalter Posthumus (Abb. 371).

II. Etwa 1170, wird das jetzt noch stehende Langhaus erbaut. (Abb. 375 a). Für den Triumphbogen wird ein Krucifix erworben (Abb. 363), für den Marien-Altar in der nordöstlichen Ecke der Kirche eine Madonna (Abb. 366), beide einer nordfranzösischen Schule zugehörig und vermutlich durch Vermittlung der Cistercienser im Kloster Roma auf Gotland eingekauft. Die Kirche erfüllt als Gebäude das cisterciensische Einfachheitsideal, ist doch nicht in cisterciensischer Leitung gebaut.

III. Ein Turm wird gebaut (Abb. 375 c, Projekt Abb. 375 b), mit kreuzgewölbter Glockenkammer, tonnengewölbtem hohem Zwischengeschoss mit fensterartiger Lichtöffnung (vgl. Sjonhem Abb. 325 und Halla Abb. 282).

IV. Eine in der TAXUS-LISTE erhaltene Jahreszahl 1262 kann sich möglicherweise auf eine Kalkmalerei oder auf eine andere unbekannte Arbeit beziehen.

V. Ein einfacher Altaraufsatz wurde 1735 gemalt (Abb. 365); Confiteorstuhl, das heisst ein vor

v Fig. 374. Kalk av Berndt Falkengren, Visby,
skänkt 1749. Foto 1928.
Kelch, Gabe von 1749. Chalice, presented in 1749.

dem Altarfront aufgestellter, niedriger Stuhl, worauf der Priester bei Recitation des Sündenbekenntnisses («confiteor») kniete, 1755 Taufbecken aus Sandstein 1737 (Abb. 370); Chorgestühl 1794; Bemalung des Gemeindegestühls im Rokokostil des Magnus Möller aus der Mitte des 18. Jahrhunderts; im Jahre 1775 wurde eine Empore errichtet; Kelch 1749; Messingkronleuchter 1765; Glocke 1786. — In neuerer Zeit, unbekannt wann, wurde im Langhaus eine flache innere Holzdecke eingezogen und ein hölzernes Tonnengewölbe im Chor.

VI. In den Jahren 1852—58 wurde die Kirche durch Niederreißen der Apsis und durch Verlängerung des Chores nach Osten mit geradem Abschlussgiebel schwer beschädigt. In der Verlängerung wurde die Sakristei eingerichtet. Das Altarbild von 1735 wurde durch ein auf die Mauer gemaltes Kreuz ersetzt. Die schöne Farbenhaltung der Einrichtung im Geschmack des 18. Jahrhunderts wurde mit einem braunen Ton übermalt. Während des 19. Jhts wurden mehrere mittelalterliche Holzbildern verbrannt.

VII. Im Jahre 1906 wurde ein Orgelharmonium angeschafft.

VIII. 1926—36 Centralheizung und innere Restaurierung, Architekt Sven Brandel. Bei dieser Gelegenheit wurde die Empore entfernt, der Altaraufsatz von 1735 wieder an den alten Platz versetzt und die ursprüngliche Farbgebung der Einrichtung wiederhergestellt.

SUMMARY

I. A stone chancel, with finely pointed ashlars, was built c. 1140, A richly sculptured font by Hegwaldr Posthumus (fig. 371).

II. About 1170 the present nave was built (fig. 375 a). A rood was procured (fig. 363), as well as a wooden figure of the Madonna (fig. 366) for the altar to the Holy Virgin in the north-east corner of the nave. Both figures are of the Northern French School, and were probably obtained through the Cistercians of the nearby Roma Abbey. The building itself is quite in line with the Cistercian ideal of simplicity.

III. A tower was planned, of a type similar to those at Halla and Sjonhem: with a cross-vaulted bellringer's chamber and a barrel-vaulted upper chamber with small apertures. The spire probably appeared as in fig. 375 c, and the idea was to erect it with its east wall mounted upon the west wall of the nave. But for practical reasons, it was in fact built upon new ground to the west of the nave. The tower itself may be dated 1249, though the project was probably several years older (Cf. fig. 375 b and c).

IV. A recorded date of 1262 may possibly refer to a painting, a piece of sculpture or some other unidentified craft-work.

V. A simple altarpiece was painted in 1735 (fig. 365). Pulpit 1753 (fig. 361), confessional stool 1755, and a new baptismal font 1737 (fig. 370). A choir-pew in the chancel dates from 1794, and the rococo painting by Magnus Möller on the front of the pews in the nave, from the mid-18th century. A loft was built in 1755. The chalice dates from 1749, the brass chandelier from 1756, the bell from 1786. There is a little uncertainty about the exact date of the flat wooden ceiling of the nave, and of a barrel vault in the chancel.

VI. In 1852—58, the fabric was sorely maltreated by the pulling down of the mediaeval apse, and by the square-ended prolongation of the chancel towards the east, where a vestry was then arranged. The altarpiece (1735) was replaced by a cross painted upon the wall, and the fine colours of the 18th century interior were blotted out by a coat of brown paint. During the 19th century, much mediaeval carving was wantonly burnt.

VII. An organ was installed in 1906.

VIII. Restoration work: 1926—36. Central heating installed. The loft was pulled down and the early 18th century altarpiece returned to its original position. Further, the interior was repainted in accordance with its 18th century colouring.

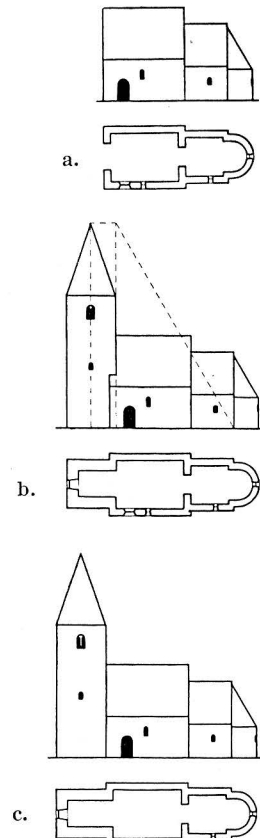

Fig. 375. a—c. Kyrkans tillväxt. Skala 1:1000. Bauentwicklung der Kirche. Growth of the church.

GULDRUPE KYRKA

ANNEX TILL VÄNGE

TRYCKTA KÄLLOR: BRUNIUS II, s. 356. — TAXUSLISTAN med årtalet 1280.

HANDSKR. KÄLLOR OCH AVB.-SAML.: P. A. SÄVES BERÄTT., 1864, s. 284.

KYRKANS ARKIVALIER: RÄK. fr. 1716; VIS. PROT. fr. 1738.

Kyrkan skall vara vigd till S. Dionysius, ty »kyrkomessa hålles på Dionysii dag, då den på en söndag infaller» (WALLINS ANALECTA).

I N. J. Ekdahls resor 1826 återgives allmogens berättelser om en guldgruva under Guldrupe kyrka (en saga som uppkommit som förklaring på sockennamnet) samt en tradition om altarets relikgömma.

KYRKO-
GÅRDEN

Kyrkogårdsmurens bukter och tunnhet tyda på sent arbete, antagl. 1800-t. Den är lagd som kallmur, dock finnes på n. murens insida spår av murbruk. Två ingångar, i s. och ö., med grindstolpar av cement och enkla järngrindar (1920). Lindar, rönnar, lönnar stå utmed muren. En murad liklucka existerade 1792. — Ett sockenmagasin stod ännu omkr. 1920 i n.v. hörnet av kyrkogården.

KYRKBYGG-
NADENS HU-
VUDELAR

Kyrkan fick i ungotisk tid ett nytt kor, som dock endast i måttlig grad utökade den romanska anläggningens blygsamma skala, och samtidigt sakristia. Det nu bestående långhuset efter mitten av 1100-t. utgör en rest av denna romanska kärnkyrka; ett till långhuset avpassat torn tillbyggdes i början av 1200-t. Torn och kor höja sig över det låga långhuset och ge kyrkan samma silhuett som de öländska klövsadelkyrkorna.

LÅNGHUSET

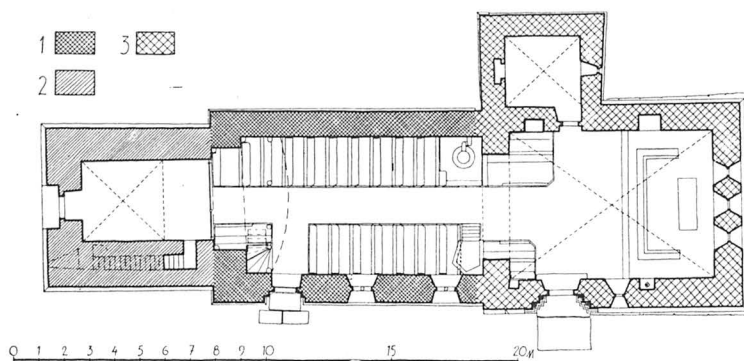
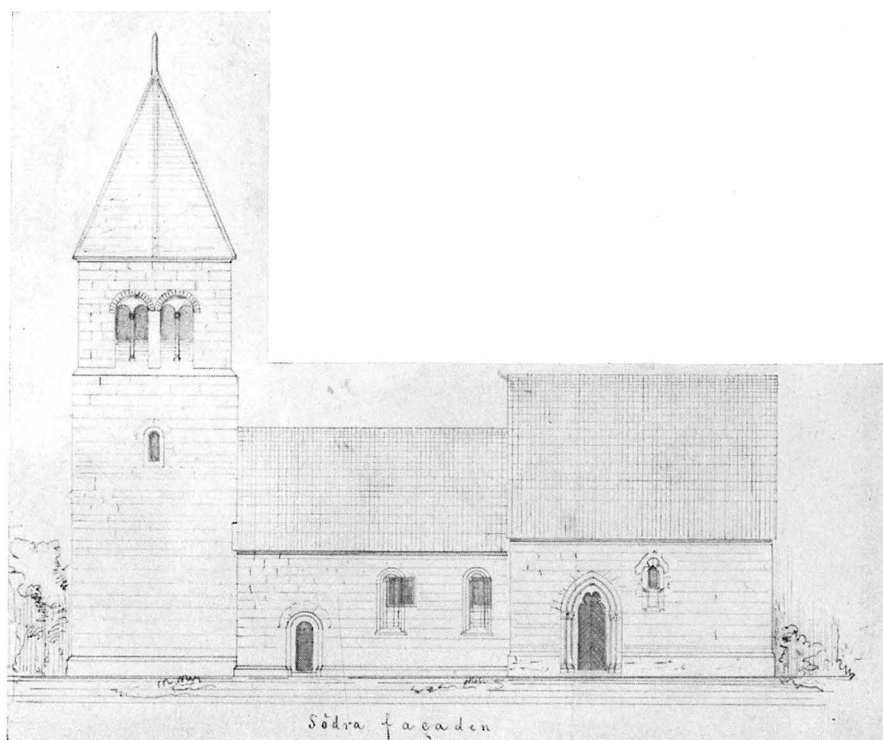
Sockeln, som på hela kyrkan är skråkantig, är på långhuset ovanligt låg. Putsen är nu överallt avlägsnad. Samtliga fasaders nuvarande tillstånd torde återgå på den stora reparationen 1873, då fogarna behandlades med cement. Redan 1864 voro dock alla fasader putsfria enl. SÄVES teckning i Berättelse 1864, sid. 284. Långhusets omsorgsfullt lagda huggna stenmaterial framträder vackert på den orörda, blinda nordsidan (fig. 382); det har givetvis urspr. varit blottat. De två stora nyromanska fönstren fingo sin form 1865; dessförinnan små och fyrkantiga (fig. 377). Enl. BRUNIUS hade det ö. blivit »i nyare tid uppbrutet», det v. ansåg han hade varit mindre, rundbågigt, samt innan och utan snedsmygigt; detta fönsters urspr. ö. kontur är ännu delvis synlig.

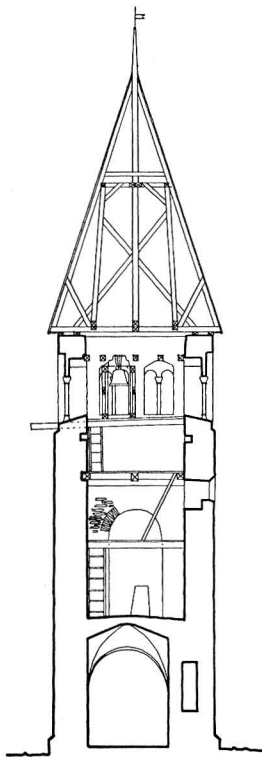
✓ Fig. 376. Guldrupe kyrka. Exteriör från SV. Foto 1928.
Kirche von Guldrupe von S.W. Guldrupe church from S.W.

Den rundbågiga portalen infattas av två murhörn. Dess form är endast delvis urspr. Den har breddats och kanske även höjts. Likhet med Viklau tydlig (fig. 383).

Yttertaket är spånklätt sedan 1919, tidigare på gotländskt traditionellt sätt belagt med bräder. De urspr. yttre remstyckena av furu äro bevarade på sina platser, i överkanten snidade med en list i repstavsform. Bjälken når icke fullt fram till kormuren ej heller sockeln, varav framgår det gamla långhusets L. omkr. 10,5 m d. v. s. 32 gr. f.

√ Fig. 377. S-fasaden. Skala 1:300. Uppm. J. E. Hawerman 1865. I B. St. Plan. Skala 1:300. Efter
 uppm. av A. Edle 1924. I B. St.
 Südfassade, Grundriss. S. front elevation, plan.

SKÄRNING GENOM
TORNET MOT ÖSTER.

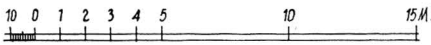
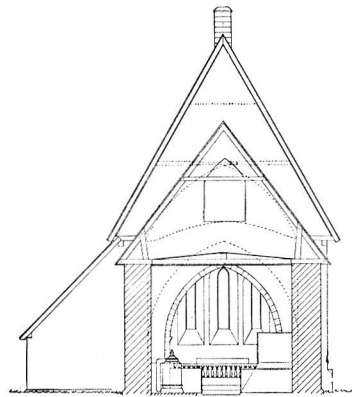

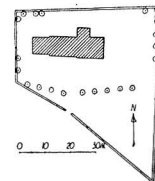
Fig. 378. Sektion genom tornet mot Ö.
Skala 1:300. Uppm. J. Söderberg 1950.
Turmquerschnitt Section through tower
gegen O. towards E.

✓ Fig. 379. Sektion genom långhuset
mot Ö. Skala 1:300. Efter uppm.
av A. Edle 1924. I B.St.

Langhausquer- Transverse section
schnitt gegen O. through nave to-
wards E.

✓ Fig. 380. Situationsplan. Skala 1:3000. Uppm. A. Edle.
Lageplan. Plan of site.

(= 10,56 m). Det överskjutande murstycket utgör den förlängning, varigenom det nya korbygget förenades med den gamla kyrkan, sedan det urspr. koret rivits, och det nya byggts upp ett stycke ö. om gamla triumfbågen.

I långhuset brädgolv (restaur. 1875). Den urspr. triumfbågen blev riven, då gotiska koret byggdes. Tornbågen är rundbågig, vederlagslisterna ha karnisprofil; trol. är denna båge från början slagen för att utgöra ingång till och uppbära ett v.-torn; när tornet sedan byggdes skedde det dock på helt egen grund och alltså med egen tornbåge.

Långhusets innertak är nu en plan träplafond från nyare tid. Därövan finnes betydande rester av den urspr. takstolen. Alla riorna ligga kvar, och de i dem befintliga urtagningarna visa att sparrar och högben suttit ungefär som i Garde långhus. En i konstruktionens mittlinje löpande styrplanka är bibehållen. En kraftig köl i mitten av dess bottensida faller in mellan riorna och låser takstolssystemet. Analogierna för långhusets datering äro icke så omedelbart givande. Men genom den datering, som kommer att givas åt kärnkyrkans kor, kan långhuset få en bestämning. Det har nämligen samma förband i fasaderna, som det gamla koret tycks ha haft: stående kvadrar i en viss blandning med liggande, alltså Byzantios' teknik av italienskt urspr. Det leder till c. 1160. Men portalens likhet med Viklaus leder till århundradets slut — alltså omkr. 1180.

KÄRNKYR-
KANS KOR

Det gamla koret är som sagt rivet, men något av dess material kan ännu iakttagas. Den huggna stenen i nuvarande korfasaderna hör till större delen dit, den nuvarande sakristians sockel var gamla korets och sakristiedörrens omfattning (fig. 397) var urspr. korportal. Dess tympanon kantas av en rundstav och därinom ses spår av en reliefframställning, som huggits bort; genom jämförelse med sakristie-ingången i Väte (Bd III, s. 284), ett klart Byzantios-arbete, kan nu den gamla Guldrupe-portalens dateras till mitten av 1100-t. och tillskrivas Byzantios. Kyrkan äger också en Byzantios-funt, som snarare hör till verkstadens senare produkter, och då det förefaller sannolikt att de båda Byzantios-arbetena tillkommit på en gång kan »omkr. 1150» accepteras som invigningsdatum. Nu bruka Byzantios-kyrkorna glänsa med figural fasad-dekor men därav är intet bevarat i Guldrupe. Det kan bero på att ingen av de kanske befintliga relieferna passade den ungotiska kor-byggmästaren, eller helt enkelt på ekonomiska förhållanden i den lilla Guldrupe-församlingen. Grundmurar för gamla koret ha ännu icke anträffats. Sannolikt hade planen den vanliga formen: en kvadrat + absid. Att döma av långhusets L. och i analogi med proportionerna i Akebäck (Bd I fig. 622) torde korets fasad-L. varit omkr. 6 m, varav omkr. 4 på egentliga koret, 2 på absiden.

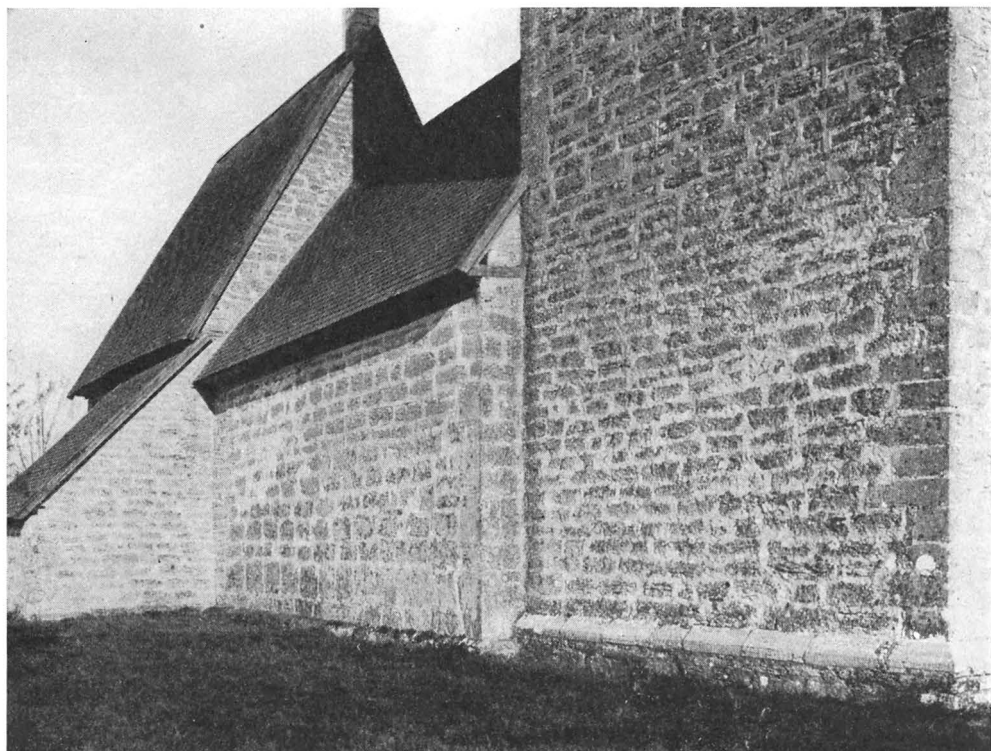
TORNET

Tornet står stumt mot långhusets v. vägg. Skråkantsockeln är högre och brantare än långhusets, stenmaterialet är tuktat, hörnkedjorna huggna och utan putsrand. Urspr. har putsen alltså begränsats kamformigt som i Ala (Bd IV:4). I 1:a våningen finns i v. en rektangulär ljusöppning och i s. en annan liten rundbågig, alltså samma slags ljusstillsförelse som i tornen i Halla, Sjonhem m. fl. i 1:a våningen. Den något indragna översta våningen har i s., ö. och v. två rundbågiga ljudgluggar, på n. sidan däremot endast en. Principalbågarna äro av omväxlande tegel och kalksten utom i s. sidans v.

✓ Fig. 381. Exteriör från SÖ. Foto omkr. 1900.
 Aussenansicht von S.O. Exterior from S.E.

klockhål, som är helt av tegel (fig 384 ff; jfr Halla, s. 258, Sjonhem, s. 292, Ganthem, s. 226 samt Träkuöla kor, Bd III, s. 30 f., omkr. 1220). På kyrkogårdsmuren ligga två kapitäl eller baser till klockhålskolonner, stympad kon-form. Ingången i v. infattas av kolonner med veck-kapitäl utan täckplattor (jfr Sjonhems tornportalkapitäl, fig. 327, av

✓ Fig. 382. Exteriör från N.V. Foto 1928.
 Aussenansicht von N.W. Exterior from N.W.

1230 samt Stånga kor, Atlingbo korportal, Eskelhems n. tornportal, Bd III, fig. 126, 227). Enl. RÄK. 1773 förfärdigade Thomas Suderbys i Wenge kyrkodörrarna.

Tornet krönes av en brädklädd, tämligen lågspetsig spira. Denna är av särskilt intresse. På dess virke stå nämligen runor, angivande vissa delars läge och avsedda till ledning vid uppsättande av spiran.¹ Runorna skulle enligt prof. Otto von Friesen icke kunna vara äldre än 1200-talets mitt.

Huru än därmed förhåller sig, synes det nu, efter erhållna nya erfarenheter om tornens proportioner på Gotland, att i varje fall spirans form och skala är åtskilligt äldre. Därmed bör det förhålla sig sålunda.

A) I början av 1200-t. var principen för torn-H.-beräkningar den, att trianguleringens

¹ Runorna uppmärksammades och publicerades av fil. dr ERIK BOHRN tillika med en värdefull redogörelse och uppmätning av spiran i Fornvännen 1938, s. 155, där även professor OTTO VON FRIESENS utlåtande om runornas art och ålder anföres s. 163. Sedan behandlat som arkitekturhistoriskt dokument i Fornvännen 1938, s. 273 av J. ROOSVAL, Kronologi och metrologi på Guldrupe kyrka.

✓ Fig. 383. Långhuset's S-portal. Foto J. Roosval.
Südportal des Langhauses. S. doorway of nave.

Fig. 384. Tornet med ljudgluggar från SÖ. Vänstra kolonnetten (hela) och högra kolonnettskaffet nya. Foto 1950.

Östliche Schall-Lueken des Turmes, mit restaurierten E. windows of tower, showing restored shafts, base, Kolonnen, Basen und Kapitellen. and capital.

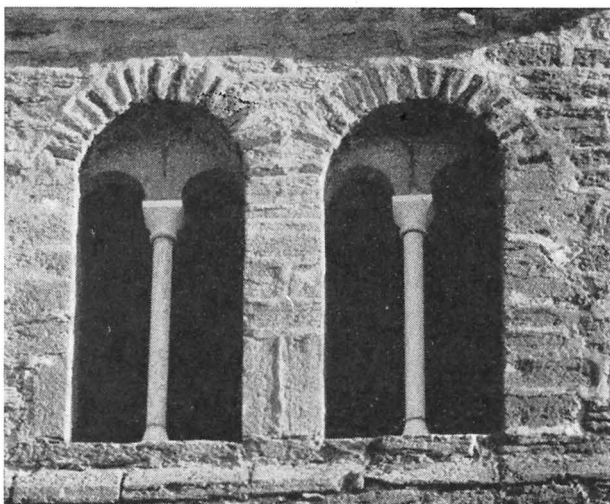

Fig. 385. Ljudgluggarna på V-sidan. Helt nya kolonnetter. Foto 1950.

Westliche Schall-Lueken des Turmes, mit restaurierten W. windows of tower, showing restored shafts, capitals and Kolonnen, Basen und Kapitellen. and bases.

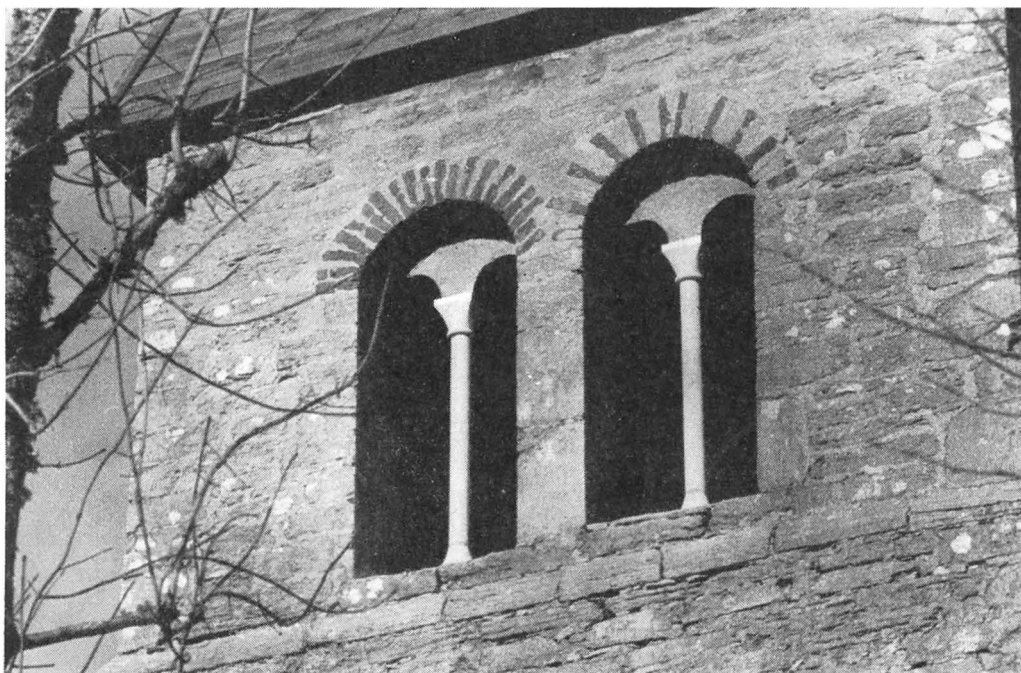

Fig. 386. Tornets S ljudgluggar. Nya kolonnetter. Foto 1950.
 Südliche Schall-Lucken d. Turmes, S. windows of tower, showing
 mit restaurierten Kolonnen, Basen und Kapitellen. restored shafts, capitals and bases.

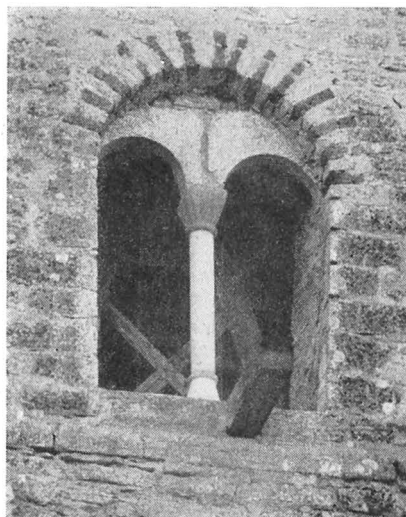
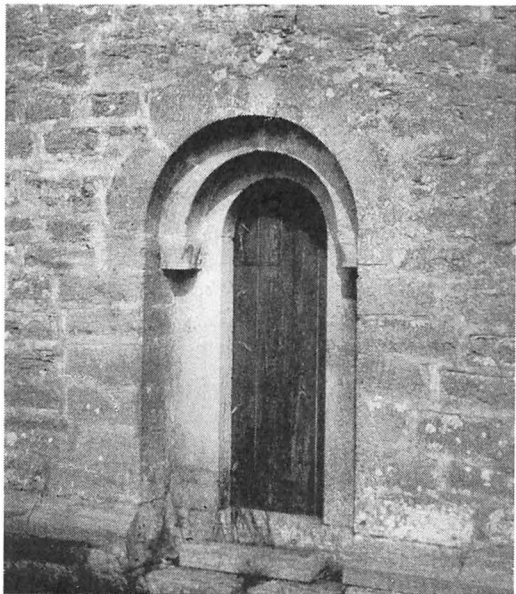

Fig. 387. Ljudgluggen (den enda) på tornets N-sida.
 Kolonnettens skaft och bas nya. Foto 1950.
 Nördliche Schall-Lucke des N. window of tower (the only
 Turmes, (die einzige) mit restaurierter Kolonne und Base. one), showing restored shaft
 and base.

J. Roosval ✓ Fig. 388. Tornets V-portal. Foto |E. Erici 1915|
Westportal des Turmes. W. doorway of tower.

bas skulle utgöras av kyrkans L. bakom tornet, varvid absiden i regel icke räknades med, icke heller stängen på tornhuven. B) En äldre princip levde dessutom kvar och bjöd att kyrkan bakom tornet skulle vara lika lång som tornets H. C) Vid trianguleringen antages alltid att kyrkans delar äro hopsatta på normalt sätt, det vill med avseende på tornet säga att det rider på långhusets v.-gavel.

När nu Guldrupe kärnkyrka är färdig med de ovan antagna L.-dimensionerna: absid 2, kor 4, långhus 10,56, torn 6,6 m, så är summan omkr. 19,5 utom absiden, förutsatt att tornet tänkes ställt på sin normala plats, ridande på långhusets gavel; 19,5 ligger nära 19,8 m = 60 gr. f., d.v.s. den gotländska idealsiffran. Vårt antagande av korets L. som var approximativt enl. den besläktade Akebäcks kyrka, ökas då försöksvis med 30 cm. Kyrkans

L. blir då 19,8 m (= 60 gr. f.), basen för trianguleringen blir 15,4, hypotenusan 30,8 och spir.-H. skulle bli 26,4 = 80 gr. f., vilket den också i verkligheten är. Beräkningen stämmer med den bevarade verkligheten. Det visar sig också att hela kyrko-L. bakom aktuella ö. kanten av tornet närmar sig stentornets H. Fig. 414d.

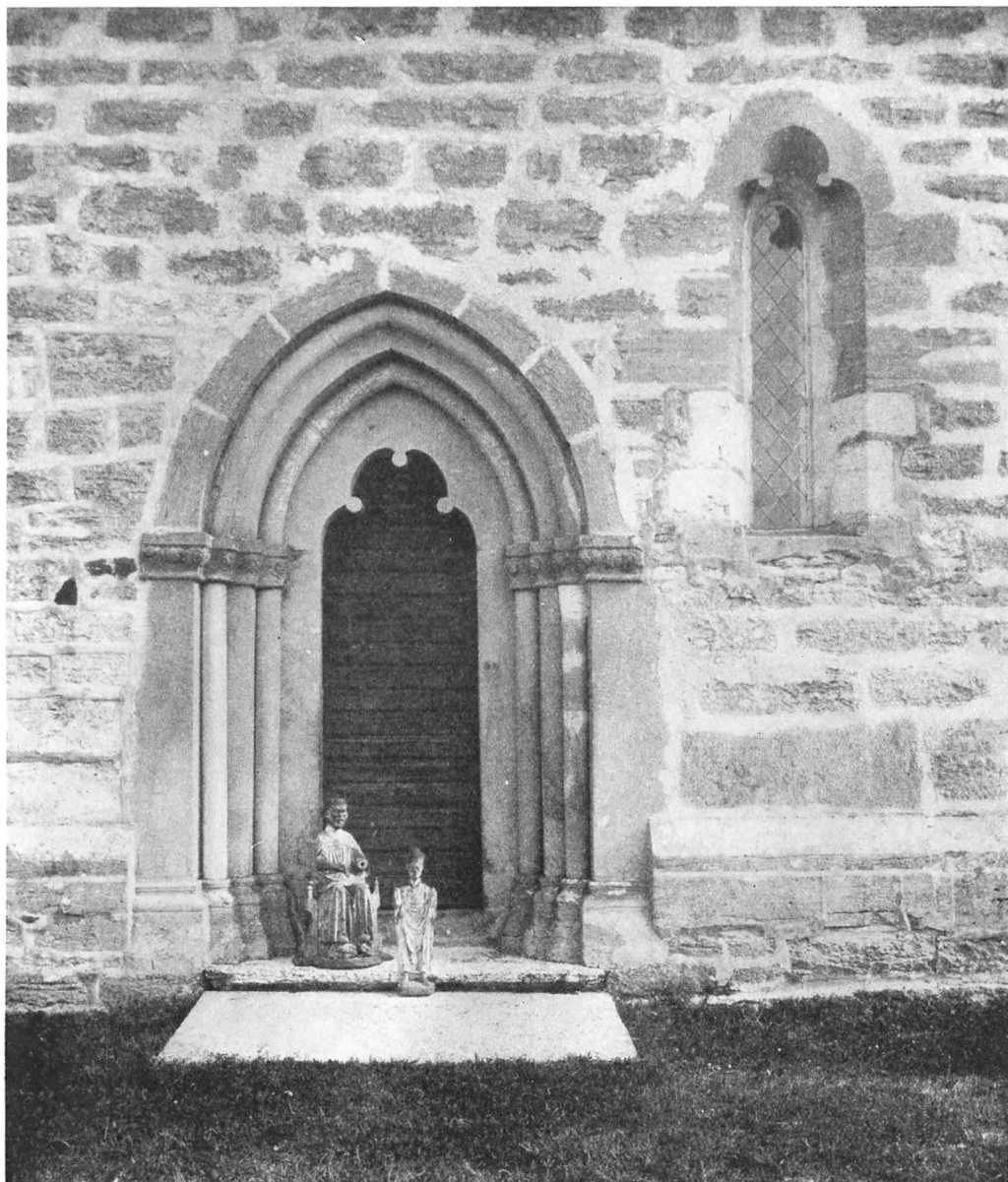
I tornets inre täckes bottenvåningen (ringkammaren) av ett romerskt kryssvalv, tornbågen är rundbågig. En trappa i s. muren leder upp till 1:a våningen, vars belysning och rumskaraktär redan påpekats; därifrån stiger man på stege till klockvåningen.

Genom analogier till portalen kan tornet dateras till omkr. 1210¹.

DET GOTISKA
KORET

Det nuvarande gotiska korets sockel, tre gånger så hög som långhusets, är i s.v. huggen i utåtgående gering, såsom om avsikten vore att fortsätta med ett långhus i samma skala (fig. 391). Murarna äro, i den mån icke kärnkirkans material använts, tuktade; hörnkedjornas putsrand, 21 cm. från hörnet, antyder att alla fasader varit putsade fram till putsränderna. Det nuvarande gotiska s.-fönstret, 1865 förlängt nedåt, (enl. ritn. i B. St.) med bibehållande av den gamla regnflisen (solbänken), utmärker sig genom en elegant trifolieformad kontur med rullformiga »droppar» samt genom nedre partiets små hörnvoluter, som äga motsvarigheter i Fröjelkorets

¹ Skäl härför se ROOSVAL, Kronologi och metrologi på Guldrupe kyrka s. 274. Förf. sökte där att ena konsthistorisk datering med runornas enligt Friesen. Här har efter 10 års fortsatta metrologiska erfarenheter i gotlandskyrkorna denna kompromiss övergivits.

v Fig. 389. Korets S-portal och S fönster samt medeltida träskulpturer (jfr fig. 400—402).
Foto O. Sörling.

Südportal des Chores mit Südfenster, sowie mittelalterliche Holzskulpturen (vgl. Abb. 400—402).

S. doorway and window of chancel, with mediaeval carved figures (cf. figs. 400—402).

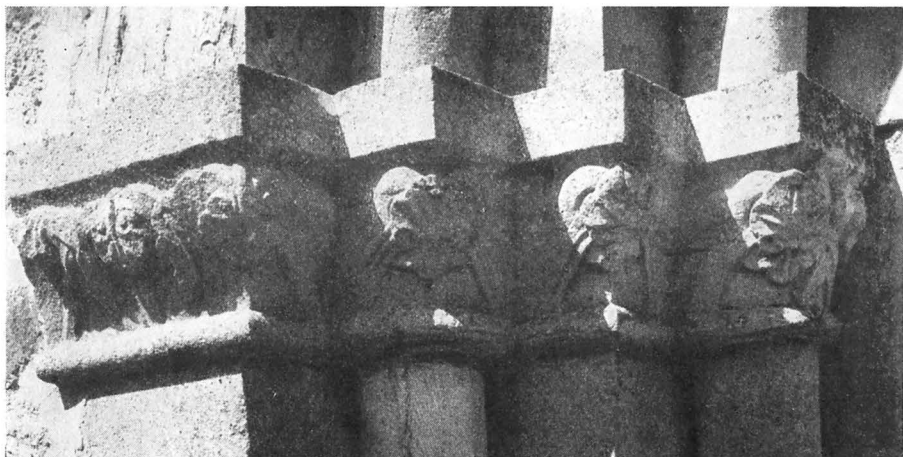

Fig. 390. Korportalens V kapitälband. Foto 1928.
Westliches Kapitellband des Chorportals. Series of capitals on left of chancel doorway.

Fig. 391. Korportalens V smyg och hörnmuren därintill. Obs. sockelstenen. Foto 1928.
Westlaibung des Chorportals und Teil der Chorwand. In der Mitte des 13. Jahrh. bestand die Absicht das Langhaus zu erweitern. Das Sockel-Profil wurde diagonal geschnitten, sodass ein anderer Sockelstein sich im rechten Winkel anschliessen konnte. Der Sockel wurde jedoch nicht vollendet, da der erwähnte Erweiterungspan nie durchgeführt wurde.
Left jamb of chancel doorway and part of chancel wall. In the mid-13th century, the intention was to widen the nave. The socle-stone in the picture was cut on the splay, so that it could join another at right-angles. The socle however was not completed, because the above-mentioned building programme was never accomplished.

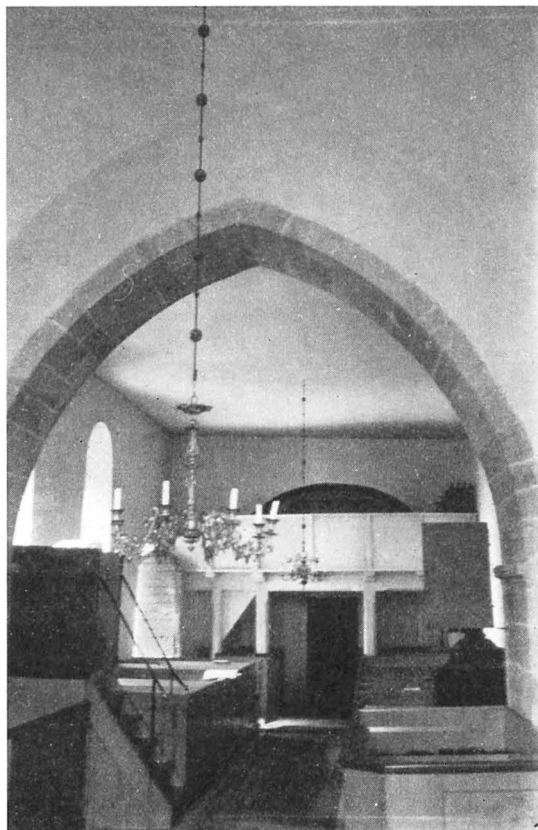

√ Fig. 392. Korportalens Ö kapitälband. Foto 1928.
 Östliches Kapitellband des Series of capitals on right
 Chorportals. of chancel doorway.

ö. och s. (Bd III, sid. 356, fig. 419). Ö.-muren har en staplad trefönstersgrupp samt en mindre vindsglugg.

Korportalens (fig. 389ff) smidiga och på samma gång kraftiga växt skulle göra sig mera gällande, ifall omgivningen vore putsbehandlad; de yttersta murhörnen skulle då framträda som grå pilastrar. Korfasadens höga sockel är tydligtvis regelbundet avskuren för att låta den sirliga portalen sjunka in i muren; märk att fasadsockelns nedre del är i ett och samma block som en portalsockelsten! Detta tekniskt omsorgsfulla och konstnärligt beräknade förband visar att portalen är gjord för och insatt i sin plats samtidigt med korbygget f. ö. Bland de attiska kolonnbasernas uppåtvikta hörnblad se vi en variant, där två stjätkar förena sig till ett uppviket blad (jfr Norrlanda, fig. 136).

Kapitälbanden äro smyckade på växlande sätt; på ö. sidan uppväxa-platta, stundom trestrimmiga stjätkar och förenas, två och två, i ett nedåtriktat musselformat blad. Vissa stjätkar som mötas bliva genom uppslitsning flätade i varandra, enl. gammalnordisk flätverkstradition. (Jfr drakornamentiken i Dalhems huvudportal, fig. 191 och sakramentskåpet i Halla, fig. 308). På v. bandet äro bladen något mera naturlika och delvis uppåtväxande; här finns i själva bladformen likhet med ö. kapitälbandet i Frøjels korportal; kapitälbandet ha ingen särskild täckplatta, det översta partiet som för ögat ter sig som en dylik är i själva verket den rätvinkliga övre delen av ett bägarblockkapitäl, vars hålkälformade undre del ensam sirats med växtornament. Vi ha här med andra ord en från övergångstiden välkänd kapitälform, vilken endast genom spänstigheten i växtstjätkarna och deras begränsning till den konkava ytan fått en unggotisk

✓ Fig. 393. Interiör mot V. Foto S. A. Söderholm. B.St.
Innenansicht gegen W. Interior towards W.

hållning. Jfr S. Lars, S. Nicolai och Brudportalen vid S. Maria i Visby, där ornamentiken täcker även bågareblockets övre del!

Tympanon är fyrpassigt utskuret, men de båda översta inskärningarna förena sig nära nog till en halvcirkel, erinrande om den trebladiga konturen på fönstret.

I utvecklingen av tympanonkonturer tillhör detta samma grupp som Hall långhusportal (Bd II, fig. 97, »omkr. 1250—60»), Hangvar långhusportal (Bd II, fig. 115, »omkr. 1250»), Rute s. långhusportal (Bd II, fig. 62, »omkr. 1245»), Elinghems långhusportal (Bd II, fig. 133, »1240»), Fleringe tornportal (Bd II, fig. 81, »1260-t.»), Othems s. långhusportal (Bd II, fig. 214, »omkr. 1265»), Boge korportal (Bd II, fig. 199, »omkr. 1240—50»). Guldrupe står i början av utvecklingen genom att kvarbliva vid nästan trifolierad form. Dateringen bör följaktligen stanna vid omkring 1250.

Vattentaket är spånklätt omkr. 1919, det var tidigare lagt med bräder på tradi-

Fig. 394. Interiör mot Ö. Foto 1950.

Innenansicht gegen O. nach der Restaurierung. Interior towards E. after restoration.

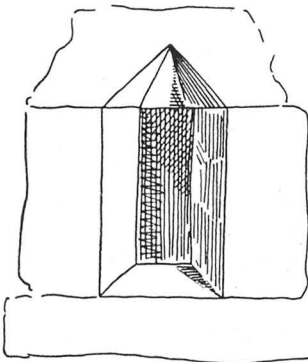
tionellt gotländskt sätt (teckning av tillståndet 1872 i ATA): detta gäller alla vattentak.

Altarpodiet och dess trappsteg äro täckta av kalkstenshällar, golvet i övrigt av furubräder, inlagda 1873.

Triumfbågen, som i sin övre del visar växling mellan olika stora och likaså mellan olika färgade stenar, är spetsbågig. Anfangslisterna äro profilerade med hålkäl och platta. De inlagda kolonetterna och rundstavarna ha motstycken i Barlingbo, Fröjel och Öja (omkr. 1230—50). Valvet i tältkonstruktion höjer sina sköldbågar över sträckmurarna, så tydligt, att vi måste anse det sekundärt.

Fig. 395. Tympanon till sakristiportalen, som trol. urspr. varit prydd med en relief. Foto 1950.
 Tympanon des Sakristeiportales, das vermutlich ursprünglich mit einem Relief verziert war. Tympanum of vestry doorway. Originally, it probably bore a carved relief.

SAKRISTIA

✓ Fig. 396. Fönster i sakristians Ö-vägg. Teckn. efter J. Åberg. A.T.A.

Fenster in der Ostwand der Sakristei. Window in E. wall of vestry.

För Guldrupe har TAXUSLISTAN årtalet 1280. Korets egentliga bygge dateras genom portalen till omkr. 1250, men då saknade det ännu valv, det är alltså berättigat att acceptera 1280 som datum för välvningen och därmed för kyrkans fullbordande.

Sakristian är byggd i samband med det gotiska koret, den låga sockeln är som sagt övertagen från kärnkoret. I ö. väggen sitter ett litet rektangulärt, utåt och inåt snedsmygigt fönster (fig. 396) med enkelt järngaller — en lodrät stång korsad av tre snedställda stavar. Sakristieingången från koret är redan nämnd såsom urspr. tillhörande kärnkörkokoret. Betäckningen är ett kupolartat tältvalv.

Efter korets uppförande omkr. 1250 såg församlingen

Fig. 397. Sakristians portal och sakramentskåp i korets N mur. Foto E. Erics 1915.
Nordwand des Chores mit Sakristieportal und N. wall of chancel, with vestry doorway
Sakramentsschrank. and sacramental cupboard.

✓ Fig. 398. Ekplankor från träkyrkan med rik dekor i plattrelief. På den högra ses Sigurd Fafnesbanes svärd nedifrån tränga in i drakens gom. 1000-ts mitt. Nu i G.F. Foto J. W. Hamner omkr. 1900.

Geschnitzte Eichenplanken von der Kirche aus der Mitte des 11. Jahrh. Rechts: Das Schwert Sigurd Fafnesbanes dringt von unten in den Rachen des Drachens.

Carved oak planks from the mid-11th century church. To the right: Sigurd Fafnesbane's sword pierces the roof of the dragon's mouth.

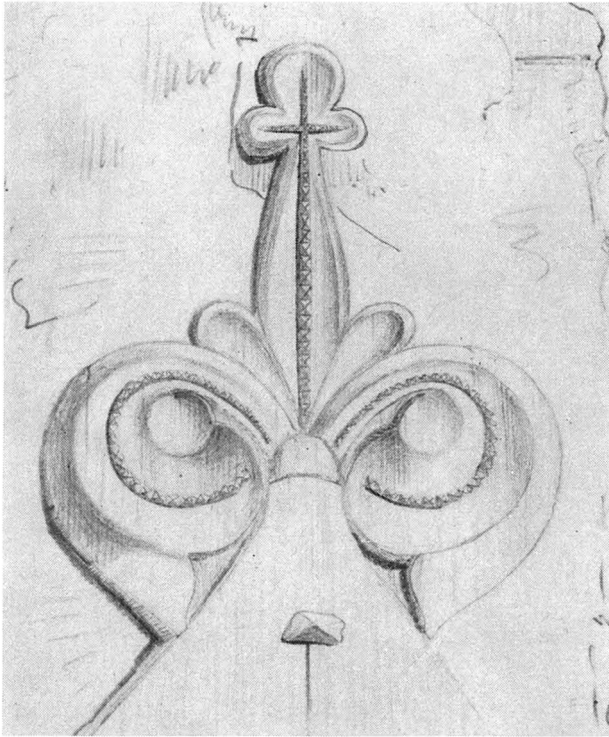

Fig. 399. Detalj av sakramentskåpet i N kormuren, 1200-ts
mitt. Teckn. av J. Åberg, A.T.A.

Detail des Sakramentschranks in der Nordwand des Chores. Mitte des 13. Jahrh.	Detail of sacramental cupboard in N. wall of chancel. Mid-13th cent.
---	--

framåt emot en kommande byggnadskampanj, som skulle innebära ett nytt långhus, i skala passande till koret; sockelutriktningen, som vi observerat, bevisar att detta var avsikten. Det blivande långhusets L var redan bestämd; det skulle nå fram till det existerande tornet, som skulle fortsätta att fungera. Att så var meningen sluta vi av kyrkans totala L.-mått efter nya korets tillkomst: 100 St. f., ett idealmått, som givetvis icke uppstått av en tillfällighet.

MODERATION
I DEN GOTISKA
OMBYGGNA-
DEN

Då äldre kyrkor vid förstoring bibehålla kärnkyrkans torn, brukar detta förhöjas för att passa in i den nya helhetens stil och mått, så t. ex. i Ekeby (Bd I, fig. 508, 509), där nya H.-måttet, de nya klockgluggarnas spetsbågar, spetsiga rösterna och den spetsiga spiran omskapa den gamla tornkroppen till gotisk modernitet. Inget tvivel om att så också var meningen att framgå i Guldrupe: nytt långhus skulle upp och stentornet skulle höjas just som i Ekeby. Fig. 414 f.

√ Fig. 400. S. Olof, eksulptur 1200-ts slut. Nu i G.F. Foto G. Sjöberg 1925.
St. Olof, Eiche, Ende des 13. Jahrh. St. Olof. Oak, end of 13th cent.

Därav blev nu intet. Den enda komplettering i det omkr. 1250 påbörjade gotiska nydanandet, som man märkte, var korets välvning, här ovan förlagd till 1280. Kort därefter kom kriget mellan Visby och landssocknarna med de sistnämndas nederlag 1288, vilket måste medfört depression. De stora nybyggnadsavsikterna läggas åsido. Det gamla långhuset får stå kvar med sitt torn och Guldrupe kyrka förblev intill våra dagar i nästan samma blygsamma storlek som i 1100-t:s första stenbygge, men dock på ett smakfullt sätt förenande ungotikens och den romanska tidens former.

Uppvärmning genom kamin från 1924.

En viss Sollersten betalades 1796 med 11 daler »för kyrkofönstrens förfärdigande med glas». Då torde de medeltida glasmålningarna försvunnit.

Målaren Nohrborg utförde 1779 »guardinen för altaret» d. v. s. draperimålning på ö. muren.

I G. F. förvaras två ornerade ekplankor (fig. 398), som måste tillhört Guldrupe gamla träkyrka, där de bildat portalomfattning. De äro smyckade med runstensornamentik; på den ena kan urskiljas en framställning av Sigurdssagan i en slags hieroglyfisk förkortning. Ett svärd ses nedifrån stucket in i en drakslinga. Svärdet utgår ur en halvcirkel, som betecknar den grop på drakens väg, där Sigurd lagt sig på lur och varifrån han stack svärdet i draken, då denna krälade fram över Sigurds gömställe. Ornamentiken visar likhet med Hemseportalerna och Ardrestenarna och torde tillhöra 1000-t:s mitt¹.

Den bredare plankan skadad i övre vänstra hörnet, båda plankorna upptill förkortade. Ha i senare tid ingått i Guldrupe nuvarande stenkyrkas bänkinredning. 1) H. 195. B. 33. 2) H. 195. B. 53.

Sakramentskåp i n. kormuren med snidad front, samtida med koret (fig. 397, 399).

Altarets skiva har en hålkälad profil och är märkt med fem otydliga ristade kors. På s. gaveln är en trattformad piscina infälld; på framsidan är en relikgömma utsparad, stängd genom en stenskiva, å vars mitt ett Andreaskors är uthugget. Däruti anträffade Säve och sedermera Brunius en nu i G. F. bevarad, svarvad, rödmålad ask med lock. Den innehåller benskärvor, en linnelapp, två röda sidenbitar och, fästade vid var och en av dem, två pergamentsremсор med inskr.: De sancto vocifero confessore och De sancta legione thebeorum et martyrum = av den helige bekännaren Vociferus (som vi icke kunnat finna i tillgängliga helgonförteckningar) och av tebanernas och martyrernas

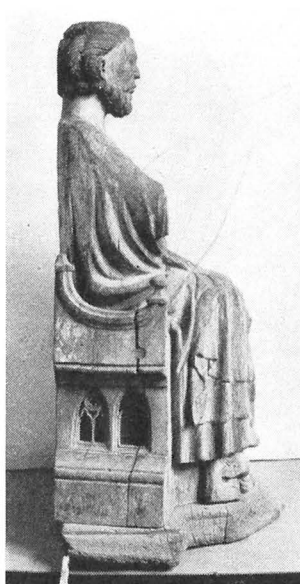

Fig. 401. S. Olof (jfr fig. 400).
Foto G. Sjöberg 1925.
St. Olof, vgl. St. Olof, Cf. fig.
Abb. 400. 400.

UPPVÄRM-
NING
GLAS-
MÅLNINGAR
MURALMÅL-
NINGAR

TRÄKYRKA

INREDNING
OCH LÖSA
INVENTARIER

¹ E. EKHOFF, Svenska stavkyrkor. Sthlm 1914—16. Se s. 132—138.

√ Fig. 402. Stående biskop, omkr. 1330—70. Foto C. R. af Ugglas 1907—12. Stehender Bischof, ca 1330—70. A Bishop. C. 1330—70.

legion, (d. v. s. de 10 000 romerska soldater som efter övergång till kristendomen skulle lidit martyrdöden).

Altarprydnaden består i ett enkelt kors av trä med Guds lamm vid foten (enl. beslut i ST. PROT. 1875). Enl. HILFELINGS JOURNAL 1801, s. 104, var altartavlan då »den simplaste . . . på Gothland af Träd. Christus Crucifixus, midtpå målad, utan vidare ornament eller årtal». Kanske den målning, som 1743 honorerades med 2 daler till målaren soldaten Trotte Furstedt?

Enkelt, vitmålat altarskrank.

I G. F. bevaras följande helgonbilder av ek. 1) Tронande S. Olof, ett utmärkt arbete av samme unngotiske skulptör, som snidat det äldre triumfkrucifixet i Hamra. 1200-t:s slut, kanske 1280?¹ Tämligen välbehållet. Spår av urspr. polykromi. Helgonets underarmar, trollets huvud m. m. saknas. Total H. 94, B. 58 (fig. 400—401).

2) Stående biskop av Biskopsmästaren omkr. 1330—70.² Total H. 81 (fig. 402).

Predikstolen är av sen 1600-t:s typ, köpt 1776 från Vänge kyrka, målad av Nohrborg 1779, försedd med himmel 1793, mörkbrunt målad på 1800-t. Eftersom målning å predikstol omtalas 1743, fanns en enklare dylik då.

En skriftstols målning omtalas 1743, ny dylik 1763 (RÄK.). — En nummertavla köptes från Buttle 1763.

Bänkkvarteren i långhuset från 1700-t., på 1800-t. gulmålade. Bänkars anskaffning omnämnes 1761, 1763, 1798. Målning av 16 bänkar samt av korbänkar och annan inredning av Nohrborg omtalas 1779.

På den enkla, vitmålade med halvbalustrar sirade läktaren i v. står en kammarorgel, som 1875 inköptes från kyrkoherde Stengård i Fårö.

Dopfont i sandsten av Byzantios från mitten av 1100-t. trol. samtidig med gamla korbygget (fig. 403—410). Fotens fyra framskjutande huvuden framställa vädur, människa, och två lejon.

¹ AF UGLAS, Träskulptur, s. 377, Vätemästaren 1200-t:s slut; ROOSVAL, Medeltida skulptur, pl. XXXVIII, XXXIX, Öjamästarens skola, unngotisk tid före eller senast 1295.

² AF UGLAS, Träskulptur, s. 550 ser samband med Bungemästaren; ROOSVAL, Medeltida skulptur, pl. LXXV, s. 10 jämför den med biskopsbilden från Anga.

✓ Fig. 403. Dopfunt i sandsten av Byzantios, 1100-ts mitt. Relieferna på cuppan framställa: Två påfåglar (1) och Simson besegrande lejonet (2).
Foto 1928.

Taufbecken aus Sandstein von Byzantios, Mitte des 12. Jahrh. Darstellungen an der Kuppe: Zwei Pfauenvögel; Simson den Löwen besiegend.

Sandstone font by Byzantios, mid-12th century. Subjects on the bowl: Peacocks facing each other, and Samson overcoming the lion.

Fig. 404. Detalj av dopfunten fig. 403. Springande bågskytt (3). Foto 1928.
Taufbeckendetail: Laufender Bogenschütze. Font detail: Running bowman.

Fig. 405. Simson dödande lejonet (2).
Foto J. Roosval 1914.
Taufbeckendetail: Simson der Löwen
besiegend. Font detail: Samson
overcoming the
lion.

Fig. 406. Variant av Simson dödande lejonet (4). Foto 1928.

Taufbeckendetail: Variante der Simsondarstellung. Font detail: Variation of Samson overcoming the lion.

✓ Fig. 407. Intåget i Jerusalem (5). Foto 1928.
Taufbeckendetail: Der Einzug in Jerusalem.
Font detail: The Entry into Jerusalem.

Fig. 408. Fabeldjuret Aspis galopperar bort med en människa (6). Foto 1928.
Taufbeckendetail: Galoppierendes Fabel- Font detail: Mythical beast — an aspic —
tier mit einem Menschen. running off with a man.

På cuppan framställas: 1) två bevingade djur, 2) Simson på lejonet, 3) springande pilskytt, 4) liknar nr 2, 5) Kristus på åsnan mellan två träd, förkortad framställning av intåget i Jerusalem, 6) en man rider på »aspis», fabeldjuret, som symboliserar synden som galopperar bort med människan, 7) ett lejon, 8) bebådelsen för Zackarias, som står vid ett altare.

Funten är illa skadad genom vittring. Den måste under längre tid ha stått utomhus. Total H. 78, B. 76, rymd 55, Dj. 26, fotens H. 33.

HILFELINGS JOURNAL 1801, s. 104, säger: »simpel . . . ehuru vel den syntes gammal, och av sandsten med usla och grofva figurer, hvilken sedan med oljefärg blifvit öfverstruken».

Bland lösa inventarier märkas kalk och patén från 1796. I G. F. förvaras tre nattvardskärl av tenn. Ett fyrsidigt vinkärl med skruvlock likt Lokrume och Frøjels. Omkr. 1700. H. 21,5, (inv.nr D.C. 224). — En sockenbudskalk, troligen sydtyskt arbete. 1600-t. H. 14,3, (inv.nr D.C. 222). — Enkel patén av M. Leffler, Visby, 1815. Diam. 13,9, (inv.nr D.C. 223).

Bland belysningsredskap märkas ett par tennstakar av kraftigt bukig balusterform, skänkta enl. inskr. 1619 och 1679 (fig. 411).

En kollekttavla, nu i G. F., med ryggstycket skuret som ett gotiskt röste och med spår av gammal målning, i senare tid målat rött och grönt 1500-t(?).

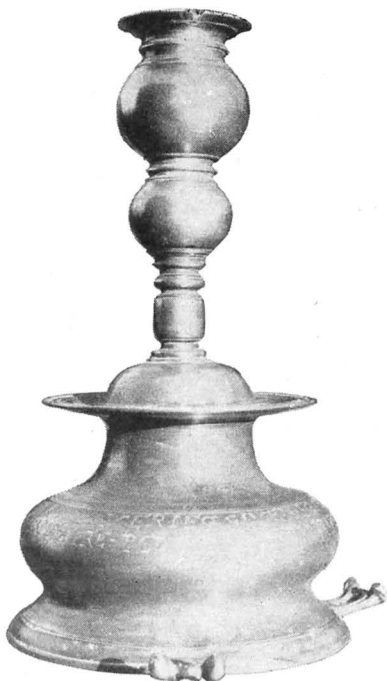

✓ Fig. 409. Lejon (7). Foto 1928.
Taufbeckendetail: Löwe. Font detail: Lion.

✓ Fig. 410. Bebådelsen för Zakarias (8). Foto 1928.
Taufbeckendetail: Die Verkündigung des Zacharias. Font detail: The Annunciation of Zacharias.

RUN-
INSKRIFTER

GRAVKONST

√ Fig. 411. Tennstake skänkt 1619.
Zinnleuchter. Gabe von 1619. Pewter candlestick. Presented 1619.

KLOCKA

nikuas : waah, »bedjen för Jakobs själ . . .». På baksidan av korsstammen en ristning som visar huru en man, som bilar en bjälke, bakifrån dödas av en annan man med knölpåk. Alltså ett vägkors rest sannolikt vid platsen där mannen led »en ond bråd död». Enl. LITHBERG band då korset, den osaliga anden och bevarade vägfriden¹. 1200-ts senare del.

Kyrkans enda klocka har denna inskr. på v. sidan: ÅR 1924, I KONUNG GUSTAF V:S 17:E REGERINGSÅR / DÅ WIKTOR RUNDGREN VAR BISKOP ÖVER WISBY STIFT / OCH A. E. F. KAHL VAR KYRKOHERDE OCH PROST ÖVER / WÄNGE, BUTTLE OCH GULDRUPE FÖRSAMLINGARS PASTORAT, / LÄT GULDRUPE FÖRSAMLING GJUTA OCH UPPSÄTTA DENNA KLOCKA. / GJUTEN AV K. G. BERGHOLTZ & Co I STOCKHOLM. — På ö. sidan återges Sv. ps. 260: 3. — Diam. 84, H. med krona 80, utan krona 61.

Tidigare fanns en 1818 gjuten klocka av Gerhard Horner i Stockholm (A. T. A.).

¹ Dylika kors behandlas i en studie av P. A. SÄVE, Kors på Gotland, Svenska Fornminnesföreningens Tidskrift nr 4, år 1873, s. 1—21.

I korets s. vägg. tornbågen och tornrummet finnas runristningar, alla gjorda i kyrkans andra putslager, men så djupt att de trängt ned i den urspr. putsen.

1. (koret): botalbar : karassa : han : kaup : te : messo : haku : li / n : itagn : »Botolfar Krasse (gård i socknen) han köpte mässshake-linne itagn», SÄVE 75.

2. (n. tornbågsstödet): willin ir : lyþa : hut : iak : wil : gerra : wegin : bugu : abrrit : lik : at : ifinn : s / kulin : nn : swika : wir : biþ : um us : i — —. »Viljen I lyda hur jag vill göra vägen . . . skola nu svika. Vi bedja . . .». SÄVE 77. — Under denna inskr. nämner SÄVE nu överkalkad »fudor» med majuskelliknande runor, alltså början av runraden. — Nu ej synlig.

3. (i tornkammarens s.ö. hörn): afi maria : garasia : plena.

1. Utanför långhusportalen ligger fragment av medeltida, textlös trapezoidal lockhäll med längsgående mittås. (50) × (91); 88.

2. Vid Bondarve n. om gamla vägen till Viklau står ett ringkors med runor i i ringen † bidin firi : iakaubs : sial : i : annuhanen Pium sum :

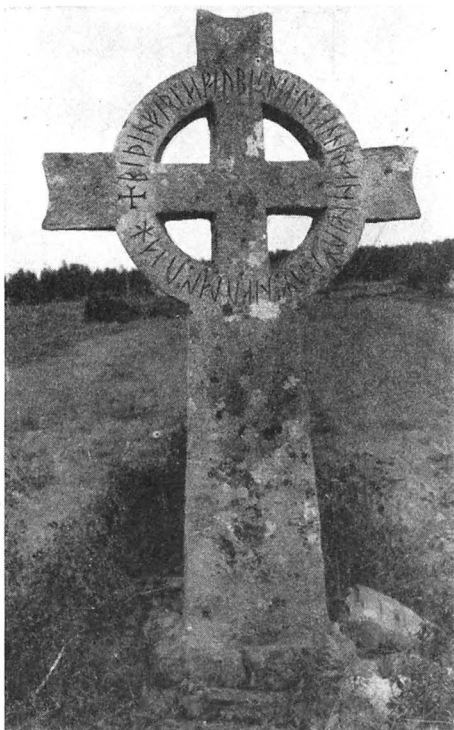

Fig. 412, 413. Ringkors med runor och ristning som visar hur en man dödas bakifrån av en man med knölpåk. 1200-ts s.h. Foto J. W. Hammer 1923.

Ringkruz mit Runen und mit der Ritzzeichnung eines Mannes der von rückwärts durch einen anderen mit einem Knüppel getötet wird.

Ring cross, with runes and scratch-carving. The latter shows a man hewing a beam, about to be killed by another man with a bludgeon, who attacks him from behind.

SAMMANFATTNING AV GULDRUPE KYRKAS KONSTHISTORIA

I. Träkyrka från 1000-t:s mitt, varav en del av portalomfattningen är bevarad (fig. 398).

II. Korbbyggnad av sten, av Byzantios omkr. 1160 (fig. 414 a). Nu riven, men dess portal utgör nuvarande sakristiedörrens omfattning; även sockel och fasadsten bevarade. Dopfunt av Byzantios från samma tid (fig. 403).

III. Nuvarande långhus omkr. 1170—80 (fig. 414 b). Enkel, rundbågig portal, infattad av två murhörn (fig. 383).

IV. Nuvarande torn bygges omkr. 1210 av »Veckkapital-mästaren» (fig. 414 c). Tornportal infattad av kolonner med veckkapital (fig. 388).

V. Det nuvarande unggotiska koret, som skulle inleda en radikal men ej fullföljd ombyggnad av kyrkan, är från omkr. 1250 (fig. 414 e, f). Portalens tympanon är fyrpassigt utskuret (fig. 389). Sakramentskåp tillkom samtidigt (fig. 397, 399). Sakristia.

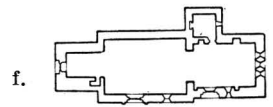
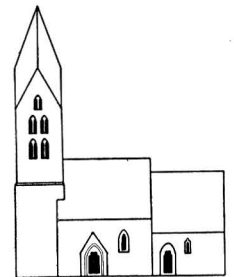
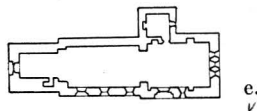
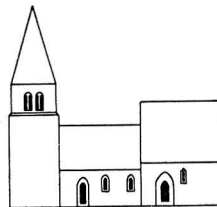
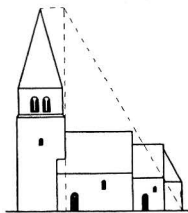
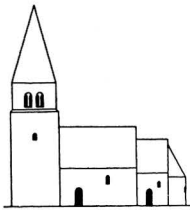
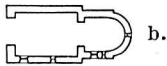
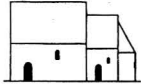

VI. Omkr. 1280 inslogos tältvalv i det nybyggda koret. En träskulptur av S. Olof (fig. 400) tillkom 1280 eller vid slutet av 1200-t.

VII. Träskulptur, helig biskop, mitten av 1300-t. (fig. 402).

VIII. På 1700-t. tillkom bl. a. altartavla, predikstol, bänkar.

IX. 1873—75 genomgick kyrkan en yttre och inre rest., varvid fönster vidgades, putsen borttogs på fasaderna. Nuvarande altarprydnad, läktare m. m. tillkommo.

ZUSAMMENFASSUNG

I. Holzkirche aus der Mitte des 11. Jahrhunderts, von der ein Teil der Portaleinrahmung erhalten ist (Abb. 398).

II. Um 1160 wird von Byzantios ein steinernes Chor erbaut. (Abb. 414 a). Abgerissen, aber sein Portal bildet jetzt die Einrahmung der jetzigen Sakristeiür; auch Sockel und Fassadensteine sind erhalten. Aus dieser Zeit ist der Taufstein des Byzantios (Abb. 403).

III. Um 1170—80 kommt das jetzige Langhaus hinzu. Einfaches Rundbogenportal (Abb. 414 b, 383).

IV. Um 1210 wird der jetzige Turm von dem anonymen »Faltenkapitälmeister« gebaut (Abb. 414 c). Turmportal von Säulen mit Faltenkapitälen eingefasst (Abb. 388).

V. Das frühgotische Chor, das einen vollständigen aber nie vollendeten Umbau der Kirche einleiten sollte, ist von ungefähr 1250 (Abb. 414 e, f). Das Portal-Tympanon ist vierpassförmig ausgeschnitten (Abb. 389). Gleichzeitig entstand ein Sakramentsschrank (Abb. 397, 399).

VI. Um 1280 wurde das neugebaute Chor mit Zeltgewölbe eingewölbt. Eine Holzskulptur des Hl. Olof (Abb. 400) entstand 1280 oder gegen Ende des 13. Jahrhunderts.

VII. Holzskulptur, heiliger Bischof, Mitte des 14. Jahrhunderts (Abb. 402).

✓ Fig. 414. a—f. Kyrkans tillväxt. Skala 1:1000.

a—f. Bauentwicklung der Kirche. a—f. Growth of the church.

VIII. Im 18. Jahrhundert kam u. a. das Altarbild, die Kanzel und das Gestühl hinzu.

IX. 1873—75 wurde die Kirche äusserlich und innerlich restauriert, wobei die Fenster erweitert wurden und der Putz von den Fassaden entfernt wurde. Hinzu kamen der jetzige Altarschmuck, die Emporen und anderes.

SUMMARY

I. The original wooden church dates from the middle of the 11th century. Part of the framework of the doorway has survived (fig. 398).

II. Byzantios built a chancel circa 1160 (fig. 414 a). This was pulled down about 1250, but its doorway, socle and ashlar survived through being incorporated into the present chancel. Font by Byzantios (fig. 403).

III. A little later, the present nave was added. It has a simple doorway with a semicircular arch. About 1170—80 (fig. 414 b, 383).

IV. The tower was built in 1210 by the 'Master of the Indented Capitals'. Although anonymous, his handiwork is recognizable in the indented capitals without abacus (fig. 414 c, 388).

V. The present early Gothic chancel (circa 1250) was intended as the first step in a radical but never accomplished rebuilding program (fig. 414 e, f). Portal with quatrefoiled tympanum (fig. 389). Sacramental niche with carved front (fig. 397, 399).

VI. The new chancel was provided with vaulting about 1280. The wooden figure of St. Olof (fig. 400) belongs to roughly the same period.

VII. Wooden figure of a Bishop, middle of the 14th century (fig. 402).

VIII. 18th century altarpiece, pulpit (fig. 394) and pews.

IX. Exterior and interior restorations took place during 1873—75. Windows were enlarged, the coating of plaster removed from the exterior walls, and the present altarpiece, loft etc. were installed.

✓ Fig. 415. Buttle kyrka från S. Foto omkr. 1900.
Die Kirche von S. The church from S.

BUTTLE KYRKA

ANNEX TILL VÄNGE

TRYCKTA KÄLLOR: BRUNIUS II, s. 351. — E. EKHOFF, Fornvännen 1913, s. 122 ff. — J. ROOSVAL, Kyrkohistorisk årsskrift 1913, s. 28. — DENS., Kirchen, s. 207, 209, 210, 213. — STRELOW, s. 142, med årtalet 1218.

HANDSKR. KÄLLOR OCH AVB.-SAML.: HILFELINGS ATLAS 1801, tab. 39 A (inskr. på kalk). — HILFELINGS JOURNAL 1801, s. 113. — P. A. SÄVES BERÄTT. 1864, s. 283, avb. av ext., altarskåp och glasmåln. — TAXUSLISTAN med årtalet 1236. — A. T. A.: Uppmåtn.-ritn. av K. J. KARLSTRÖM och ERIK PERSON 1928; portaldetaljer, teckn. av A. T. GELLERSTEDT; teckn. av gravsten med runor av L. CEDERGREN »Grafstenar på Gottland» nr 6. — B.St.: Ritn. t. nya dörrar och nytt altarskrank,

rest.-projekt av FRITZ ECKERT 1882; ritn. t. nya fönster av NILS PETERSSON; förslag till värmeledn. 1925. — R. A.: E. D. handl. 10.3.1882 (ang. förändr. av fönster m. m.)

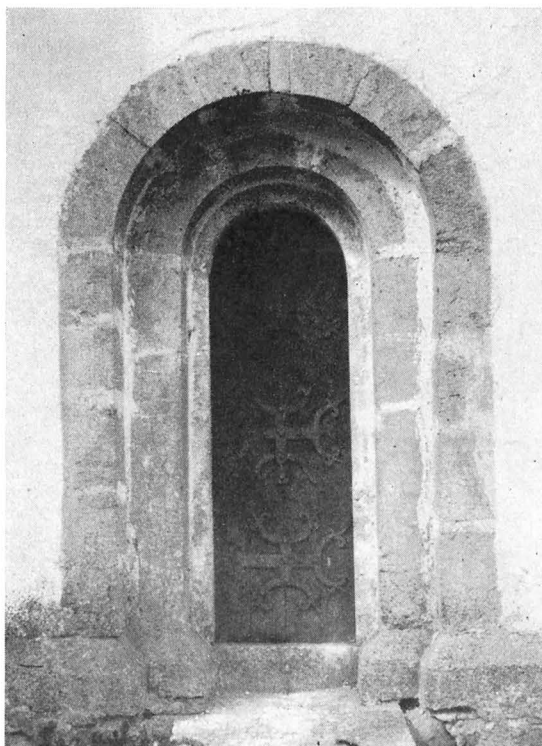
KYRKANS ARKIVALIER: RÄK. fr. 1716; Inv. 1738—1755, gemensamt med Vänge 1810—1855.

Kyrkogården omges av diken och stenmur (sedan 1883?) (fig. 415). Lövtäd, som nu uppnått en för kyrkobyggnaden överväldigande lummighet, planterades 1860 utmed de dåvarande gränserna; senare (efter 1882) vidgades området åt s. (PROT. 30/10 1882: »utvidgas på s. sidan med 15 alnar räknat fr. nuv. gamla ringmuren»). Ingången från landsvägssidan är nu ingenting annat än en rist av järn över diket (PROT. 14/5 1883). Här stod tidigare en medeltida lucka. Stora block av huggen sten, som hört dit, ha använts i diket terrassmur och en del av ett spetstrifolieformat tympanon ligger på dikeskanten i samma trakt och möjliggör i viss mån en föreställning om luckans utseende.¹ Åt v. är ingången

ordnad med »nödigt stenplan med ett trappsteg» (PROT. 14/5 1883). På kyrkogården fanns tidigare en »timstock» (= solvisare) av sandsten, utbytt mot »marmor» (= kalksten) 1812; fattigstock nämnes 1755; straffstock 1768.

Buttle är en av de få gotländska landskyrkor, som till större delen bevarat den prägotiska byggnadskroppen, visserligen med en väsentlig förändring i den ö. avslutningen. Huvudpartiet, långhuset, är sålunda bibehållet från omkr. 1160, trol. ett verk av Majestatis. Ett härtill i storlek passande något äldre kor (urspr. med absid) är bevarat. Det utgör nu v.-parti i det förlängda och rektangulära kor med sakristia, som uppstod under cisterciensisk ledning omkr. år 1225. Något tidigare, 1218, byggdes tornet, som avslutades med vissa förändringar av gotisk art 1236. (Fig. 415).

Vid betraktande av kyrkans äldsta delar, långhus och kor bortse vi från kor-

✓ Fig. 416. Korportalen. Foto E. Erics 1917.
Chorportal. Chancel doorway.

KYRKO-
GÅRDEN

KYRKO-
BYGGNADENS
HUVUDELAR

ABSID-
KYRKANS

¹ Denna var kanske riven redan för 200 år sedan och materialet då inlagt i stentunen. År 1746 om-
talas nämligen tre stigluckor av trä, i ö., v. och n. På stigluckorna sattes »knappar», tre på varje — detta
tyder på överbyggda trägrindar av samma sort som i Lokrume (Bd I, fig. 384).

LÅNGHUS OCH
KOR

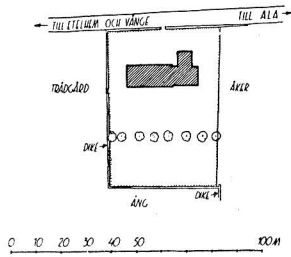

Fig. 417. Situationsplan. Skala 1:300. Fig. 417—422 uppm. av Erik Persson och K. J. Karlström 1928.
Lageplan. Plan of site.

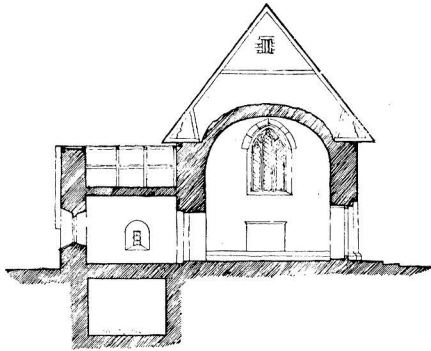

Fig. 418. Sektion mot Ö genom kor och sakristia. Skala 1:300.

Querschnitt durch Chor und Sakristei gegen O. Transverse section through chancel and vestry towards E.

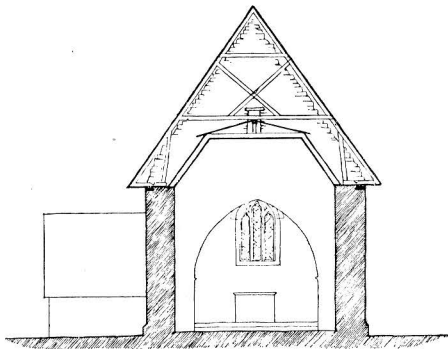

Fig. 419. Sektion mot Ö genom långhuset. Skala 1:300.

Querschnitt durch das Langhaus gegen O. Transverse section through nave towards E.

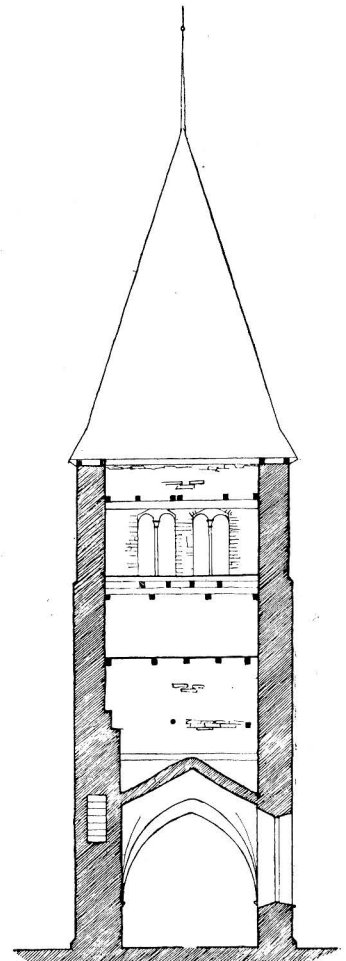
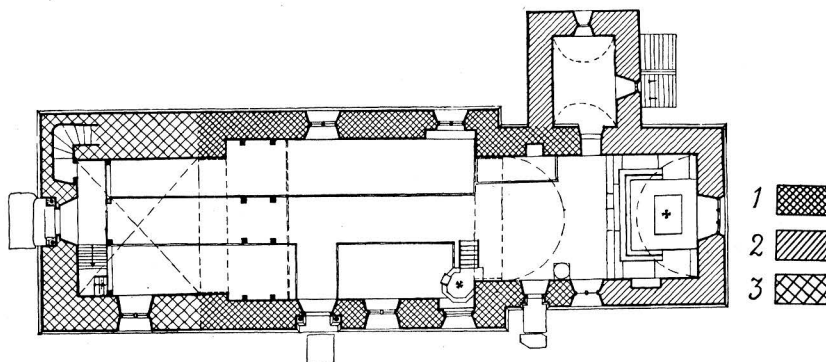
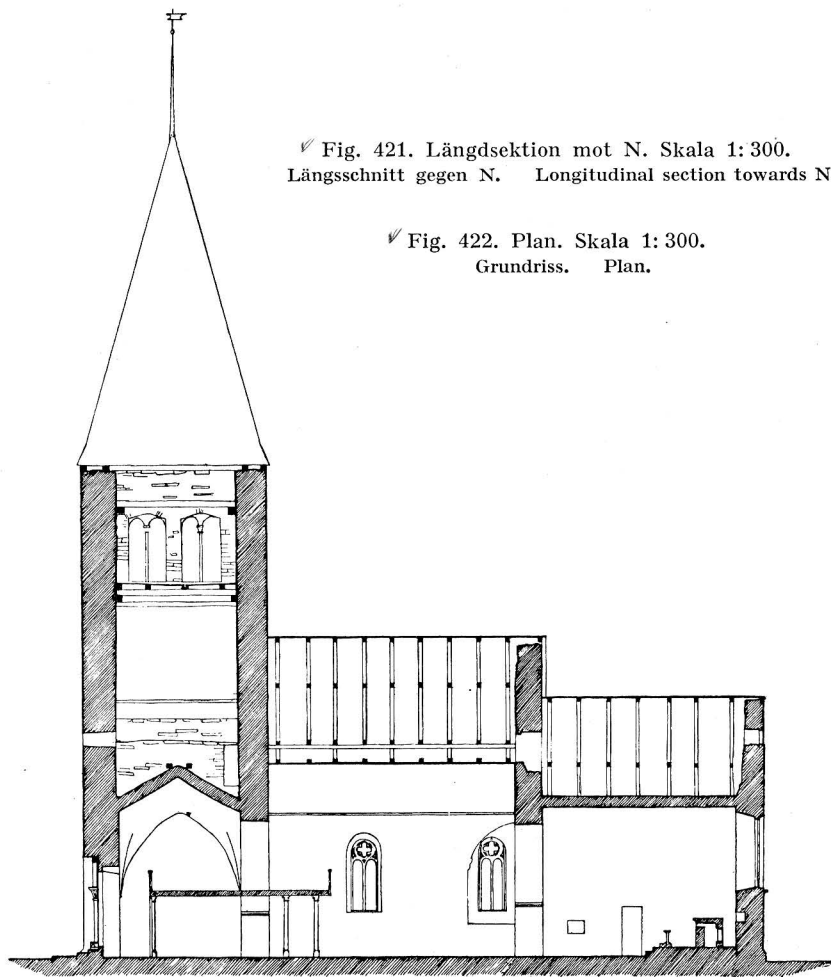

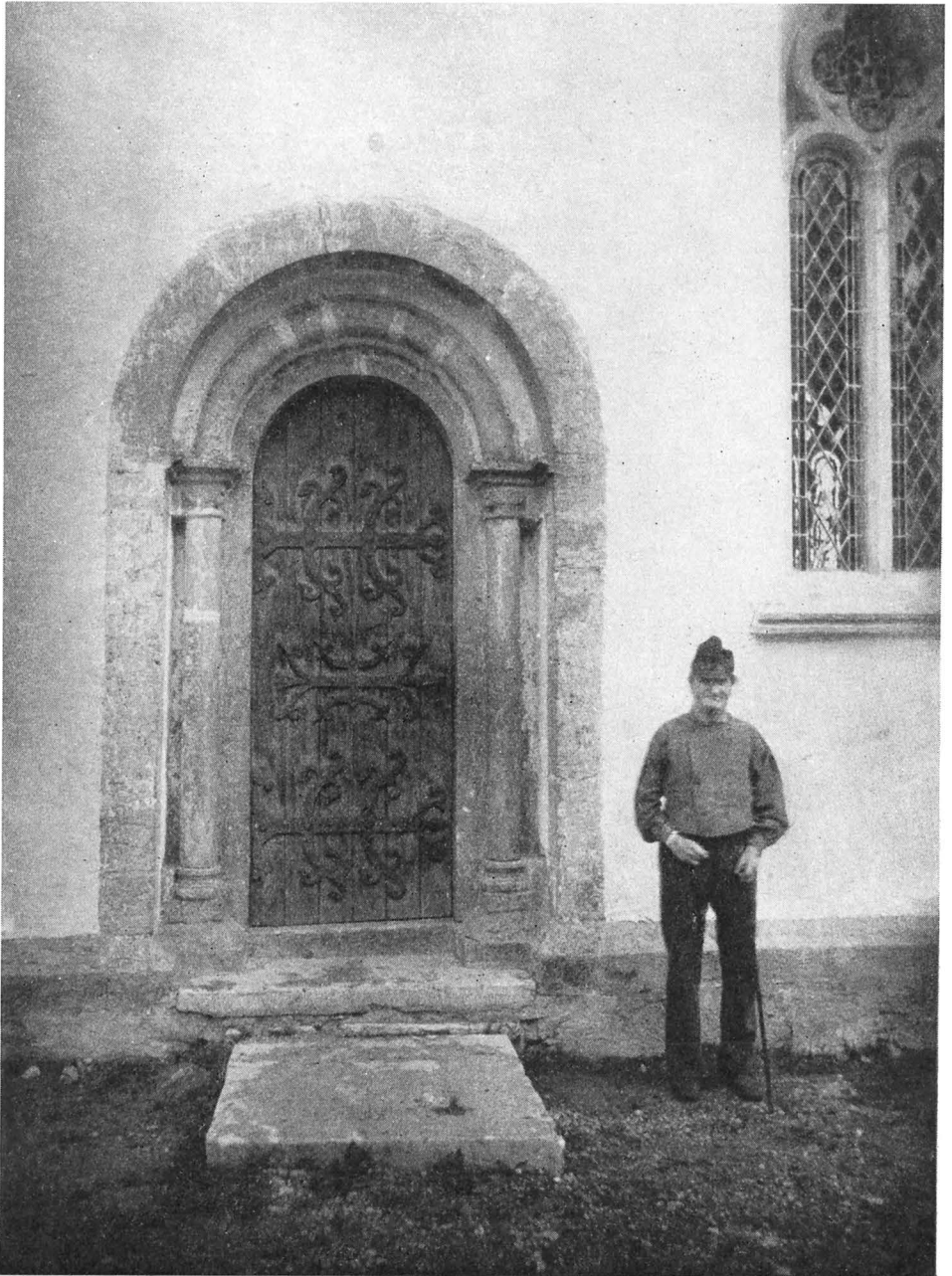
Fig. 420. Sektion genom tornet mot Ö. Skala 1:300.

Turmquerschnitt gegen O. Section through tower towards E.

✓ Fig. 421. Längdsektion mot N. Skala 1:300.
Längsschnitt gegen N. Longitudinal section towards N.

✓ Fig. 422. Plan. Skala 1:300.
Grundriss. Plan.

✓ Fig. 423. Långhusportalen. Foto O. Sörling omkr. 1900.
Langhausportal. Nave doorway.

✓ Fig. 424. Långhusportalens Ö kapital. Foto 1938.
Ostkapitell des Langhausportals. E. capital of nave doorway.

förlängningen och sakristian. Vi kalla dem i det följande med gemensamt namn för absidkyrkan, ehuru absiden nu icke är synlig. Men grunden till densamma finnes under golvet framför nuvarande altaret, där den upptäcktes under rest.-arbeten 1882¹.

Absidkyrkans sockel är en låg skråkant. Fasadmaterialet kan iakttagas på n. sidan vid sakristietaket: väl avjämnade, tuktade stenar med stora fogar; hörnkedjorna äro huggna i stora block. Muren stod urspr. trol. oputsad. De nu befintliga stora rundbågiga fönstren med hugget spröjsverk erhöilo sin nuvarande form genom den stora restaureringen 1883: ett åt s. och två åt n. i långhuset, ett åt s. i koret; ett litet, tidigare upptaget fönster i långhuset invid predikstolen fick huggen fyrpassformad infattning.² Vid Brunius' besök voro fönstren »fyrkantiga» och med »träkarmer och träbågar såsom i

¹ »Koret har fordom haft halfrund absid —. Grunden härför ligger qvar under korgolfvet. Vid omputsning af kyrkan 1882 syntes fogar i både väggar och tunnhalvvet emellan den ursprungliga delen och tillbyggnaden.» (Anteckning av byggmästare N. Petterson i hans ex. av BRUNIUS II, s. 355, nu i A. Edles ägo.)

² Se not 1 å sid. 388.

√ Fig. 425. V-portal i tor-
net. Foto O. Sörling
omkr. 1900.

Portal in der westlichen
Turmwand.

Doorway in W. tower wall.

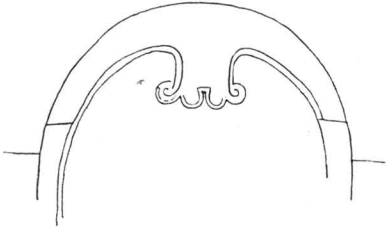

Fig. 426. Tornportalens båge med droppe. Teckn. efter A. T. Gellerstedt omkr. 1870.

Bogen des Turmportals. Skizze von c:a 1870 mit seitdem entferntem Dekorationsdetail. Vgl. Abb. 425.

Arch of tower doorway, sketched c. 1870, and showing decorative detail since removed. Cf. fig. 425.

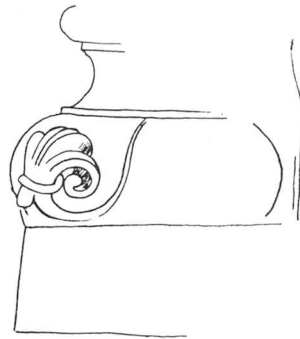
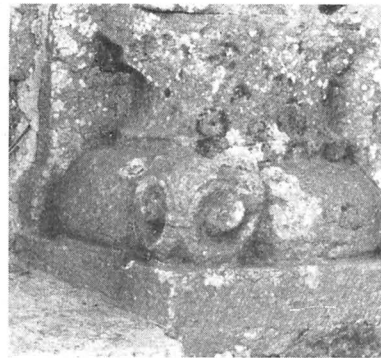

Fig. 427. Tornportalens kolonnbas (jfr fig. 429). Teckn. efter O. Sörling omkr. 1900.

Südliche Kolonnenbasis des Turmportals. S. column base of tower doorway, cf. fig. 429.

✓ Fig. 428. Tornportalens N kolonnbas. Foto 1938.
Nördliche Kolonnenbasis des Turmportals. N. column base of tower doorway.

✓ Fig. 429. Tornportalens S. kolonnbas. Foto 1938.
Südliche Kolonnenbasis des Turmportals. S. column base of tower doorway.

boningshus». »Skolmästaren» hade 1821 snickrat två fönsterkarmar. »Uppbrytning» av muren i n. omtalas redan 1762, detsamma i s. 1765.

Koret har dessutom verkligt medeltida fönster, men de tillhöra (den omtalade) förlängningen och omtalas i samband med denna.

Den rundbågiga, enkla korportalen (fig. 416) avtrappas utåt med två murhörn och dörrposterna; bågen, som står på posterna är en monolit, urspr. en täckhäll eller tympanon. Mellan posterna nu blott 58 B., dager-H. 190. Dessa knappa mått voro kanske urspr. ännu mindre: portalen skulle då, liksom långhusets, ha vidgats trol. i samband med moderniseringen av koret genom förlängning 1218. Dörr ny 1883, liksom i övriga portaler.

I långhusportalen (fig. 423) stå 1+1 kolonn mellan murhörn och post; kolonnerna fortsättas uppåt av en arkivolt i rundstavform, lika tjock som kolonnerna; baserna äro normalattiska med hörnpliggar, kapitälerna smyckas av två sprängda palmetter och mellan dem ett litet människohuvud. Palmetterna (fig. 424) likna ett av Majestatis' motiv, som bildar svickelfyllnad på kistan i Härad, Söderm. (jfr ROOSVAL, Steinmeister, pl. 40, 50). Obefintliga i denna form hos någon annan av de gotländska stenmästarna kunna de anses som signatur för Majestatis. Portalen har dock långt ifrån den gestalt, som mästaren gav henne: liksom trol. korets, har den vidgats. Redan arkivolternas oregelbundna bågar skvallra om en ändring.

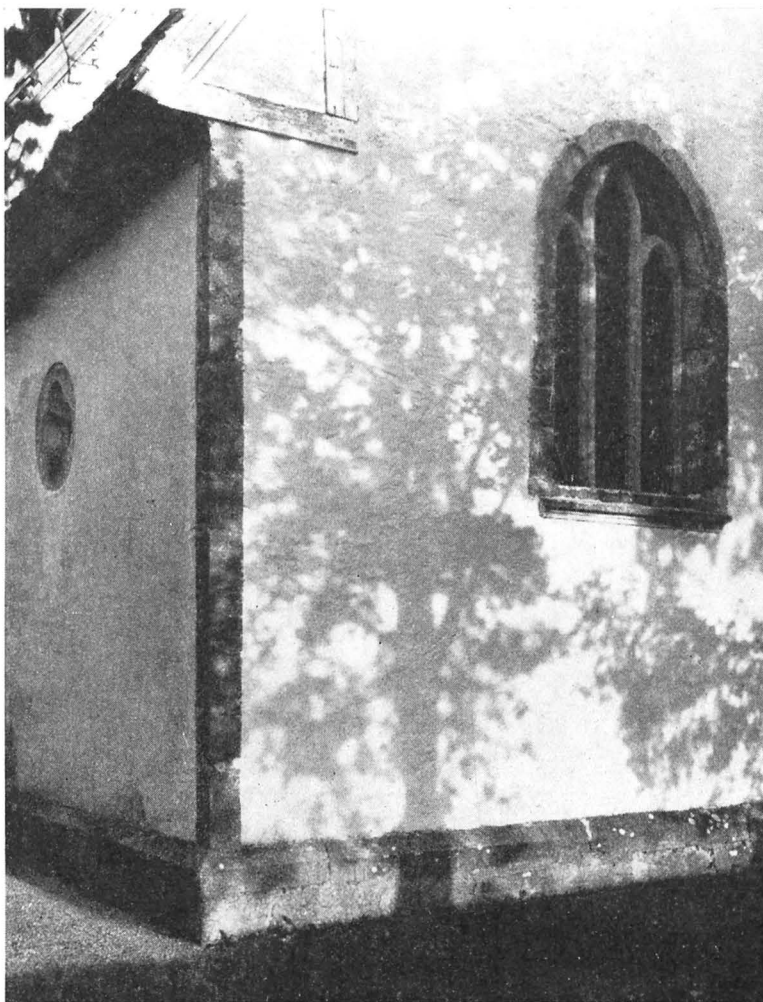
Den urspr. dörren med dess järnbeslag är tyvärr förlorad; den kan möjl. föreställas efter mönster av Vätes Byzantiosdörr (Bd III, fig. 324).

Långhus och sakristia äro täckta med bräder, åtminstone sedan början av 1700-t., koret med tegel. Takspetsvinklarna trol. urspr., korets är 76°, långhusets 70°. Skillnaden tyder kanske på olika tid, långhuset med det brantare takfallet är kanske senare. Tegel omtalas först 1758, tidigare även här bräder.²

Golvet är överallt av trä, framför altarringen dock stenlagt.

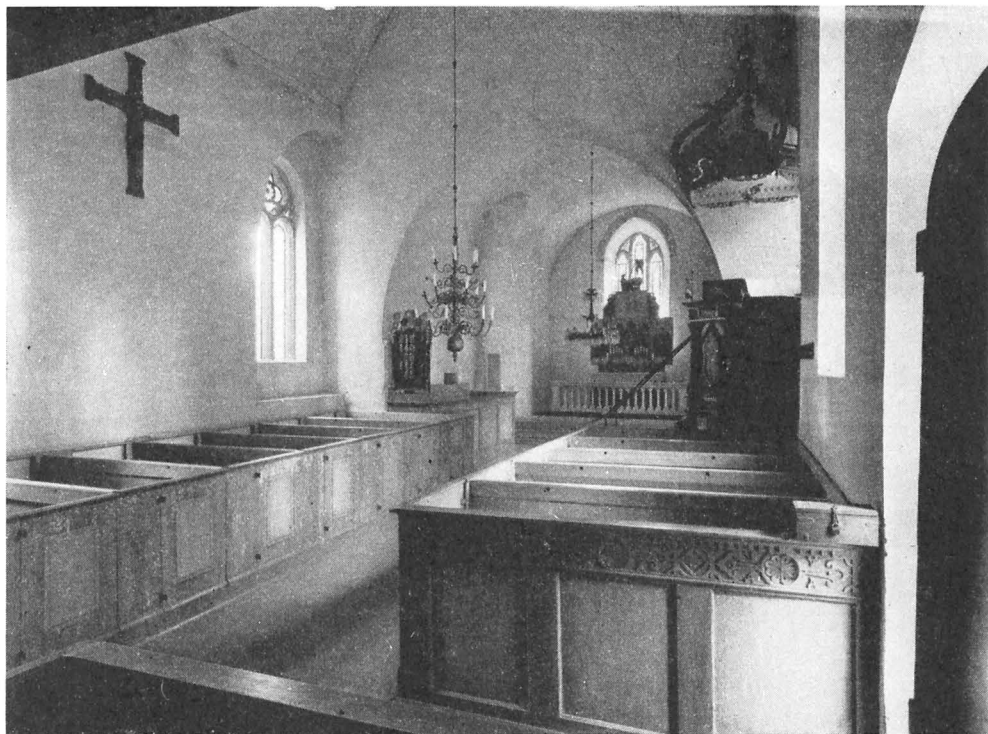
¹ Inneboriden av denna för sin tid typiska restaurering framgår av följande, som refererar byggmästare Nils Petterssons förslag av 1881, insänt till Ö. I. Å. (E. D. handl. 10/3 1882): »De nuvarande fyrkantiga träfönstren, som dels äro uppbrutna, dels insatta i förutvarande fönsteröppningar, ersättas av nya rundbågiga av sten. I stället för det lilla fönstret över predikstolen insättes ett rosettfönster. Det spetsbågiga fönstret i ö. kormuren, som är yngre än koret och till en tredjedel igenmurat, öppnas till hela sin storlek. — Alla ytterdörrar göras nya av ek. Tornsluggen på s. sidan göres lika de övriga gluggarna. Ur tornsluggarna borttagas brädbetäckningar och uppställda trästolpar och ersättas med kolonner av huggen sten enl. 'Kongl. Öfverintendents Embetets fastställda Normalritningar till de Gotländska Kyrktornens gluggar och galleriöppningar'. Glaset i fönstren infattas i bly och förses med galler av grov järntråd. — Dörröppningen till sakristian höjes. Altaret tillbakaflyttas 2 fot. Trappan till altaret göres av huggen sten. Gravarna på ömse sidor om altaret täckas med huggna stenar i stället för träluckor. Nytt altarskrank. — Kalkrappningen bör borttagas på tornet och muren i stället fogstrykas. Nytt fönster i n. muren i sakristian.»

² Koret kallas i dessa uppgifter »sånghuset», 1756 nya sparrar och börkning på dessa. 1758 köpas 100 tegelpannor, 1772 två tunnor kalk till »sånghustaket».

✓ Fig. 430. Korets förlängning, 1225, altarfönster omkr. 1330. Foto 1938.
 Chorerweiterung (1225) und Altarfenster The lengthened chancel (1225), and
 (c:a 1330). altar window (c. 1330).

Triumfbågen (fig. 419), som är spetsig och lika bred som koret, måste vara sekundärt vidgad, troligen omkr. 1330. Man kan göra sig en föreställning om de urspr. måtten på grundval av det romanska krucifixets. Långhusets n.- och s.-murar äro längst i ö. förtunnade, så att en nisch bildas, täckt med en halvbåge. Dessa utrymmen ha säkerligen blivit tillskapade för att sidoaltaren skulle få plats. När triumfbågen vidgades, förlorade ju dessa en stor del av den skyddade yta i långhusets hörn, som de förut

√ Fig. 431. Interiör mot Ö. Foto 1941.
Innenansicht nach O. Interior towards E.

ägt. Långhusets innertak, ett i tre plan brutet panel (fig. 419), fanns 1830 (INV.). Urspr. voro takstolarna säkert öppna.

Korets tunnvalv visar som nämndes s. 385, not 1 en tydlig skarv där urspr. tribunbågen och därefter absiden tog vid.

Den nu beskrivna eller rekonstruerade absidkyrkan, vars längdmått utan absid utgjort 60 St. fot om 27,7 cm, var ett verk avslutat av Majestatis omkr. 1160; koret något äldre, kanske omkr. 1150.

TORNET

Tornet är pelareformat med indragning under klockhålen (så i Övergångsstilen t. ex. Vall, Eskelhem, Klinte, men även i cisterciensertid, t. ex. i Guldrupe), byggt på egen grund intill gamla långhuset, vars v. gavel rivits. Tornets sockel liknar kärnkyrkans. Övergången från denna på s. sidan markeras genom en triangulär avfasning. Tornets hörnkedjor äro nu oriktigt behandlade som jämbreda bårder. Ett fönster på s. sidan observerades vid Brunius' besök som »nytt fönster»; sedan ombyggt i »medeltidsstil», 1882, liksom långhusets. I v. en urspr. ljusglugg till första våningens belysning, huggen ur en håll i fyrbladig, lodrätt utdragen form (jfr Ganthem s. 226), dessutom

✓ Fig. 432. Interiör mot V. Foto 1941.
Innenansicht nach W. Interior towards W.

en liten fyrpassglugg för murtrappan. Två stora, tryckt spetsbågiga klockhål i varje väderstreck innefatta rundbågiga småbågar, som stå helt nära yttre murlivet, stöttade av kolonnett med bägarlikt kapital och sockel i form av stympad kon (nya 1882/83, enl. »Öfverintendents Embetets fastställda normalritningar», jfr ovan s. 385, not 1).

Den låg-spetsbågiga v.-portalens (fig. 425) tympanon är konturerat som rundbåge med en i mitten nedhängande — nu avslagen — droppe. Denna var tänkt som ett blad, vuxet ur två stjätkar, vilka framställas genom inhuggning utefter tympanonkanten (fig. 426). Denna från rundbåge till tvåpass strävande kontur är densamma som vi se i Ganns kor under rundbågearkivolt, väl från början av 1230-t.¹ och som i Bro korportal av 1236 övergått till tvåpass (Bd I, fig. 280. Jfr även Ganthem fig. 247). Den rund-

¹ Ganns korportal avbildad i Bd II, fig. 142, är där daterad omkr. 1240: snarare 1230-t:s början, bl. a. på grund av det ålderdomligt verkande tunnvalvet över altare-rummet.

staviga arkivolten bildar en skarpere spetsbåge än den ovanför varande murhörnbågen. Kolonnkapitälerna äro snedveckade, en ovanlig form, eljest känd från engelsk »transitional style». Bågarnas inkongruens, jämte ojämnheter i alla kurvors form tyder på att ingångens nuvarande gestalt tillkommit genom vidgning och höjning av en äldre ingång varvid dekorativa tillsatser gjorts, vilka som sagt tyda på 1230-t., trol. 1236.

S. basen är attisk och dess hörnblad är det vanliga, uppåtvikta, musselartade med tvärband (fig. 427, 429); n. basen är rikare skulpterad (fig. 428) med repstav, två långhåriga huvuden och inskrivna palmetter.

Tornspiran, som övergår från fyr- till åttkant, har trol. trots reparationer och nybygge behållit den medeltida höjden, åtminstone tämligen. Tornets total-H. är nu 32,2 m, eller, om måttet tages till en antaglig djupare marknivå, omkr. 33 m. H.-måttet förefaller vunnet genom triangulering på basis av kyrko-L. bakom tornet, om tornet tänkes stående i normalläge, ridande på långhushusgaveln, såsom det bör ha gjort på ritningen. Kyrko-L. måste vid detta tillfälle omfattat även korförlängningen.

De fyrbladiga ljusluggarna i tornet göra antagligt, att tornet byggts i visst samband med korförlängningen, vilken också utmärker sig genom en fyrbladig ljusöppning.

Ringkammaren har ett rätt spetsigt tältvalv. Det kan icke vara urspr. Murtrappan mynnar näml. i djupet av n.ö. valvsvickeln. Där var alltså i begynnelsen »första tornvåningens» golv.

Tornbågen förefaller slagen samtidigt med tältvalvet och alltså ej heller urspr. Valv och båge ha skapats sekundärt för att ena långhus med ringkammare till en sammanhängande sal, Botvids kända plantyp (jfr Bd. III fig. 220). — Utmed trappan, i höjd med dess översta trappsteg, ligger en urspr. furubjälke i tornmuren. Från tornets 1:a våning leda stegar till en mörk 2:a våning och därifrån till klockvåningen.

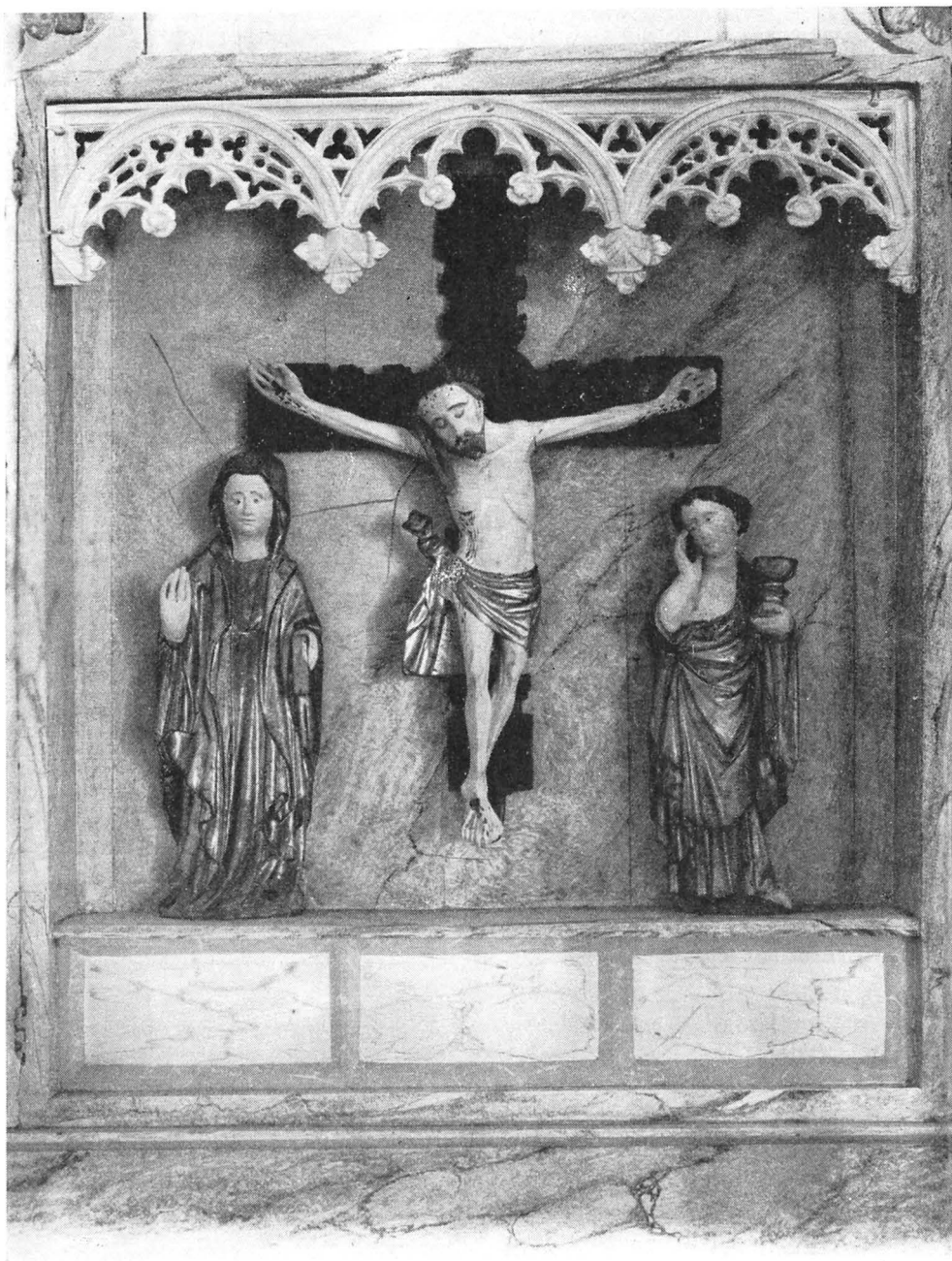
Tältvalv äro tänkbara 1236. Tornportalens modernisering har redan sammanställts med 1236. För summan av ändringar i tornet kan alltså detta TAXUSLISTANS årtal accepteras.

Tornbygget i sig självt måste då vara ett avsevärt antal år äldre, men, om vi antaga dess spetsiga spira som urspr. form, kan dateringen icke gå bakåt in i Lundatid (då låga pyramidhuvar torde varit gällande enl. typen på Sighraffunten i Eke kyrka). Cisterciensertid eller tidig Övergångsstil kunna alltså komma ifråga och STRELOWS årtal 1218 kan anses möjligt, troligen dock med någon paus efter korförlängningen.

KORETS FÖR-
LÄNGNING
OCH
SAKRISTIAN

Genom den redan nämnda förlängningen av koret blev kyrkan 19,75 L. (obs. att en sockels tjocklek å v.-fasaden är inräknad i detta mått) d. v. s. 60 gr. f. (= 19,8 m). Kyrkans mått blev alltså återigen bärare av det eftersträfvade talet 60, ehuru nu i den större, grekiska måttenheten. Förlängningens socklar höggos i fullkomlig anslutning till de redan befintliga. Bland muröppningar märkes fyrpassfönstret (fig. 415), prydligt hugget ur ett block, som erinrar om motsvarande i Helge And's oktagon (i ROOSVAL, Ciceronen daterad omkr. 1230) och på domkyrkans v. tornfasad i Visby (trol. omkr. 1210).

Det breda spetsbågiga altarfönstret är senare (fig. 430). Det infattar tre spets-

✓ Fig. 433. Altarskåp, början av 1400-t. Mittparti med calvariegrupp. Foto 1938.
Altarschrein, frühes 15. Jahrh., mit Kalvarienengruppe. Retable, early 15th cent., with Calvary group.

✓ Fig. 434. Altarskåpets (fig. 433) vänstra dörr: S. Olof och S. Birgitta. Foto 1938.

Linker Altarschreinflügel: St. Olof und Sta. Birgitta. Left wing of retable. St. Olof and St. Bridget.

bågiga fack och är utvändigt försett med en dropplist, allt överensstämmande med den av Egyptian praktiserade fönsterformen (jfr Väte, Bd III, fig. 314, profilen på dropplisten är visserligen ej densamma). Denna uppbyggnad skedde alltså på 1300-t. och kan närmare bestämmas genom glasmålningarna till 1330-t. Som urspr. anordning antaga vi ett — eller möjligen tre — medelstora rundbågsfönster på ö. muren. — Golvet i förlängningen är av kalksten, betäckningen utgör en fortsättning av gamla korets tunnvalv.

✓ Fig. 435. Altarskåpets (fig. 433) högra dörr: helig biskop, möjl. S. Nicolaus, och S. Katarina av Alexandria. Foto 1938.
 Rechter Altarschreinflügel: Hl. Bischof, wahrscheinlich St. Nikolaus, und Sta. Katharina von Alexandria. Right wing of retable. A Holy Bishop, probably St. Nicholas, and St. Catherine of Alexandria.

Den enkelt rektangulära korformen skulle möjligen kunna betraktas som en cisterciensisk form, som under det mäktiga trycket av den nybyggda Roma klosterkyrka (slutet av 1100-t.) och genom cisterciensiska lekmannabröders verksamhet skulle spritt sig till landskyrkorna.¹ Men vi ha tydliga bevis för Mariakyrkans i Visby inflytande (1225), särskilt när koret (som här i Buttle) är avlångt och försett med sakristia. Se även Roma sockenkyrka (Bd I. fig. 642) och Dalhem (Bd IV, fig. 175). Vi antaga tiden omkr. 1225 som datering för Buttle korförlängning.

Sakristian är byggd med sin ö. mur i förband med korförlängningen, alltså samtida

¹ Se ЕСКНОFF, Bidrag till Gotlandskyrkornas kronologi, Fornvännen 1913, sid. 122. — Rec. av ROOSVAL i Kyrkohistorisk Årsskrift 1913, s. 7: »Till frågan om Gotlandskyrkornas kronologi.»

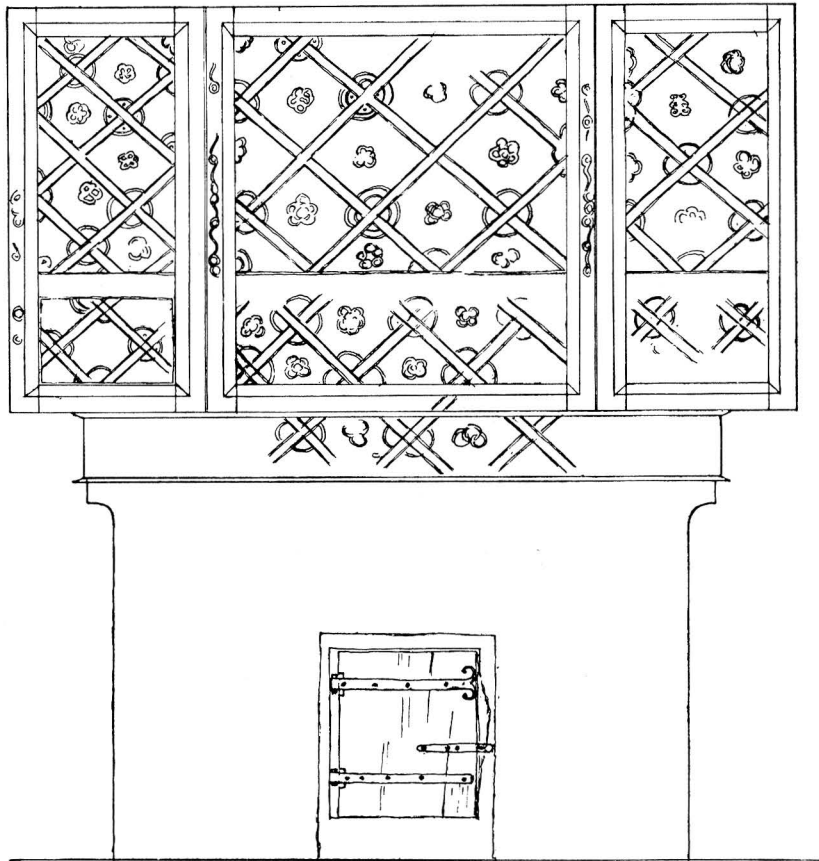

Fig. 436. Baksidan av altaret och altarskåpet med medeltida målning.
Uppm. K. J. Karlström och Erik Persson 1928.

Rückseite des Altarschreines mit mittel-
alterlicher Bemalung.

Back of altar and retable, with mediae-
val painted decoration.

✓ Fig. 437. Skriftepall, skänkt 1753. Foto 1928.
Psalmtafel, Holz, 1753. Wooden lectern, presented 1753.

med denna, spetstunnvalvet som löper vinkelrätt emot korets tunnvalv, bildar tillsammans med detta en välkänd cisterciensisk kombination (jfr Alvastra!). Inifrån sakristian ses korets sockel. Sakristians n. fönster är en spetsbågig gotikimitation av 1882. I ö. är ett mindre fönster, som nederst har bibehållit ett stycke urspr. huggen omfattning. Dageröppningen var endast 14 cm (= ½ St. f.). Yttre omfattning eljest rektangulär, inre mycket djup, vid, rundbågig. Trol. ett gammalt absidfönster.

Ny dörr »gjordes af skolmästaren» 1802 (RÄK.). Även för sakristian kan STRELOWS årtal 1218 anses tillämpligt.

Kyrkan uppvärms genom värmeledning med central under sakristigolvet (1926).

Av medeltida fönstermålningar finnas två topprutor bevarade i östfönstren med skarpflikiga vinlöv i svart lod m. m.¹ samt två svicklar med gul, trebladig blomma på lilafärgad grund, av Lyemästaren, samtidigt med fönstret. I övrigt brokigt katedralglas av 1883. Enl. RÄK. levererade glasmästare Bergman nya fönster 1821 och 1826 med bly; vi förmoda att detta gällde de ö. fönstren, på Säves akvarell ses nämligen att

UPP-
VÄRMNING
GLASMÅLNING

¹ VITRIARIUS, fig. 173.

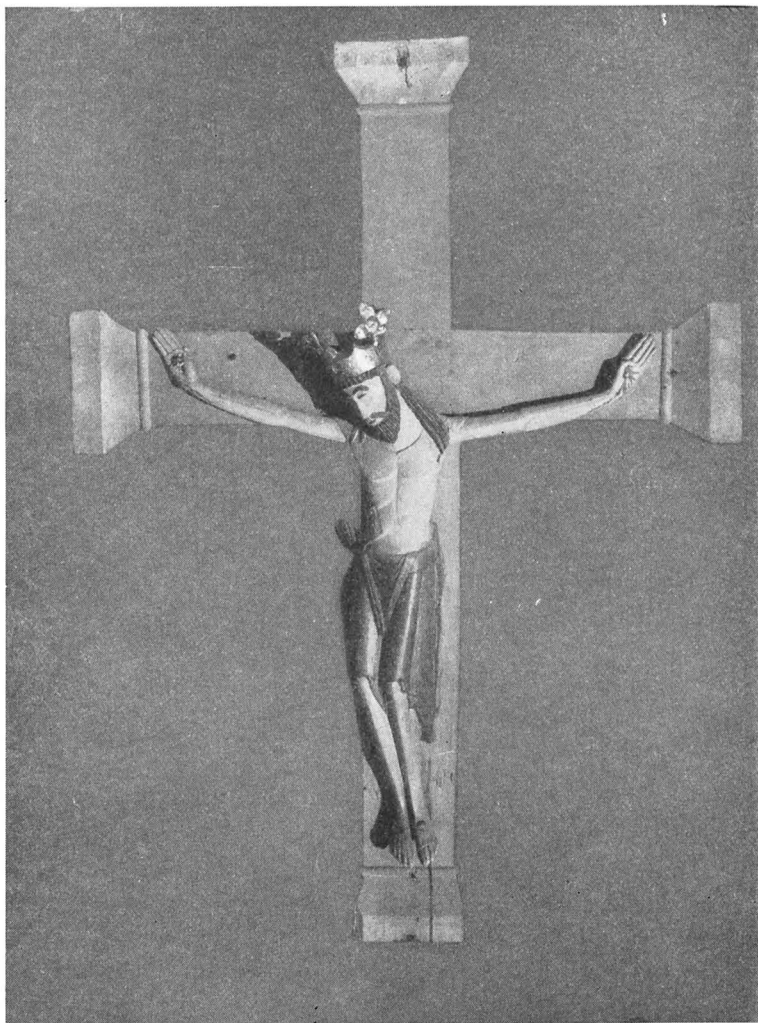

Fig. 438. Triumfkrcifix omkr. 1150—60.
Triumphkreuz, c:a 1150—60. Rood, c. 1150—60.

det vita glaset är indelat genom blyremсор. Troligen lät Bergman endast det bäst bibehållna av de medeltida glasmålningarna sitta kvar. Inv. 1830 ger tyvärr endast en obestämd uppgift i »Chorfenstret» — — »fragmenter af inbrändt glas». De övriga fönstren, som väl vidgats redan på 1700-t. (jfr ovan s. 388) hade för länge sedan förlorat sina glasmålningar.

MURAL-
MÅLNING
TAKMÅLNING

Om medeltida muralmålning är intet bekant. Enl. inv. 1830 var långhusets trätak målat i vattenfärg »med dåligt tecknade löf och Ornamenten». År 1781, då Weller målade

Fig. 439, 440. Kristi huvud ur triumfkrucifixet.
Christuskopf, Detail von Abb. 438. Head of Christ, detail of rood 438.

en stor del av inredningen, utförde han även gardinmålning omkring altaret, predikstolen samt över fönstret på n. sidan. Intet av detta är synligt.

I nischen i koret ses en annan 1700-t:smålning i rött och gult: en hand som med en trädgårdskanna vattnar en dödskalles och korsade kotor, bakom vilka ett blomster spirar upp. En inskr. lyder: *Rore ecclesiae recrescunt* (= de växa åter genom kyrkans dagg). Annan inskr. delvis utplånad.

Bakom altaret, något åt s., ses ett igenmurat väggskåp, som fordom använts till sakramentens förvaring; en öppen nisch i s. muren med 1700-t:smålning, se ovan; en fyrkantig nisch på ö. sidan slutes av en järnbeslagen lucka av furu.

Altaret prydes av ett altarskåp (fig. 433—436) med ett par dörrar och predella från omkr. 1400 med skulpterade framställningar: i mitten calvariegrupp, i vänstra dörren S. Olof samt ett kvinnligt helgon, möjligen S. Birgitta; i högra dörren en helig biskop, kanske S. Nicolaus samt S. Katarina av Alexandria; under modern målning och bronsering är spår av medeltida kredering och förgyllning. H. 118. B. 102. Altarskåpets framsida är numera avfärgad med marmorering i olika nyanser. Medeltida målning i limfärg har bevarats på baksidan av skåp och predella, (fig. 436) mönstret består av rutor med rosetter i mitten och i hörnen, färgerna äro grått, svart och blekrosa.

Fig. 441. Nummertavla, 1763. Foto 1928.
 Nummerntafel, 1763. Hymn-board, 1763.

Altarskåpet krönes av en uppsats med ett skulpterat Guds lamm, som vilar på den apokalyptiska boken, trol. från 1757 av målaren Hernell.

Enkelt vitmålat altarskrank av balustertyp med »romanska» detaljer, enkel skrifte-pall innanför altarringen.

Triumfkrucifix (fig. 438—440), trol. utfört i samband med korbygget omkr. 1150¹ eller med långhusbygget omkr. 1160; vanställande övermålning från nyare tid. Total H. ca 150.

På läktaren står en äldre skrifte-pall (fig. 437) i målat och snidat arbete, inskr. ur Joh. 20, v. 22—23, skänkt 1753 (ST. PROT.).

Nummertavla (fig. 441) av 1763 (enl. tillägg i INV. 1738), skulpterad ram med solros-motiv, siffror på fyrkantiga, svarta träbrickor, målad blå, grå och förgylld.

¹ Jfr AF UGGLAS, Träskulptur, s. 308, 314.

✓ Fig. 442. Detalj av predikstolen med målning i speglarna av J. P. Weller 1780. Foto 1938.

Kanzeldetail, frühes 18. Jahrh.
Malerei im Spiegel vom 1780.

Detail of pulpit, early 18th cent,
showing painted panel executed
in 1780.

Predikstolen (fig. 442) från början av 1700-t. med framspringande speglar; lagades och förbättrades av snickaren Fries 1780 och målades samtidigt av Weller »med apostlabilder samt gardinen därvid» (RÅK. 1781). Vissa av »ziraterna» i snickeriarbetet levererades också av Weller (RÅK. 1781). Genom »restaureringen» 1882 har den på ett fast otroligt sätt stympats, förfalskats genom påspikade nya lemmar i »medeltidsstil» och på annat sätt misshandlats; den sträckte urspr. sin fasad fram till i höjd med bänk-dörrarna; trappan med skulpterad barriär och dörr ledde in i koret; huvudfärgerna voro

√ Fig. 443. Dopfund av kalksten, 1200-ts f. h.
Foto C. R. af Ugglas 1907—12.
Kalksteintaufbecken, Limestone font, early 13th
frühes 13. Jahrh. cent.

blått och rött, nu mörkbrunt med guldlistor! Apostlabilderna blevo dock skonade ävenså, helt och hållet, de två sidor av bröstningen, som stå tätt mot muren; många av de ratade gamla delarna blevo bevarade med sin urspr. färg i sockenmagasinet.

Bänkinredningen är i huvudsak från 1800-t. och gulmålad; några gavlar och dörrar med plattskärning från 1600-t. äro bevarade (fig. 431).

Läktaren, uppförd väl på 1700-t. (i RÄK. 1770 omtalas lås och nycklar till de främsta bänkarna på läktaren) är nu målad vit med guld-lister liksom fasaden till orgeln; till orgeln skänktes år 1883 1 500 kr. (PROT. 5/9 1883). Den har tre stämmor, byggdes av Åkerman & Lund, Stockholm 1883. En enkel brädvägg skiljer långhuset och ringkammaren; ett »skrank» i tornbågen omtalas 1732, det kallas för skranket »mellan kyrkan och klockstapeln».

Dopfund av kalksten (fig. 443—446), fyrsidig plint, rund fot, enkel hals med ett lejonhuvud och två karaktärsfulla människohuvuden, det ena med krona, det andra med åtsittande huva; det förra med kort näsa och utstående kindben, framskjutande grov haka och bred mun med tunna läppar likna huvudena ovan Gammelgarns kor-

✓ Fig. 444. Människohuvud på dopfontens fot.
 Detail vom Fuss der Base of font, detail. A
 Taufbeckens: Manns- man's head.
 kopf.

portal (Bd IV:4); cuppa med enkla bågställningar, uttömningshål; 1200-t:s förra hälft, trol. samtidigt med ändringarna av tornet; H. (total) 92 d. v. s. 3 ty. f. (= 94,2 cm). Diam 62,5 d. v. s. 2 ty. f. (= 62,4 cm); spår av urspr. färg kunna iakttagas: blåsvart hår, svarta pupiller, röd hy. Foten av Calcarius II, cuppan av annan verkstad.

Bland nattvardskärl märkes en förgylld silverkalk med följande latinska inskr. trol. från omkr. 1600, i minuskler: + CALIX § CRISTIANI § CLOCZYN § PRESBITERI (alltså »prästen Christian Cloczins kalk»). Efter texten avbildningar av lejon.¹ Stämplad av A. M. Lundström, Visby, 1841, sannolikt i samband med en omfattande reparation.

¹ LM, s. 61 anför följande: »Möjligen var förra ägaren från Lübeck eller Mecklenburg, der slægter med namnet Cloczin eller Gloxin florerat och ännu florerar.»

√ Fig. 445. Lejonhuvud på dopfuntens fot.
 Detail vom Fuss des Taufbeckens: Löwen-
 Base of font, detail.
 A lion's head.
 kopf.

H. 25,5 cm. Oblatask av tenn, med löst, urspr. fast lock, oval, på 4 fötter. Stplr: W med ekorre över — G S. — P 5 — Sveasköld — s. k. engelsk krönt ros (4-stpl). Tillverkad 1869 i Vimmerby av Gustav Silow, mästare från 1848. L. 16. H. 13 cm; i botten står Buttle kyrka 1869, på locket en liten knopp på 4 dubbla blad. — Ett par vinkannor av tenn, med inskr. från 1869. H. 30. I locken minnespenning av tenn över Anna Maria Lenngren.

Sockenbudstyg av tenn i G. F. bestående av kalk (fig. 447) med foten anordnad som vinflaska och patén. 1700-t, (inv. nr D. C. 174, 175).

✓ Fig. 446. Människohuvud på dopfontens fot.
 Detail vom Fuss des Base of font, detail. A
 Taufbeckens: Mannskopf. man's head.

Vinkärl av ek och en; laggarbete från 1700-t. Diam. 38, L. 16. Nu i G.F. (inv.-nr D.C. 178).

Bland ljusredskap märkas ett par ljusstakar av förtent metall på altaret med åttkantig fot och droppskiva, trol. desamma, som stå i inv. 1738 såsom »två stora kantiga ljusstakar» (tillagt 1740). H. 30.

Bland uppgifter om textilier märkes, att 1826 betalades till »färgare Fabriqueren Hr Nils Hollmberg, för 12 $\frac{3}{4}$ aln ägta rödt Waldmar till dyner vid graderna», d. v. s. för trappstegen framför altardisken.

Kollekttavla av ek (fig. 448). Det goticerande gavelstycket med genombrutet lik-

✓ Fig. 447. Kalk av tenn med vinflaska i foten, 1700-t. Nu i G.F.
Foto G.F.

Zinnkelch, mit Weinbehälter kombiniert, als Reisekelch, 18. Jahrh.	Pewter chalice and wine flagon combined, used for parish visits. 18th cent.
--	---

✓ Fig. 448. Kollekttavla 1635.
Nu i G.F. Foto G.F.

Almosenkasten, 1635.	Collection box, 1635.
-------------------------	--------------------------

armat kors och korsblomma är märkt med inskurna bokstäver och årtalet 1635; röda färgspår; L. 24,5 cm; en fial borta; nu i G. F. (inv.nr C 176).

Kyrkans enda klocka har följande inskr.: Runt halsen: AHR 1730 AR THENNA : KLOCKA OMGUTEN AF IOH : FAHLSTEN I STOCKHOLM. Ö. sidan: VARANDE KYRKOHERDE HANS KÖHLER / KYRKOWERDAR / ANDERS STORA WELINGE / LARS BUTLEGARDA / LARS ALTHEIME /. V. sidan: inskr. är här alldeles utplånad på grund av kimning. — Diam. 93. H. med krona 88,5, utan krona 66,5.¹

GRAVKONST

Epitafium över landsgevaldigern Lars Bromander d. 1772, skulpterad ram av trä; svartnad målning. Den långa inskr. i stenstil berättar bl. a. att Bromander och hans hustru »Drog Omsorg Både För Klockans Omgjutande Och Kyrkans Reparation.»

1. Gravhäll med runskrift: + hier: hwilis: hera: ioan: raprs: sun: af: atigabo: bi... (»Här vilar herr Johan, Rapars son från Atlingbo. Bedjen...») C. SÄVE 74. Ligger mitt i koret. 258; 200 × 152; 148.

¹ JOHAN FAHLSTEN, klockgjutare i Stockholm, f. i sept. 1706 i Falun, inskriven som lärling hos klockgjutare H. Lind, Stockholm $\frac{9}{11}$ 1722, gesäll $\frac{3}{5}$ 1728, mästare omkr. 1735, ålderman i klockgjutareämbetet 1742 till sin död, $\frac{5}{8}$ 1767.

2. Gravhäll med nästan utnött majuskelinskr. i bård kring kanterna: † HIC REQUI-
ESCAT... RVS / (= här vilar... rus). De tre andra sidornas text alldeles borta. 214×114;
104. — Ligger utanför v. torndörren. Ej upptagen av LM.

SAMMANFATTNING AV BUTTLE KYRKAS KONSTHISTORIA

I. Kor med absid senast omkr. 1150, långhus omkr. 1160 detta av Majestatis (fig. 449 a, b), igenkännlig på huvudportalens kapital (fig. 424). Kyrkans L. utom absiden 60 St. f. (= 16,62 m). Triumfkrucifix omkr. 1150 (fig. 438).

II. Torn restes 1218, härmed blev kyrkans L., utom absiden, 70 gr. f. = 23,1 m. Kort därefter förlängdes koret med rektangulär plan och vidbyggd sakristia (fig. 449 c, d) omkr. 1225. Korets yttre L., triumfbågen inräknad, 30 gr. f. = 9,9 m. Härmed blev kyrkans total-L, om tornet icke räknas, nära 60 gr. f. = 19,8 m. Båda sydportalerna moderniserades. Allt i cisterciensisk ledning.

III. Tornportalerna omgestaltades i Lafrans' stil (fig. 425) Ringkammaren välvdes med tältvalv. Dopfunt (fig. 443) 1236. Tornbågen vidgades.

IV. Stort altarfönster av Egyptianus' typ (fig. 430) med glasmålning av Lye-mästaren. Omkr. 1330. Triumfbågen vidgas.

V. Altarskåp på högaltaret (fig. 433—436) omkr. 1400.

VI. Under 1700-t. ny inredning m. m.: gardinmålning 1781 av Weller, predikstol med apostlamålningar av Weller, bänkar, läktare, skrank som avskilde ringkammaren, sockenbudstyg (fig. 447), ljusstakar, epitafium.

VII. På 1800-t. planterades träd å kyrkogården. Stor restaurering 1883, då långhuset fick nya, alltför stora »romanska» fönster, portalerna nya dörrar med beslag i grovt medeltidsimiterande former, nya, enkla bänkar ersatte 1700-t:s, predikstolen målades i mörka färger, läktaren förstörades, orgeln anskaffades.

VIII. Värmeledning 1926.

ZUSAMMENFASSUNG

I. Chor mit Apsis, spätestens 1150, Langhaus 1160, dieses vom Majestatis-Meister, den man am Kapitell des Hauptportals (Abb. 424) erkennen kann (Abb. 449 a, b). Länge der Kirche ohne Apsis 60 St. f. = 16,62 M. Triumphkrucifix um 1150 (Abb. 438).

II. Turmbau 1218. Länge der Kirche, ohne Apsis infolgedessen 70 gr. F. = 23,1 M. Etwas später, um 1225, wird der Chor durch einen rechteckigen Abschluss verlängert und eine Sakristei an die Nordseite des Chores angebaut. Hierdurch erhielt die Kirche allein, ohne den Turm, eine Länge von 60 gr. F. = 19,8 M. Äussere Chorlänge mit Triumphbogen 30 gr. f. = 9,9 M. — Beide Südportale modernisiert (Abb. 449 c, d).

III. Das Erdgeschoss des Turmes wird gewölbt, der Turmportal (Abb. 425) im Stil des Lafrans umformt. Taufstein, (Abb. 443). 1236.

IV. Grosses Altarfenster vom Typus des Aegypticus (Abb. 430) mit Glasmalerei des Meisters von Lye. Um 1330.

V. Altarschrein auf dem Hochaltar (Abb. 433—436) um 1400.

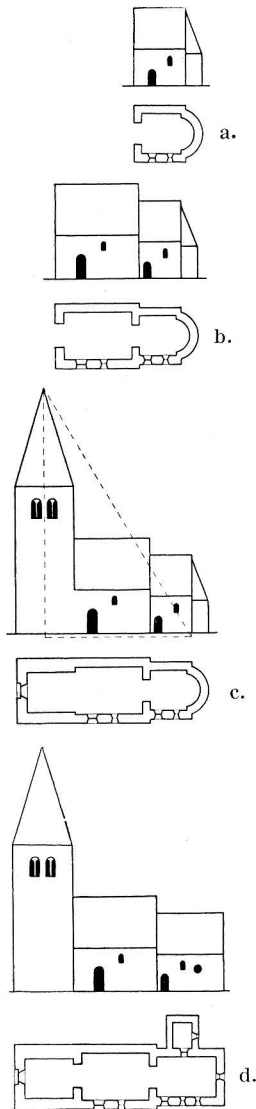

Fig. 449. a—d. Kyrkans tillväxt. Skala 1:1000. Bauentwicklung der Kirche. Growth of the church.

VI. Im 18. Jahrhundert: neue Einrichtung u. a. Gardinenmalerei von Weller 1781, Kanzel mit Apostelbildern von Weller, Bänken, Empore, Schrank, der den Turmabteil absondert, Leuchtern, Epitaph.

VII. Im 19. Jahrhundert werden auf dem Kirchhof Bäume gepflanzt. Grosse Restaurierung 1883, bei der das Langhaus neue, allzu grosse »romantische« Fenster erhielt, in den Portalen neue Türen mit Beschlägen in grob imitiertem Mittelalterstil, neue einfache Bänke, die Kanzel in dunklen Farben gemalt, die Empore vergrössert und eine Orgel angeschafft wurde.

VIII. Centralheizung 1926.

SUMMARY

I. Chancel with apse circa 1150 or somewhat earlier; nave circa 1160—the latter by Master Majestatis, whose handiwork may be recognized in the capitals of the main doorway (fig. 424). Length of the church (excluding apse) 60 Gotlandic Stånga feet (16.62 m). Fig. 449 a, b.

II. Tower built 1218, thus making the total length of the church (excluding apse) 70 Greek feet (23.1 m). Shortly after, the chancel was given a rectangular extension — circa 1225. Both additions carried out under Cistercian direction. The length of the church (excluding tower) was then slightly less than 60 Greek feet (19.8 m). Present exterior length of the chancel, including thickness of rood-arch, 30 Greek feet (9.9 m). Both S. doorways altered during same period. Fig. 449 c, d.

III. The doorway of the tower (fig. 425) was modernized in the manner of Lafrans. The bell chamber vaulted. Baptismal font (fig. 443). 1236.

IV. The big altar window in the style of the anonymous 'Egypticus' (fig. 430) with stained glass by the anonymous 'Lye Master' dates from about 1330.

V. Retable on the high altar (fig. 433—436), about 1400.

VI. The interior was repainted during the 18th century. Mural paintings, representing drapery, by Weller, who was also responsible for the paintings of apostles on the pulpit. Pews, loft, candlesticks, epitaph.

VII. Trees were planted in the churchyard during the 19th century. There were drastic restorations in 1883, when new and too large 'Romanesque' windows were put into the nave, and when new doors (with crudely imitative 'mediaeval' iron bands) were put into the main doorway. Further, the pulpit was painted in dark colours and the loft was enlarged. An organ was purchased.

VIII. Central heating installed in 1926.

VÄNGE KYRKA

TRYCKTA KÄLLOR: BRUNIUS II, s. 343. — STRELOW, s. 140 med årtalet 1058. — Gotlänningen 4. 2. 1950. — G.A. 13. 2. 1950.

HANDSKR. KÄLLOR OCH AVB.-SAML.: HILFELINGS Journal 1799, s. 21, 1801, s. 162. HÅKANS-SONSKA AVGJ.-SAML. (5 fasadreliefer, 5 funtreliefer). — P. A. SÄVES Berätt. 1864, ext. 10 teckn. av fasadreliefer. — TAXUSLISTAN med årtalet 1236. — A.T. A.: handl. om triumfkrucifixets konservering 1924; konsol på s. långhusväggen och krön till sakramentskåp blyertsteckn. av J. ÅBERG; uttömningssten i s. korväggen och klockan före omgjutningen blyertsteckn. av O. SÖRLING 1886; rapport och uppmätningar över äldre kyrkas framgrävda grund, av GILBERT SVENSSON 1949. — B. St.: ritn. till ny sakristia av A. W. LUNDBERG 1866, ritn. till värmeledn. 1918, ritn. till krucifixets placering av A. ROLAND 1929; foto, skiss till altartavla av EVA BAGGE 1934. — R. A.: E. D. handl. 11.10 1866 (ritn. till ny sakristia och brev från länsarkitekten A. W. LUNDBERG).

KYRKANS ARKIVALIER: RÄK. från 1716; i en 1801 upplagd »Cursbok» gives en förteckning över utförda arbeten (citeras CURSBOKEN); INV. från 1738.

Kyrkogården har utvidgats i s. och ö. under början av 1900-t; gamla muren finns i reducerat skick kvar i v. och n. Av den s. ses tydliga spår på kyrkogården vid den äldre trädraden av lönnar m. m. omkr. 14 m s. om kyrkan. Av stigluckor intet bevarat, om det icke möjligen skulle vara några huggna stenar i bogårdsmuren. — Nuvarande ingångar i s. och v. stängas med järngrindar. I ö. och s. begränsades kyrkogården intill nyligen av trästaket. I ö. lades ny stenmur 1939, i s. restes järnstaket 1940.

Vänge kyrka är ofullbordad. Hon hör till de många gotiska byggena på ön, som hejdats mitt under sin utveckling. Avbrottet kom då det stora gotiska nybygget, som fortskridit från ö., hunnit fram till tornbågen: församlingen fick för all framtid nöja sig med ett torn av mera anspråklösa mått, som stod kvar från ett tidigare bygge.

Kyrkans ungotiska huvudparti — långhus med kor och nu riven sakristia — kom till i två etapper: 1236 och omkr. 1260.

Det lilla pelarlika tornet sjunker formligen in i famnen på långhuset, varur det endast tack vare sin högspetsiga trähuv. höjer sig upp i fria luften. Tornet byggdes omkr. 1190 att passa i skala till den då stående kärnkyrkan, begynt av Byzantios omkr. 1140. Genom tornets förblivande underlättas rekonstruktionen av denna Byzantioskyrka. En mängd skulpterade verkstycken från densamma ha också bevarats och återanvänts som

KYRKO-
GÅRDEN

BYGGNADS-
KROPPEN OCH
DESS HUVUD-
DELAR

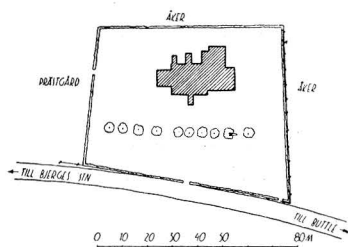
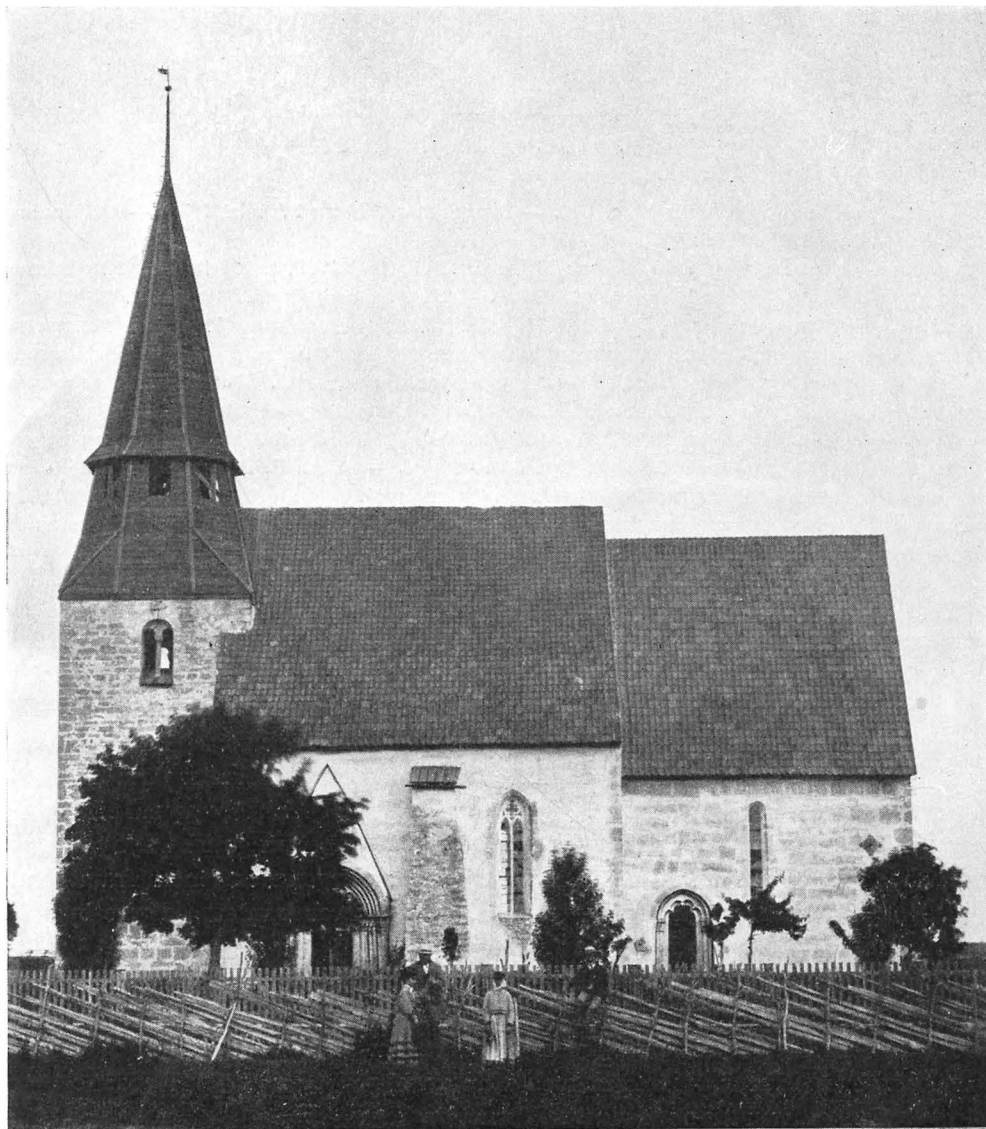

Fig. 450. Situationsplan. Skala 1:3000. Uppm. Erik Persson och K. J. Karlström 1928. Lageplan. Plan of site.

✓ Fig. 451. Väinge kyrka från S. Foto C. F. Lindberg 1884.
Die Kirche von S. The church from S.

Fig. 452. Kyrkan från V. Obs! växlingen av sten i tornet.
Foto E. Erics 1915.

Aussenansicht von W. Bemerke den dekorativen Wechsel der Turmstein. Exterior from W. Note alterations to stonework of tower.

fasadmaterial av gotikerna på ett så passande och hänsynsfullt sätt, att man får en viss föreställning om effekten av 1100-tals-fasaden. Att det gotiska bygget genom hårda tidsomständigheter kom att studsas och att då det lilla omaka 1100-t:s tornet fick stanna kvar, detta har på visst sätt resulterat i en betydande värdeförökning: Väringe kan nu anses äga två sockenkyrkor: dels den aktuella gotiska, dels en romansk Byzantioskyrka, som genom sin rika och väl bevarade skulpturala fasadutsmäckning hör till Nordens märkligaste romanska arkitekturverk.

Nuvarande sakristian byggdes 1866, ersättande den medeltida.

Kor och långhus bearbetades i en följd. — Sockeln (fig. 458) är en enkel skråkant på omkr. 25 cm. — Triumfröstet är utan putsbeklädnad och öppnar sig med en vid spetsbåge från loft till loft (fig. 457), vilket bevisar, att långhusbygget skedde i omedel-

KOR OCH
LÅNGHUS

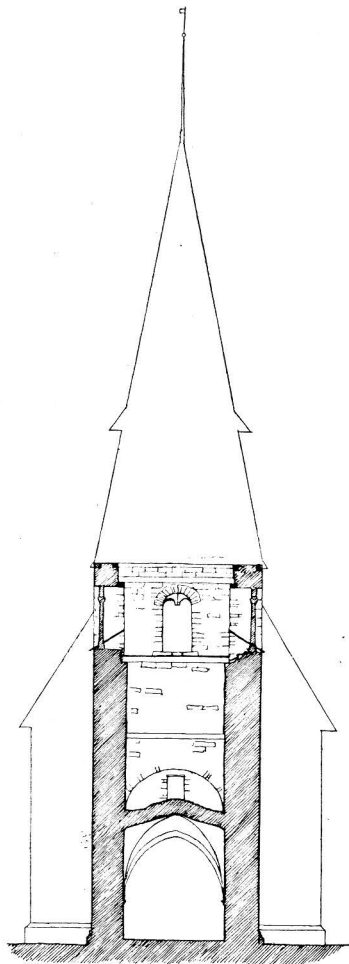

Fig. 453. Sektion genom tornet mot Ö.
Skala 1: 300.

Turmquerschnitt Section through tower
gegen O. towards E.

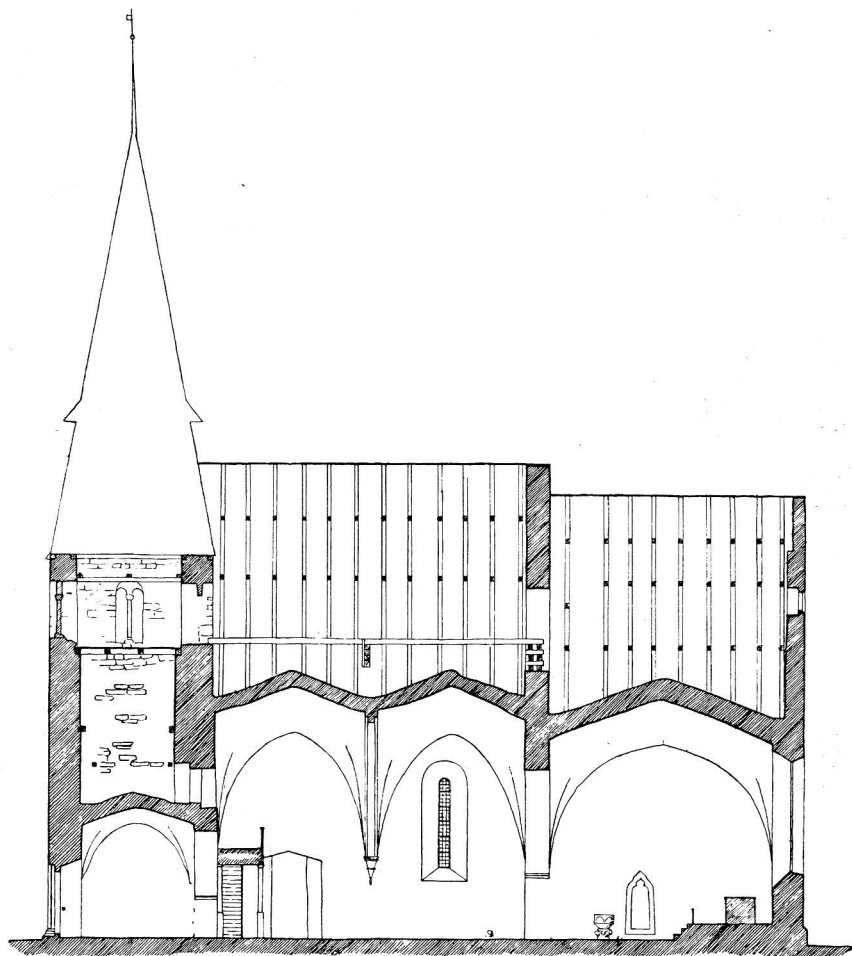
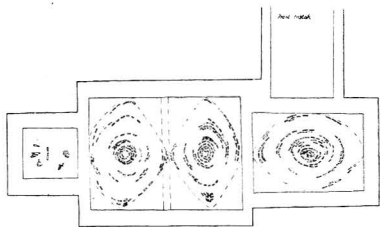
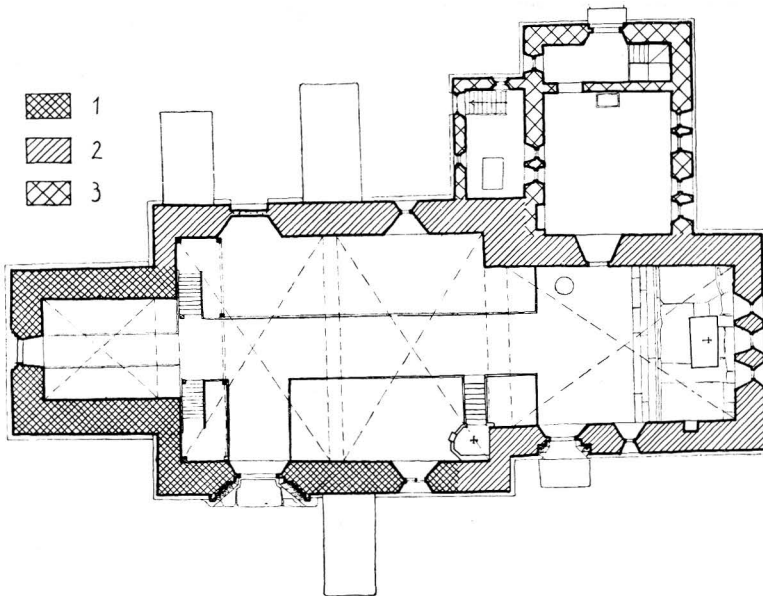

Fig. 454. Längdsektion mot N. Skala 1: 300.
Längsschnitt gegen N. Longitudinal section towards N.

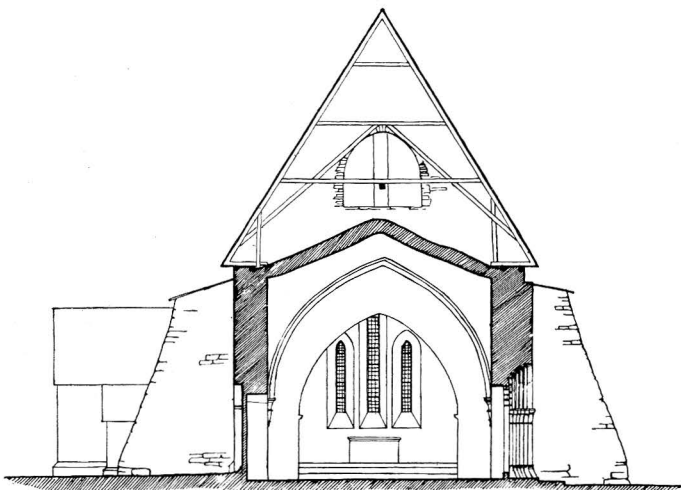
Fig. 453—457 uppm. Erik Persson och K. J. Karlström 1928.

✓ Fig. 455. Valvplan. Skala 1: 600.
Gewölbeplan. Plan of vaulting.

✓ Fig. 456. Plan. Skala 1: 300.
Grundriss. Plan.

✓ Fig. 457. Sektion genom långhuset mot Ö.
Skala 1: 300.
Langhausquerschnitt Transverse section
gegen O. through nave towards E.

SOCKEL Å LÅNGHUSET

SOCKEL Å PANNRUMSBYGGN.

SOCKEL Å SAKRISTIAN

SOCKEL Å KORET

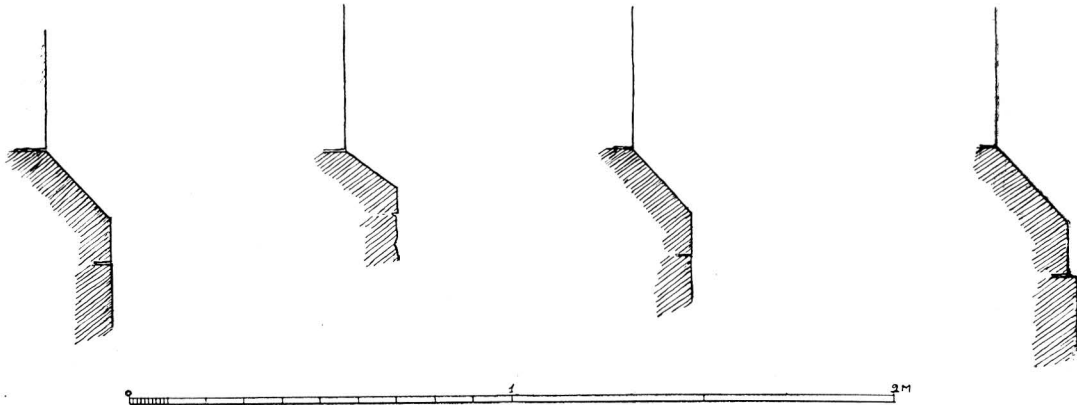

Fig. 458. Socklar. Skala 1: 20.

Sockelprofile. Von links nach rechts: Langhaus, Kesselhaus, Sakristei, Chor. Unten, links: Turm.

Socle-stones. Left to right: nave, boiler-house, vestry, chancel. Bottom, left: tower.

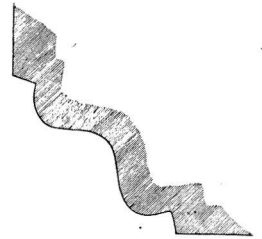
SOCKEL Å TORNET

Fig. 459. t.h. Profil av tornportalens omfattningslist. Skala 1: 6. (Jfr fig. 460 c).

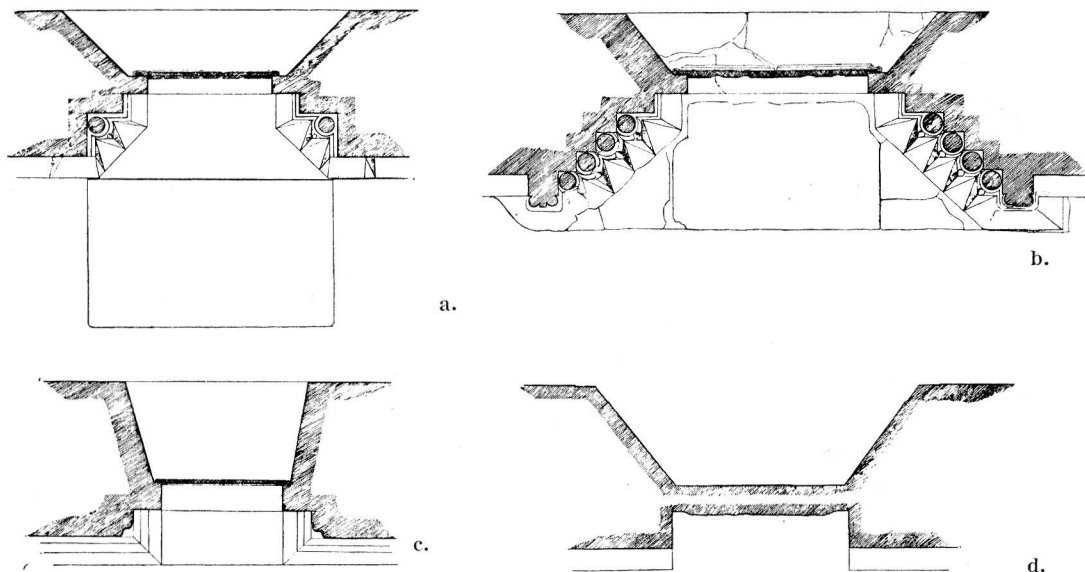
Rechts: Profile des Umfassung des Turmportals (vgl. fig. 460 c).

Right: Profile of moulding around tower doorway (cf. fig. 460 c).

bar anslutning till korbygget. Fasadytorna voro urspr. behandlade på normalt sätt med puts och jämbreda hörnbårder, utom på korets s. sida, som är helt klädd med huggen sten ur Byzantioskyrkan och som därför från början lämnades oputsad. Man högg alltså icke in någon putsrand på s.ö. korhörnets s. fas, vilket däremot skedde på hörnets ö. fas. Där pikhackades t. o. m. de finhuggna gamla Byzantioskvadrerna innanför putsranden för att putsen skulle fästa. På korets n.-sida är putsen behandlad som i Ala (se Bd IV h. 4). I nyare tid ha murytorna hänsynslöst överdragits med puts såsom BRUNIUS med förtrytelse konstaterar. Den långa raden av Byzantiosreliefer under korets takskägg (fig. 468—475) tycks dock alltid ha skonats.

I n. och s. stöttas långhuset av klossiga strävpelare (fig. 461), trol. före 1700-t. (reparerades 1776). De ha icke lyckats att helt hejda rörelsen i valven. Av fönstren är

✓ Fig. 460. Profiler på portaler: a) korportalen, b) S långhusportalen, c) V-portal i tornet, d) N långhusportalen. Skala 1: 60.

Portalprofile: a) Chor, b) südl. Langhaus, c) Turm, Doorway plans: a) chancel, b) S. of nave, c) tower
d) nördl. Langhaus.

den trestaplade gruppen på ö.-muren tryckt spetsbågig, korets s. och långhusets n. likna i sin avlångsmala form ö.-murens, men äro rundbågiga. Grå och röd sten växla i alla fönsterbetäckningar. Långhusets s.-fönster är bredare, spetsbågigt och delat. Spröjsverket är nyhugget omkr. 1865. BRUNIUS' beklagande visar att allt urspr. dylikt vid tiden för hans besök hade försvunnit. »Man har», skriver han, »insatt träkarmar uti skeppets båda och korets fyra fönster, hvadan således skenor och rosverk samt målade glasrutor försvunnit för de idévidrigaste och ovaraktigaste rutfack». Ett sålunda uppdelat gotiskt fönster kan knappast vara äldre än 1260-t. (jfr Ardre).

Bland korportalens (fig. 460 a och 462) kapitäl märkas de två ö.; det yttre är ett veck-kapitäl, det inre siras av en ranka i tunn plattrelief med halvpalmetter, vilken viker sig över kapitälens skarpa hörn; märkligt ålderdomliga former, som vittna att denna ungotiska portal står på gränsen till övergångsstilen. Ett ålderdomligt intryck gör det också, att portalen ligger i flykt med murlivet; spetsbågiga korportaler bruka i regel springa fram och krönas av ett röste. Tympanonhällens undre kontur är emellertid av typiskt mogen, ungotisk art: den är fyrfaldigt inbuktad i kraftiga svängar, kappan beledsagar med liknande kontur. Detta utvecklingsstadium ha vi sett i Ardre 1265 (se slutet av bandet). Men i Väinge äro de två fyrpasskonturerna icke så noga samstämda: den undre förefaller sekundär, hällens nedre kant tyckes urspr. varit vågrät,

√ Fig. 461. Strävpelare på långhusets N-sida. Foto 1941.
Strebepeiler an der Norwand des Langhauses. Buttresses N. of nave.

ungefär som i Sanda s. tornportal (Bd. III, fig. 150, där daterat omkr. 1245). Dörren ny, men med medeltida nyckelskylt och ring av järn, trol. samtida med portalen (fig. 463). Nyckelhålet föreställes utskuret ur ryggen på en drake med utbredda lemmar, sedd uppifrån.

Långhusets s.-portal (fig. 460b och 464) är huvudingång. De perspektiviska kolonnraderna bära tryckta spetsbågar, den yttersta av brunspräcklig sten. Baserna, attiska med musselformade hörnblad, likna korportalens. Röstet är ovanligt högspetsigt; brädbeklädnad i st. för huggen sten visar att en reparation skett, varvid måhända röstets form ändrats. Tympanons underkontur är nio gånger utåtbuktad, och över dessa nio rundskivor sluter sig en niobuktig taggbåge som kappa. Denna form, där antalet rundskivor är udda och där alltså en hel rundel finnes i toppen, är den äldsta inom sin serie,¹ till vilken bl. a. Barlingbo huvudportal hör (se Bd I fig. 558—560, sid. 479 daterad 1200-t:s senare hälft).

¹ Enl. ROOSVAL, Kirchen, sid. 48 ff. Jfr även Eskelhem, Bd III, sid. 200, fig. 226.

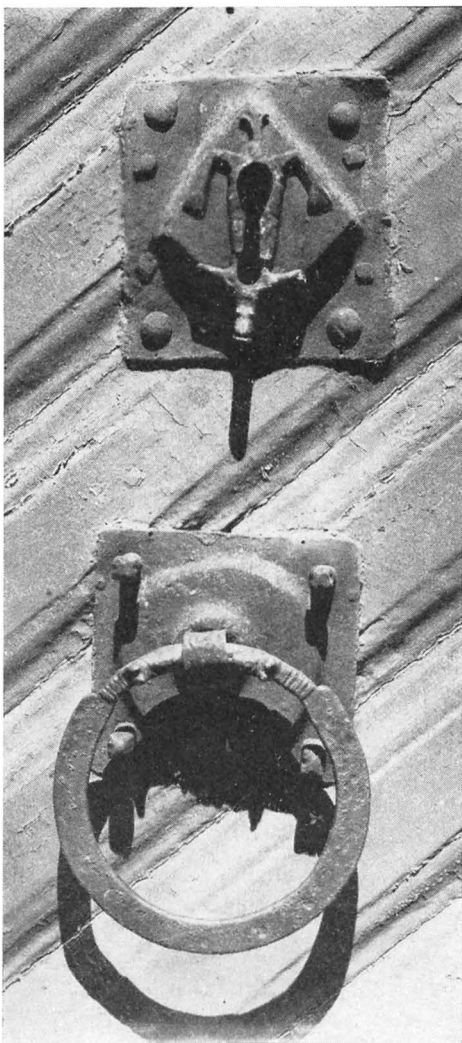

✓ Fig. 462. Korportalen, byggd omkr. 1236, färdig omkr. 1260. Vid sidorna reliefer omkr. 1135: t. v. Simson på lejonet (F 1), t. h. Sjöjungfru (F 2).

Foto M. Olsson 1913.

Chorportal, begonnen c:a 1236, vollendet c:a 1260 und von Reliefs (von c:a 1135) flankiert, die Simson auf dem Löwen und eine Meerjungfrau darstellen.

Chancel doorway, started c. 1236, completed c. 1260, and flanked by reliefs (c. 1135) representing Samson mounted on the lion, and a mermaid.

√ Fig. 463. Medeltida nyckelskylt och ring på kordörren. Foto 1941.

Mittelalterlicher Schloss-
beschlag und Türning an
der Chortür. Mediaeval lock-fitting
and door-pull on chan-
cel door.

Kapitälornamentiken liknar huvudportalens i Roma och Tofta och korportalerna i Eskelhem. Dessa nämnda fem portaler äro också i sina proportioner så lika att man vill tillskriva dem åt samme mästare. Romaportalen, som liksom Vänges är den första inom *sin* serie,¹ dateras i Bd I, sid. 572 till omkr. 1255. I Vängeportalen äro dörrarna nya, trol. av 1773 (RÄK.), men övre delen är, säger BRUNIUS, ersatt av »ett vanprydligt stallfönster». Fönstret har efter 1910 gjorts prydligare med blyinfattade smårutor. De medeltida pardörrarna voro säkert lika Roma kyrkas här ovan citerade huvudportal, ävenså röstet, alltså med vidare toppvinkel. — Den enkla spetsbågiga portalen i n. (fig. 460 d) medrasklutet tympanon är igenmurad sedan 1772.

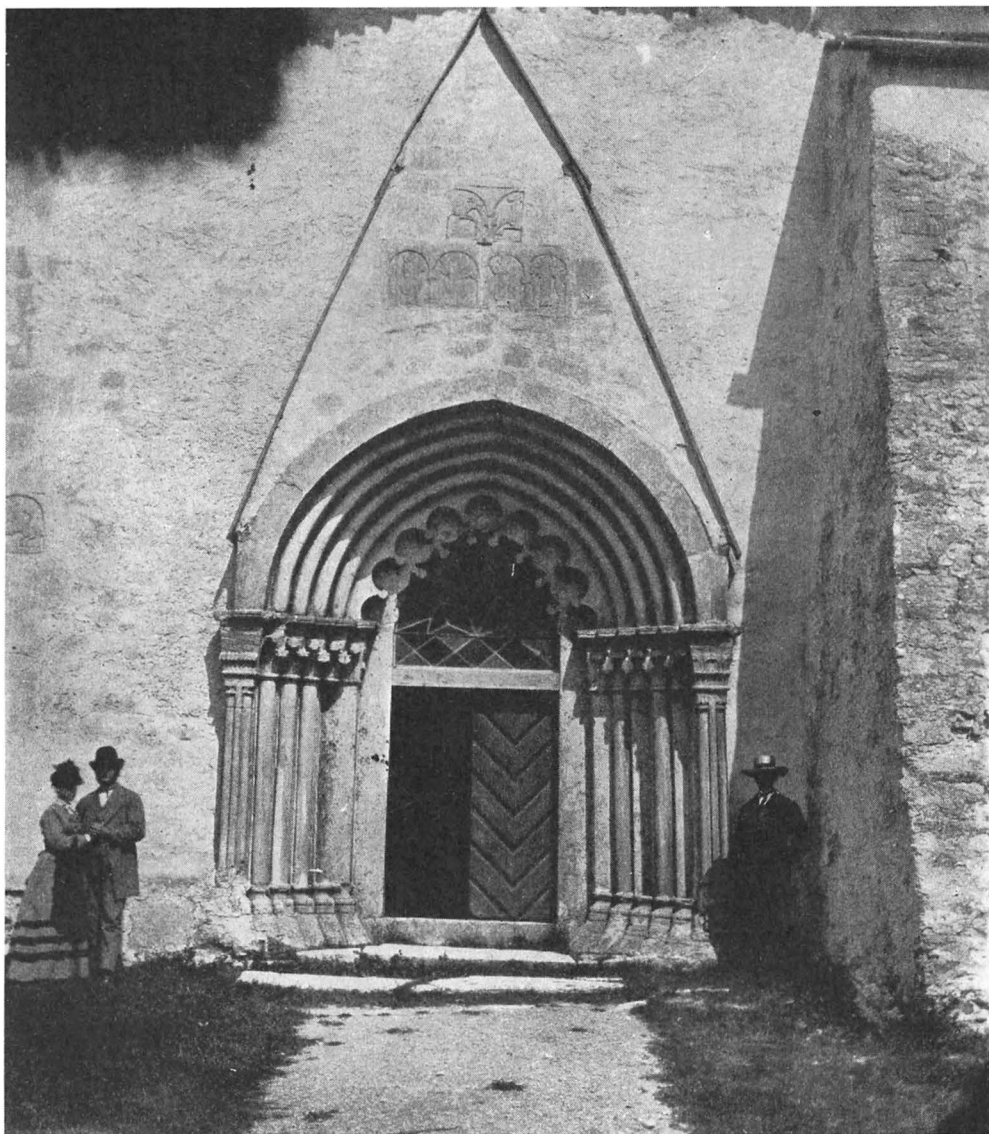
Taken äro överallt tegeltäckta utan bördning. — Trägolvet överallt, endast på altarpodiet sten.

Den lågspetsiga triumfbågen intar korets hela bredd (fig. 478). Sköldmurarna äro tryckt rundbågiga. Det inre har, under de måttligt stigande tältvalven, ett uttryck av bred myndighet. De något avlånga valven, ett i koret med v.-ö. riktning, två i långhuset med riktning vinkelrät mot dettas ha i det närmaste samma mått. Gördelbågen i långhuset bäres av kragstenar, vilkas koniska form erinrar om dem i Bäl långhus (Bd II, fig. 257, daterat sid. 182 till 1246 enl. TAXUSLISTAN); den skulpterade bladorneringen (fig. 481) saknas dock alldeles i Bäl: den sammanhänger i sina musselformer med långhusportalens, jfr fig. 465 och 466.

Takstolarna äro fr. nyare tid: den urspr. 60°:s takvinkeln iakttages i koret, långhusets var naturligtvis lika brant då det först byggdes.

Vid tidsbestämningen av det ungotiska bygget tala de två rundbågiga fönstren samt

¹ Enl. ROOSVAL, Kirchen, sid. 39 ff.

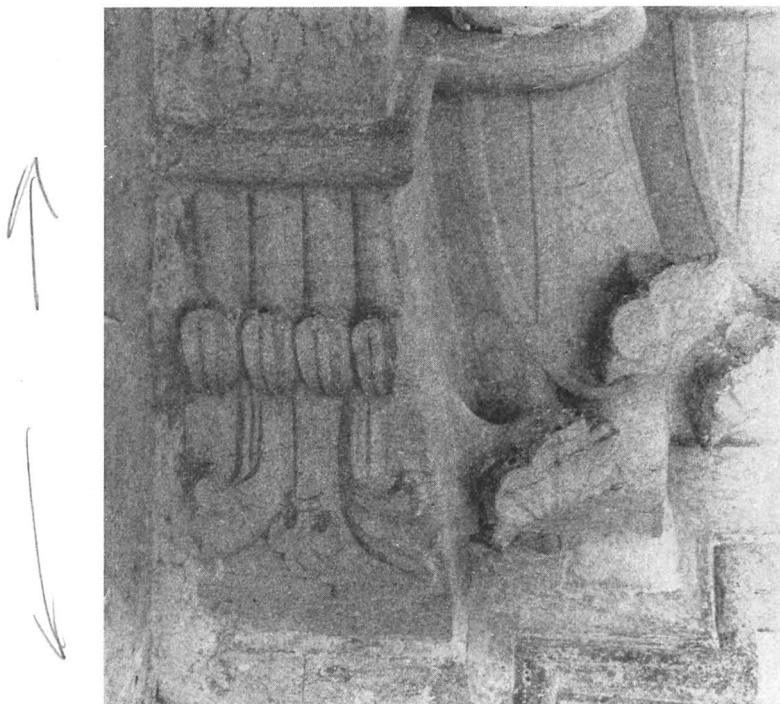

√ Fig. 464. Långhusets S-portal. omkr. 1260. I röstet rundbågsreliefer av Byzantios omkr. 1135: överst två djur (D 1, 2), därunder Maria (C 1), världsdömdaren (C 2). Johannes (C 3), ängel (C 4).

T. v. i fasaden relief med lejon (E 1). Foto C. F. Lindberg 1884.

Südliches Langhausportal, c:a 1260. Im Giebel dekorativer Reliefschmuck von Byzantios, c:a 1135, mit folgenden Darstellungen: (oben) zwei Tiere und (unten) Jungfrau Maria, Christus als Weltenrichter, St. Johannes und der Engel. Links: ein weiteres Relief in der Fassade, einen Löwen darstellend.

S. doorway of nave, c. 1260. Within the gable are decorative reliefs by Byzantios, c. 1135. These represent: (top) two animals, (bottom) the Virgin Mary, Christ as Judge of the world, St. John and an angel. To the left, in the façade, another relief shows a lion.

V Fig. 465. S. långhusportalens V kapitälband, innersta delen.
Foto 1941.

Südliches Langhausportal. Die S. doorway of nave. The innermost
innersten Kapittle der linken capitals on the left side.
Seite.

korportalens brist på röste och dess ålderdomliga kapitäl för ett tidigt datum: STRELOWS »1236». Å andra sidan vittna det delade långhusfönstret och båda s.-portalernas tympanonformer om en något mera framskriden tid. Vi datera *dess*a till 1260-talet. Avgörandet försåras av att ingen söm kan upptäckas i murverket, som skulle kunna ange en periodgräns. Emellertid är följande tänkbart. I en första kampanj 1236 byggs koret färdigt, korportalens tympanon har då en rak, vågrät underkontur; långhusmurarna bli genast påbörjade, den n. blir färdigbyggd med sitt rundbågefönster och sin portal med rakslutet tympanon, av den s. blir kanske ett mindre parti närmast koret uppmurat och f. ö. grund och sockel lagd, men på det hela taget står kärnkirkans långhus kvar¹ i bräschens obeskuggat, tillgängligt och i full funktion under det att det nya koret fullbordas för att övertaga hela ansvaret som gudstjänstlokal. För denna hypotes talar att Roma sockenkyrka och Dalhem synas ha organiserat sina byggen på

¹ Dock berövat fasadklädseln, jfr s. 409 f, 431 ff.

✓ Fig. 466. S långhusportalens Ö kapitalband, yttersta delen.
Foto 1941.

Südliches Langhausportal. Das
äusserste Kapitell der rechten
Seite.

S. doorway of nave. The outermost
capital on the right side.

✓ Fig. 467. V-portal i tornet. urspr. trol. från Byzantios-kyrkan, men vidgad.
Foto 1941.

Westportal des Turmes. Ursprünglich dürfte es zur Byzantioskirche gehört haben und ist vermutlich später erweitert worden.

W. doorway of tower. Originally, it was probably part of the Byzantios church, and may have been widened at a later date.

Fig. 468. Byzantios-reliefer på korets S-fasad. Foto A. Roland 1924.
Reliefs des Byzantios an der Süd- Reliefs by Byzantios beneath eaves
fassade des Chores. of S. façade of chancel.

liknande sätt. I Dalhem är detta materiellt bevisbart genom de i den numer oputsade muren synliga sömmarna. — I Vänges 2:a kampanj fullbordas långhuset med s.-mur, s.-portal och delat s.-fönster samt modernisering av korportalen medels bl. a. tympanons nya former och allmän breddning omkr. 1260.

Den nuvarande sakristian uppfördes enl. ritning av A. W. Lundberg 1866 och undergick 1915, då en värmekammare tillades i s., diverse förändringar. Att en äldre, mindre sakristia funnits, framgår redan av RÄK.; 1738 var den »bofällig». Märken efter gaveln mot kormuren synas ännu från sakristieloftet. Gamla sakristian beskrives f. ö. av BRUNNUS 1865, kort före dess rivning: »— skråkantiga socklar och ett gafvelröste åt norr. Ett rundbågigt korshvalf med raka föga uppåtgående kappor. — — Ett litet fönster åt öster är till den yttre omfattningen snedsmygigt och rundbågigt, men till den inre snedsmygigt och rakbetäckt. I vestra sido murens södra ända märkes ett fyrkantigt väggskåp.» Ingången från koret (fig. 482 och 483) tillhör denna äldsta sakristia som tydligtvis var samtida med koret. Omfattningens spetsiga klöverbåge är en ovanlig arkitekturform, som emellertid uppträder i Roma och Tofta (jfr ovan s. 418). Dörren har rika ålderdomliga beslag av järn. Den är stympad upptill, den var urspr. rundbågig

SAKRISTIA,
DEN NUVA-
RANDE OCH
DEN UR-
SPRUNGLIGA

√ Fig. 469. Bågrelief med grip (A 4) under takskägget på korets S-fasad. Foto 1941.
 Greifenrelief unter der Dachleiste der südl. Chorfassade. Relief of a griffin beneath the eaves of S. façade of chancel.

och måste ha tillhört Byzantios-kyrkan. Gamla sakristian hör naturligtvis eljest till den ovan konstruerade »första ungotiska kampanjen 1236».

TORNET

Tornets fasader, som visa stenens naturliga yta oputsad, äro i nedre delen finhuggna med en växling av stående och liggande block; högre upp endast liggande, mindre omsorgsfullt huggna stenar. Sockelns komplicerade profil (fig. 458), nu starkt förvittrad i v. och s. liknar den i Follingbo kärnkyrka. De rundbågiga ljudgluggarna delas av kolonnetter med tärningskapital.

Den rundbågiga v.-portalen (fig. 460c och 467) har en fint profilerad omfattningslist; arkivolternas oregelmsässiga kurva tyder på att portalen vidgats. Då förbandet runtom synes orört, måste portalen dock förblivit intakt i denna mur, men urspr. haft ett annat läge och där varit trängre. Den måste ha övertagits jämte annat material från kärnkyrkans långhus. Dörren nygjordes 1803—04.

Tornbågen är nu spetsbågig och lika bred som ringkammaren själv, omöjligt att

✓ Fig. 470. Rundbågsrelief med löpande man (B 2). Stående apostel (B 3). Foto 1941.
 Reliefs eines laufenden Mannes und eines stehenden Apostels. Relief of a running man and a standing apostle.

detta är det urspr. tillståndet. I början var här en trång rundbåge. Tornets bottenvåning är täckt med ett romerskt kryssvalv, som i ö. stödes av tornbågen. Ovanför valvet muras tornets ö. mur, dels ridande på kärnkirkans långhusgavel, dels uppbyuren av en rundbåge, 60 cm tjock, som slogs mellan tornets n. och s. murar. Detta dubbla underlag förklarar ö.-murens överdrivna mäktighet. I tornets 1:a våning var en dörrartad, ännu bevarad genomgång genom röstemuren (fig. 453, 454 och 478), vilken förmodligen ledde till en läktare i gamla långhuset. Från denna hade man trappförbindelse ned i kyrkan, tornet saknar nämligen murtrappor. Om icke läktare funnits skedde tillgången till tornet genom stege på samma plats (jfr Halla Bd IV, h. 2. sid. 260).

Märk att man, då detta skrevs, för att komma upp i tornets första våning måste först gå upp på orgelläktaren; sedan klättra upp till den nyss omtalade rektangulära öppningen. — Den gotiskt höga spiran är med sitt nuvarande material från nyare tid. 1736 gjorde byggmästaren Hans L. Wällinge »en hel ny fot under kyrkiotornet och beslog . . . med nya bräder förutan knän och annat thylikt . . . » 1777 betalas båtsman Hesselbye för 29 dagars arbete med kyrkiotornets uppbyggnad. Äldre reparationer ha trol. bidragit till att helt byta ut det urspr. virket mot nytt. Det är dock antagligt att en spira lik den

Fig. 471. Kristi intåg i Jerusalem (B 6). Foto 1941.
Relief mit dem Einzug Christi in Jerusalem. Relief showing Christ's entry into Jerusalem.

nuvarande uppfördes redan då tornet byggdes. Total H. synes nu vara 32,5 m, men marken förefaller här påfylld, varför urspr. H. kan antagas varit omkr. 33 m = 100 gr. f. Det är ju för lågt för den gotiska kyrkan. Däremot passar dess mått fullkomligt till den storlek som kärnkyrkan ägde, såsom strax skall visas. En undersökning av grunden, utförd 1949 i samband med nedläggning av rör för värmeledning, uppenbarade större delen av kärnkyrkans plan (fig. 500). Avslutningen i ö. var tyvärr försvunnen till följd av begravningar under kyrkogolvet. De bevarade delarna visa emellertid att kyrkan haft ett torn i ö., trol. avsett till försvar. Murförtjockningen kan jag icke förklara på annat sätt. En yttre absid, som man eljest kunnat vänta i en 1100-tals-anläggning, skulle göra koret abnormt långt, ja, emot all svensk tradition lika långt som långhuset. Däremot är det rimligt att rekonstruera det försvunna östligaste partiet med inre absid, enl. mönster av Ramdala i Blekinge, som också haft ö.-torn (jfr Sv. K., Blekinge, bd I, s. 60 ff.). Vi betrakta nu detta kor för sig. Vi skola finna, att reliefstenarna uteslutande höra till detta Byzantioskoret. — Sockeln på Byzantioskyrkan kan f. n. icke rekonstrueras med säkerhet. — Undersökningen och upp-

KÄRNKYR-
KANS KOR
ELLER
BYZANTIOS-
KORET

√ Fig. 472. Två apostlar sträcka ut händerna mot Kristus (B 7). Jfr fig. 471! Foto 1941.
 Relief mit zwei Aposteln, die die Hände zu Christus erheben. Relief showing two apostles stretching out hands towards Christ.

mätning av grunden utfördes av den tjänstgörande kontrollanten, amanuens Gilbert Svenson 1949. Tolkningen av de funna byggnadsresterna och rekonstruktionsförsöket fig. 501 bäroförf:s. De fint huggna murytorna frånsett reliefstenarna voro till stor del behandlade med ett slags grafisk dekor; enskilda stenar voro sirade med bårdlinjer eller med små kryss, strödda över hela ytan såsom i fig. 475 och 476. Troligen användes dylika framför allt omkr. muröppningar att döma av förhållandena i Garde n. och Ekeby v. portal (Bd I, sid. 433).

Av fönsteromfattningar ha vi sett en rundbågig betäckning bevarad i ett sidotaltare (fig. 476), troligen tagen ur gamla långhusets s. fasad. Man föreställe sig ytterligare åtminstone ett fönster, korets, kanske det som BRUNIUS såg i gamla sakristian.

Av portaler är som redan anmärkt, nuvarande tornportalen urspr. väl = kärnkyrkans långhusingång på v.-gaveln, ehuru något vidgad. Den rikt järnbeslagna dörren till sakristian i nuvarande kyrkan är uppenbart ett dyrbart arv från en Byzantios' korportal.

Som takbetäckning förmoda vi stora spån såsom de bevarade i Garde (Bd V)

√ Fig. 473. Kvinna med gloria (B 8). Välsignande biskop (B 9). Foto 1941.
 Relief einer Frau mit Heiligenschein und einem segnenden Bischof. Relief of a woman with a halo, and a Bishop blessing.

och enl. den avbildade kyrkan på Sighraf-funten i Skogstibble.¹ I interiören bör golvet varit flisbelagt och murarna vitputsade. Om triumfbågens mått ger det bevarade krucifixet en föreställning (jfr s. 439). Takstolarna bära enl. alla iakttagelser från gotländskt 1100-t. och äldre, varit synliga, åtminstone i långhuset, koret kanske tunnvalvt som i Akebäck, Buttle och Fardhem.

Kärnkirkans mest intressanta del, relieferna, kunna icke bli föremål för en fullständig utredning här, de fordra sin särskilda undersökning i stor skala. Relieferna bli här blott uppräknade, delvis förklarade och möjligheter till urspr. anordning framkastade.

I nuvarande koret, tätt under takskägget står en oavbruten rad figurreliefer. Dels en kategori A) figurerna, slutna i halvcirkelbågar om 85 cm:s diameter med flikblad och djurhuvud som avslutning, dels en kategori B) där halvcirkelbågarna mäta endast 45 cm i diameter. Nästan alla är väl bibehållna, många ha bevarat en bleknad urspr. färg.

¹ Fig. 29 i Utställningen af äldre kyrklig konst i Strängnäs 1910. Studier II. Sthlm 1913.

Fig. 474. »Törnutdragaren» (B 19). Foto 1941.
 Relief eines Dornausziehers. Relief of a man drawing a thorn from his foot.

A 1, halv arkad med flätverk; A 2, halv arkad med fyrfotadjur. Dessa två huggna i samma block ha var för sig haft sin fortsättning i andra nu förlorade block: de kunna alltså huggits efter blockens inmurande; A 3, arkad med lejon; A 4, tre fjärdedels arkad med grip — de två sistnämnda huggna i samma block; A 4, har uppenbarligen fortsatt i en annan sten (fig. 469).

B 1, Sfinx; B 2, Löpande man klädd i knälång rock, som veckar sig på solfjäderlikt sätt — dessa två i ett block; B 3, Stående apostel, arkad och figur ungefär till hälften bevarade; B 4, Trana som dricker ur bägare; B 5, en fjärdedels arkad med bakdelen av ett djur — dessa tre i ett block; B 6, Kristus på påskåsnan; B 7, två apostlar sträcka ut händerna mot Kristus — dessa två i ett block; B 8, Kvinna med gloria lyfter handen; B 9, tre fjärdedels arkad med stående välsignande biskop — dessa två i ett block; B 10,

Fig. 475. Halv rundbågsrelief vid triumfbågen i N vederlaget (A 6). Ristningen med raka paralleller utmed blockets kanter visar, att detta avsetts att vara ett bland de många släta i fasaden, men att det senare använts för en djurrelief i försänkt bågfält. Foto 1950.

Relieffragment aus dem Innern, nördlich des Triumphbogens. Die parallelen Ritzungen an den Kanten des Blockes geben einen Fingerzeig dafür, dass dieser als einer der vielen glatten in der Fassade verwandt werden sollte, später aber für ein Tierrelief in versenktem Bogenfeld verwandt wurde.

Part of a relief in the interior, N. of the rood arch. The parallel scratched lines near the edges of the block indicate that it was intended as one of the many plain ones in the façade. Later, however, it was decorated in the manner shown.

halv arkad med utplånad framställning; B 11, stående apostlalik man, utsträckt hand med klot (?); B 12, halv arkad med stående kvinna — dessa tre i ett block; B 13, halv arkad, tronande skäggigt helgon; B 14, stående ängel vid kolonn — dessa två i ett block; B 15, påfågel; B 16, tronande konung; B 17, stående konung — dessa tre bilda det största sammanhängande blocket; B 18, Simson bänder lejonets käftar; B 19, »törnutdragaren»; B 20, fragment av arkad med djur — dessa tre synes ha bildat ett block, ehuru nu en spricka skiljer nr 19 och 20.

Vid s.ö. hörnet av koret ses en arkad av det mindre slaget med djurfragment och en med en tubablåsare. Detta block B 21 och B 22

synes urspr. ha utgjort en hörnsten och märk, med ingen fortsättning av reliefen bakom hörnet! vilket tyder på att reliefutsmäckningen varit inskränkt till s-fasaden.

Å ömse sidor om korportalen en relief utan arkad, Simson på lejonet, resp. en sjojungfru, F 1 och F 2 (fig. 462).

I långhusets s.-portalröste: fem fält av två kategorier, tydligt skilda från B-typen: C med arkader på tämligen höga pilastrar och förenklade kapital, D liknande men mycket lägre pilastrar; D 1, galopperande djur med människa i gapet; D 2, liknande djur i motsatt riktning; C 1, Maria; C 2, världsdömdaren; C 3, Johannes; C 4, ängel i orantställning (fig. 464).

Ett fält av ytterligare en kategori, E, i långhusfasaden, i dess s.v. hörn: E 1, ett hopande lejon i profil, huvudet framåtriktat. Märk att detta är en hörnsten.

I långhusets n.-portal en arkad av det större slaget, A 5, get — detta är en vänsterhörnsten; i murhörnnet mitt emot en annan återanvänd hörnsten med bård, men utan figur.

Vid triumfbågen i n. vederlaget en arkad av det större slaget, A 6, ett djur, har varit en högerhörnsten (fig. 475).

I sidoaltaret. Fönsteröverstycke (fig. 476).

På loftet kategori B.

Det är slående att nuvarande koret fått majoriteten av Byzantios-relieferna (fig. 468—474), medan långhuset som erbjuder så mycket större yta endast hyser ett fåtal.

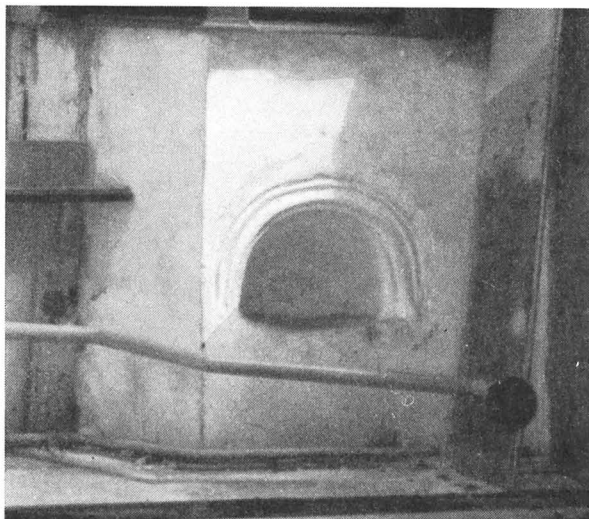

Fig. 476. Fönsteröverstycke från Byzantios' kyrka inmurat i S sidoaltaret under predikstolen. Foto E. Fant 1949.

Fensterbogen des Byzantiosbaues, eingebaut im südl. Seitenaltar unter der Kanzel.

Arch-moulding from window of the Byzantios church, inserted in the S. altar, which now serves as a base for the pulpit.

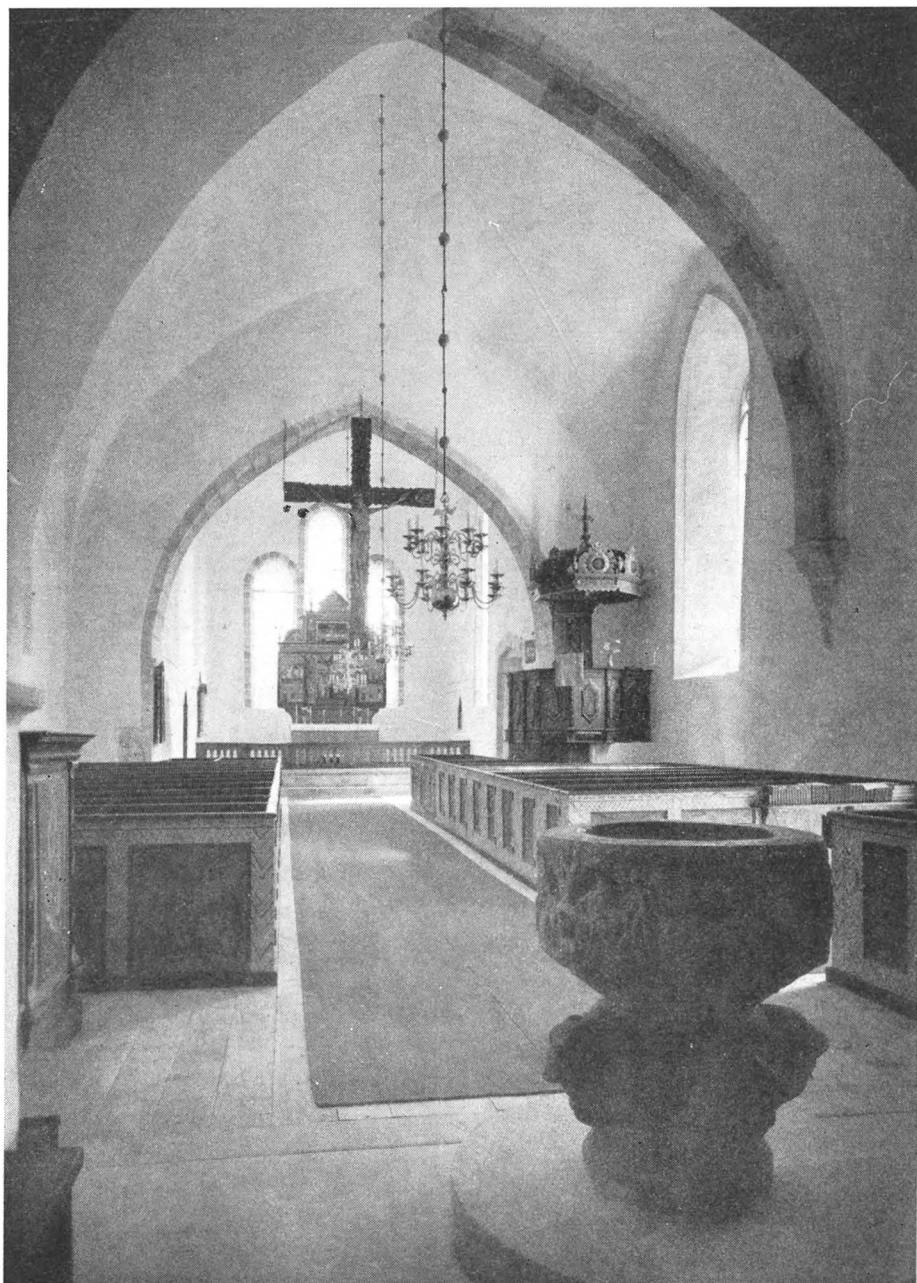

Fig. 477. Interiör mot Ö efter restaureringen 1947—50. Foto 1950.
Innenansicht gegen O. nach der Re- Interior towards E. after restoration
staurierung 1947—50. 1947—50.

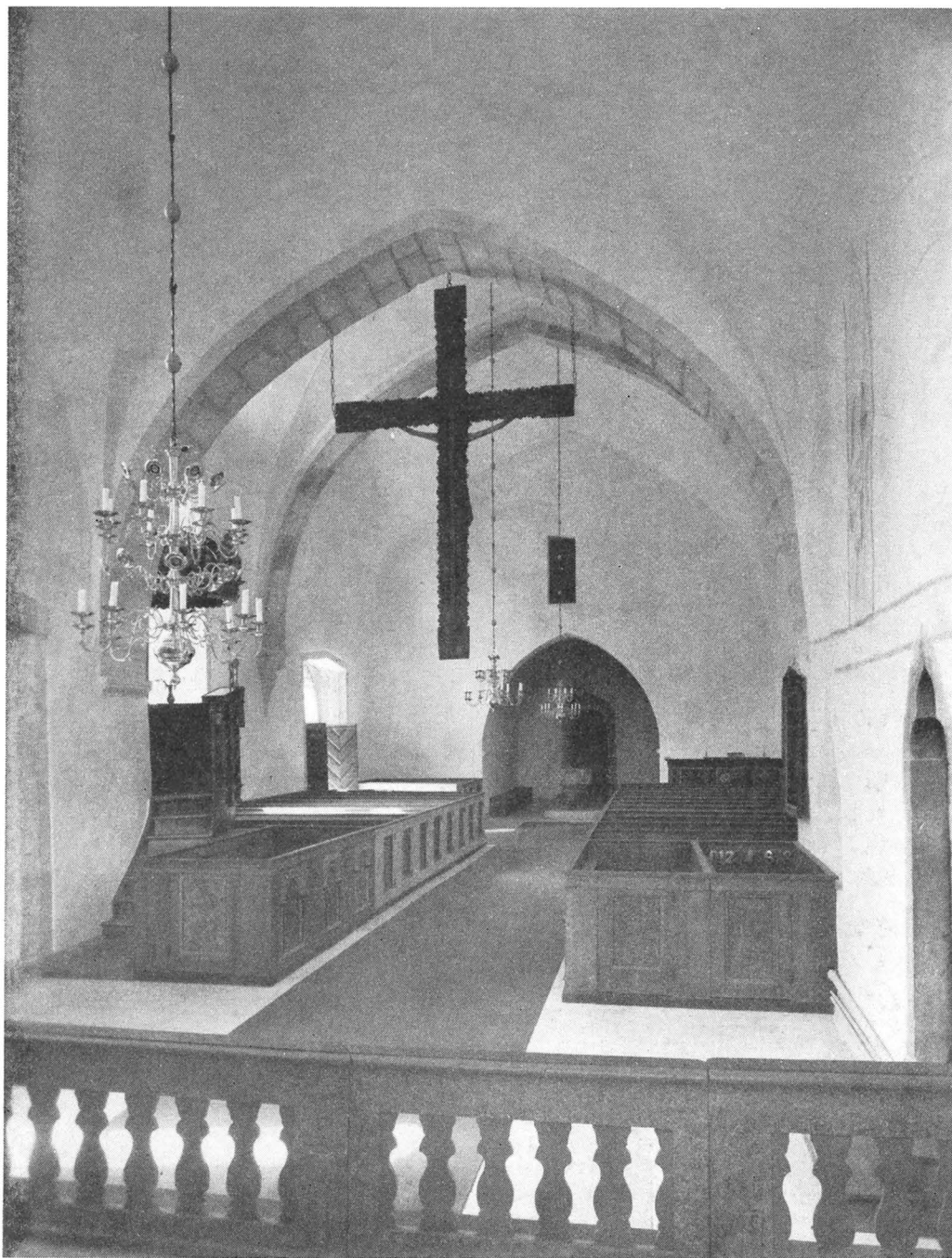
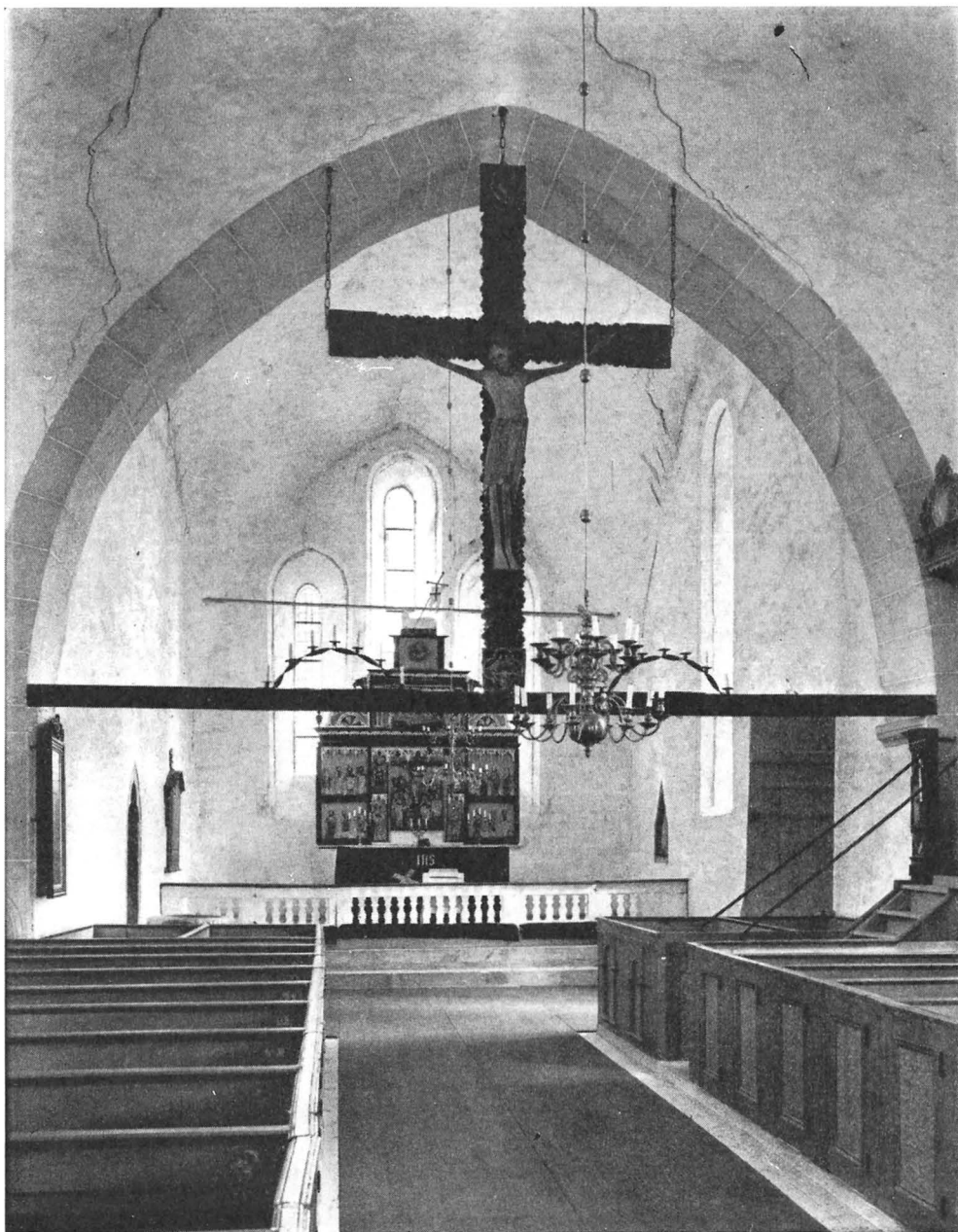
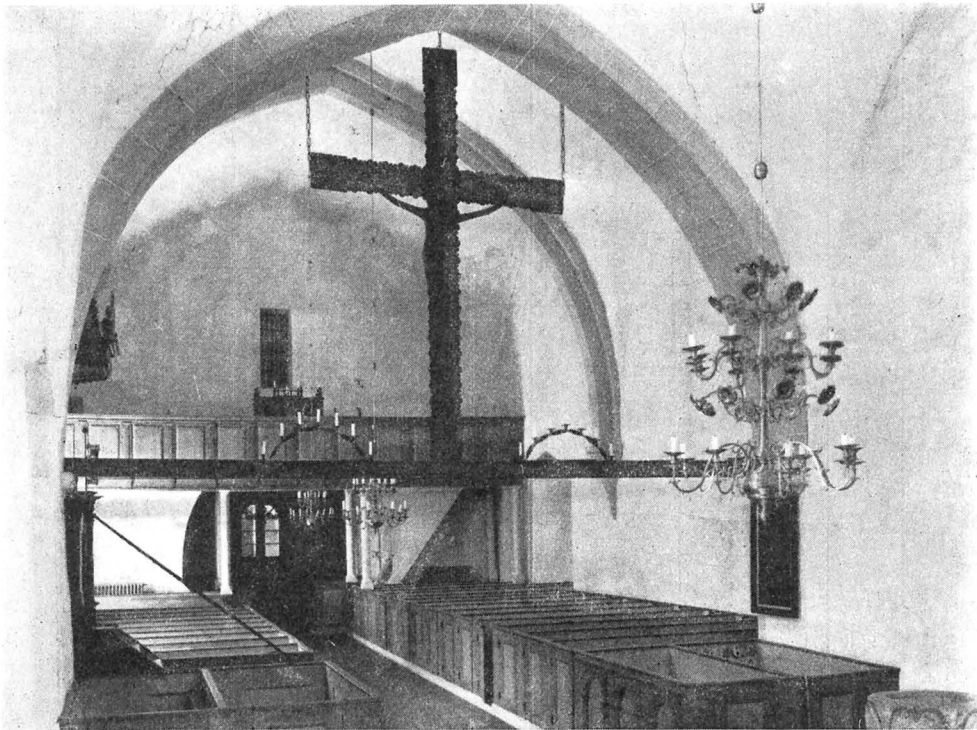

Fig. 478. Interiör mot V efter restaureringen. Foto 1950.
Innenansicht gegen W. nach der Restaurierung. Interior towards W. after restoration.

√ Fig. 479. Interiör mot Ö före restaureringen. Foto 1941.
Innenansicht gegen O. vor der Restaurierung. Interior towards E. before restoration.

✓ Fig. 480. Interiör mot V med läktare före restaureringen. Foto 1941.
 Innenansicht gegen W. vor der Restaurierung und der Entfernung der Orgelempore. Interior towards W. before restoration and removal of organ loft.

Detta är egendommeligt och bör väl tolkas så, att relieferna urspr. tillhört gamla kyrkans kor, att detta rivits för att ge plats åt gotiska koret och att gotiska koret då profiterade av allt det gamla korets stenmaterial, varvid relieferna placerades i en viss ordning på sydfasaden. Endast ett fåtal reliefer sparades för användning i långhuset. Urspr. torde de flesta, kanske alla, dekorerat Byzantios-korets långa, plana sydfasad.

Att döma av färgrester, som kunna iakttagas på vissa av de genom det framspringande taket skyddade relieferna (t. ex. apostlarna vid Kristi intåg, fig. 472), var hela detta bildgalleri polykromerat. Man kan föreställa sig vilken verkan denna rikedom av levande framställning i naturliga proportioner och klassiska draperier måtte framkallat!

Vi ha flera gotiska murar på Gotland, som prydas med reliefstenar ur rivna »ikoniska kyrkor»: Bro, Grötlingbo, Hablingbo, Hejnum, Hogrän och Väte (jfr även Sjonhem s. 302) samtliga senare arbeten av Byzantios' fränder, Majestatis och Sighrafr samt mindre efterföljare. Av Byzantios själv känna vi endast Vänge kärnkyrka, som alltså synes vara den äldsta ikoniska. Dess skulpturer utgöra ett strålande personligt arbete, varmed

/ Fig. 481. Kragsten på långhusets S vägg. Foto 1928.
Kragstein an der Südwand Corbel in S. wall of nave.
des Langhauses.

Byzantios vann sin första stora seger. Han är ju eljest känd genom sina funtar. De vackraste bland dessa utmärkas av en förfining och omsorg i figurmodelleringen, som påminner om Vängerelieferna. Dessa funtar ha också placerats som äldst i hans funtproduktion. Det är alltså som sagt troligt, att Byzantios byggde och smyckade Vänge kormur såsom sitt första eller åtminstone bland sina första verk på Gotland omkr. 1135.

Långhuset byggdes efterhand, trol. omkr. 1160 och 1180. Troligen gäller det som ovan (s. 424) sagts ang. tornets samband med Follingbo även för långhuset.

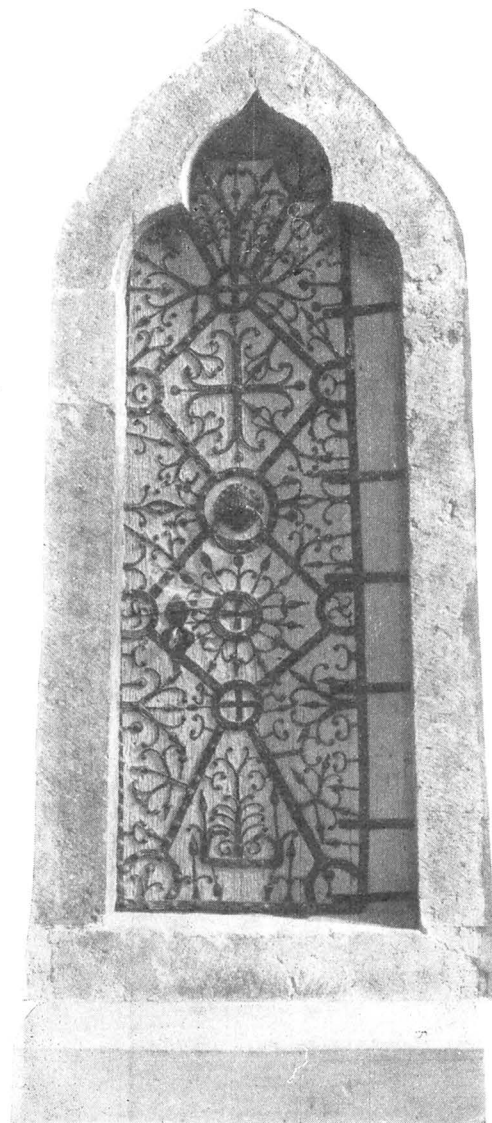
Före Byzantioskyrkan har på denna plats med sannolikhet funnits en stavkyrka, varav intet byggnadsmaterial bevarats. För denna vore, om för något, STRELOWS »1058» tillämpligt.

Inga medeltida glasmålningar bevarade. Följande poster beteckna möjligen deras successiva försvinnande: 1738 översta fönstret på n. sidan, som blåst sönder; 1745 kyrkfönstrens förfärdigande; 1758: 2 fönster, 1 fönster; 1762: 4 nya fönster; 1764 David Wickman gör 7 nya fönster.

Å s. långhusväggen äro under gördelbågens kragsten två skosulor inristade och en bila.

Av medeltida målning är å kormurarna bevarat: tre apostlar i kroppsstorlek, inneslutna i enkla spetsgavlade ædiculor med smala hörntoureller. Färg och konturer till stor del utplånade. Antalet apostlar var säkerligen tolv. Sex kunna haft plats i koret, sex i långhuset. Serien torde tillkommit vid eller kort efter långhusets invigning. Dyliga apostlabilder målades gärna i anslutning till invigningskors. Troligen övertäcktes de 1732 då man vitlimmade kyrkan efter en icke alldeles fullständig beskrapning av medeltidsmålningarna. På 1770- och 80-t. blev icke blott kyrkans inredning nymålad, utan även väggarna dekorerade. Weller målade 1778 »krona och kapp» på muren vid predikstolen (jfr Ekeby, Bd I, fig. 525), Nohrborg »kappan» bakom altaret 1780, Weller svarade 1784 för »Guardinens Målande wid Fönstren».

Restaurering 1947—50 under ledning av ark. E. Fant, varvid bl. a. utfördes

KÄRN-
KYRKANS
LÅNGHUS

STAVKYRKA

GLASMÅL-
NINGAR

RISTNINGAR
I PUTSEN

MURALMÅL-
NING

Fig. 482. Ingång till sakristian. Omfattningen omkr. 1236, dörren från Byzantios-kyrkan omkr. 1135. Foto M. Olsson 1913.

Sakristieportal. Steinumfassung um 1236. Tür mit Eisenbeschlag von der Byzantioskirche um 1135.

Vestry doorway. The stonework dates from c. 1236, while the door and its ironwork were part of the original Byzantios church, c. 1135.

RESTAURE-
RING

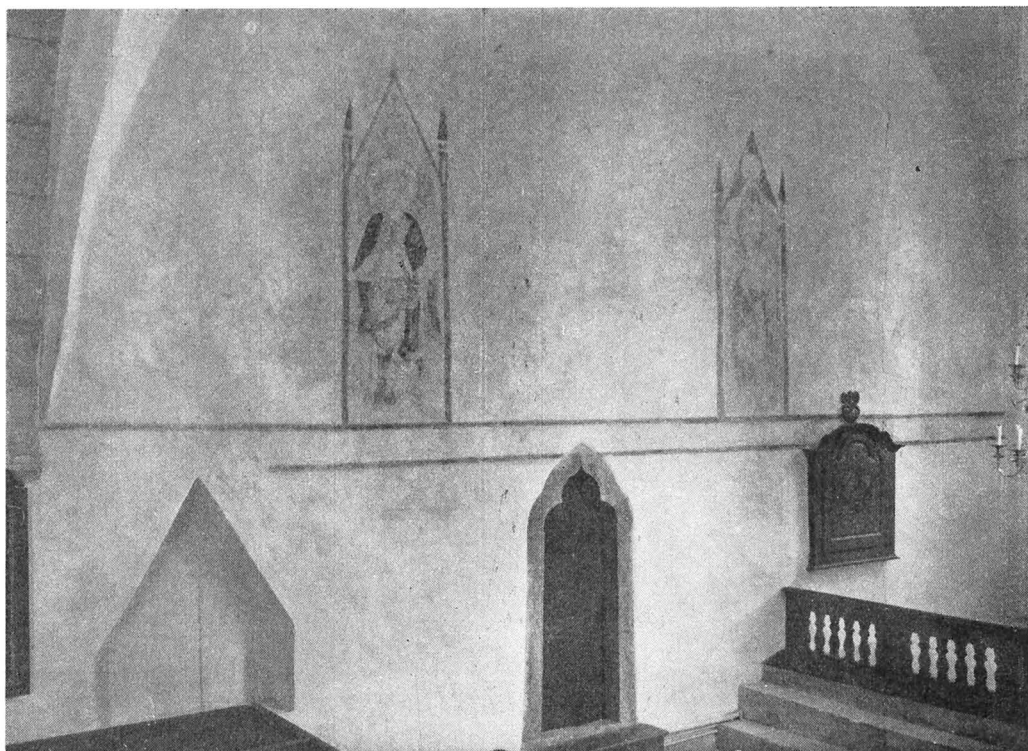

Fig. 483. Korets N vägg med kalkmålningar från 1200-ts s. h. framtagna vid restaurering 1947—50. — Nischen t. v. var trol. tillgänglig genom en öppning i ryggvantet i den medeltida korbänken och användes då kanske till bokgömma. Foto 1950.

Nordwand des Chores mit wiederaufgedeckter Kalkmalerei des späten 13. Jahrh. entdeckt während der Restaurierung von 1947—50. Die Nische links war vermutlich durch eine Öffnung an der Rückseite des mittelalterlichen Chorgestühls zugänglich und diente vielleicht als Bibelbehälter.

N. wall of chancel, with late 13th century paintings revealed during 1947—50 restorations. The niche to the left was probably a mediaeval book-cupboard made accessible by an opening in the back of the choir stalls.

följande: yttertaket omlades, läktaren togs bort, altartavla, predikstol och bänkar befriades från övermålning och elektrisk belysning installerades.

INREDNING
OCH LÖSA
INVENTARIER

Altaret är fristående och täckes av en håll med runskrift utmed s. kortsidan, se nedan: gravkonst. På altarets v. sida under täckhällen finns en fyrkantig, nu igenmurad nisch, väl en relikgömma (jfr Dalhem. sid. 194).

I långhusets s.ö. hörn — under predikstolen — finnes ett sidoaltare, nu utan täckhäll. I dess framsida har en rundbågig fönsterbetäckning från Byzantioskyrkan inbyggts, väl för att tjäna till förvaringsnisch.

En kyrkotagningspall av furu med vävt överdrag i vackert 1700-t:smönster. Därtill ett överkast av broderat kläde med årtalet 1881.

Skriftstolen (eller skriftepallen eller confiteorpallen) enkelt arbete av Hans Höök, båtsman 1754, nu vitmålad, urspr. målad av Weller 1778.

Altaruppsatsens huvudparti är ett fragmentariskt bibehållet altarskåp (fig. 485) från omkr. 1400, trol. av sydost-baltisk härkomst (jfr Fide altarskåp i G. F.). Corpus upptages av en Golgataframställning, de sörjande kvinnorna och Johannes, Longinus, centurionen och soldater, flankerade av fyra helgon (S. Olof ?, en biskop och två kvinnliga). I flyglarna elva apostlar och tre kvinnliga helgon, alla figurer utförda i mycket låg relief, alla grovt övermålade. Baldakinerna äro delvis bevarade. Krönet med målning av Nattvarden härrör från en målare Johan Bartsch, mitten av 1600-t., såsom en jämförelse med Fole altaruppsats bevisar (Bd I, fig. 358). Av samma dato är krönlisten på uppsatsens corpus: uppenbarligen har altarskåpet redan på 1600-t. fått en tidsenlig infattning genom denne Bartsch. År 1754 skedde en ny modernisering av det hela, varom CURSBOKEN utförligt berättar: »Hela nederdelen av tavlan som Crucifixet och alla Bilderna stå uppå blev av Båtsm. Höök nytt giord. Den övre delen hwaruppå den H. Nattwarden står blef allenast renoverat öfwerst här uppå stod som en Gafwelh wilken blef bort tagen och satt i stället en Divise med en Book uppå och häruppå et Lamb med en Seger-Fana. Divisen och Booken är giort efter Hernells inrättning af Höök. Men lambet och Fanan af bemelte Hernell.» För målning, guld och silver svarade Hernell.

Ett triumfkrucifix (fig. 486 och 487) av furu på kors av ek är sedan 1924 återuppsatt i triumfbågen, en skulptur av utomordentlig och gripande verkan, skapad trol. i mitten av 1100-t. för Byzantioskyrkan. En repkrona med törnen är tillagd vid konserveringen. Nästan all urspr. färg är borta, vid konserveringen pålades varsamt någon färg. Det påminner om burgundiska och sydfranska arbeten från 1100-t:s förra h. Det enkla korset med sina skulpterade evangelistsymboler är från samma tid som gotiska långhuset. Den gamla, säkert högt skattade bilden flyttade man över på detta nya kors för att därmed bättre fylla ut den gotiska triumfbågen. Korsets H. 374. Ännu på 1700-t.

29*—Sveriges Kyrkor, Gotland IV.

Fig. 484. Korets S vägg med apostel från 1200-t:s s. h. Foto 1950.

Südwannd des Chores S. wall of chancel, with mit Apostel des späten apostle of late 13th cent. 13. Jahrh.

var det uppskattat och stod i sin båge. Detta bevisas genom existensen av en sidofigur, en sörjande Maria, enkelt 1700-t:sarbete, målad på en kontursågad bräda, lik motsvarande figur i Väte, där den ännu står på trabes jämte en sörjande Johannes. H. 94. Trol. av Weller (jfr Bd III, sid. 303, Väte). På 1800-t. blev det annorlunda: »Man har icke, skriver BRUNIUS omkr. 1865 (II sid. 350) dragit i betänkande, att i ett öppet skjul inkasta triumfkorset, hvilket vittnar om en hög ålder. Det väcker förvåning, att slik förfuskning kan utan åtal bedrifvas.» Vid förf:s (J. Roosvals) vistelse i Vänge 1909 befanns det liggande i sakristian. Det konserverades 1924 av artisten Wilhelm Pettersson och upphängdes då i triumfbågen, stöttat på en å bågens anfangslistor vilande trabes. Vid restaureringen 1947—50 blev trabes borttagen.

Altarskrank av enkla kontursågade balustrar, nu vitmålat.

Predikstolen (fig. 488) uppsattes 1777 av snickaren N. Fries, varvid »pelaren under predikstolen» reparerades. Därmed torde avses att det medeltida s. sidoaltaret byggdes ut åt n. så att predikstolen kunde få utgång rakt österut med trappan mynnande i koret. Den målades 1778 av Weller. Allting överströks 1864 med mörkbrunt utom Wellers evangelistfigurer på speglarna, men befriades från övermålningen vid rest. 1947—50. Snickeriet är (ännu 1777!) påverkat av domkyrkans predikstol från 1680. På himlen saknas kronans byglar.

Den äldre predikstolen såldes 1776 till Guldrupe (se fig. 394 och sid. 370).

Timglas på predikstolen från 1787.

Korbänkarna från 1779 ändrades delvis och målades i gulbrun ekimitation 1864: vid rest. avlägsnades övermålningen.

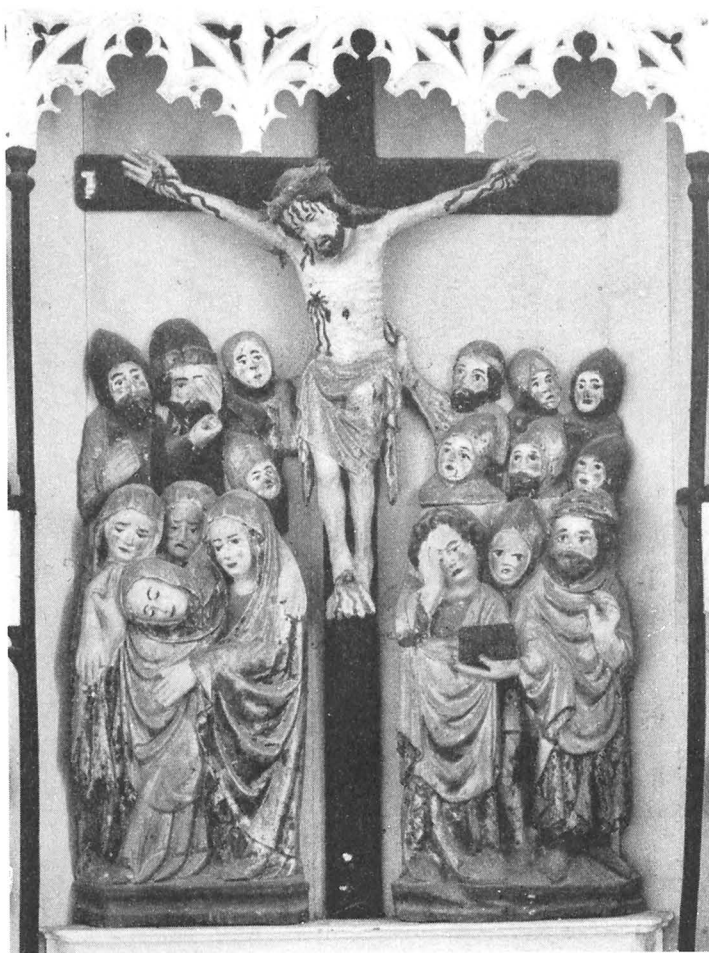
En långbänk utan rygg, nu förvarad å sakristivinden, blåmålad med blommor på sidostöden, L. 287, är säkerligen den »ungdomens bänk i choret», som målades av Nohrborg (RÄK.) 1780, en på 1700-t. uppkommen möbel för konfirmationsbarnen (jfr Bd I, sid. 79, Martebo, »gåssarnes bänk»).

De slutna bänkarna tillkommo på 1600-t. och fingo då den målning, som nu åter framtagits (med komplettering), ljus, vacker, ovanlig (fig. 489). På 1700-t. hade denna övermålats med en grön ton, 1864 med gulbrun ådring.¹ Den likartat målade läktaren från samma år borttogs vid rest. 1947—50. Kammarorgel från 1880-t. Läktare omtalas dock redan 1780.

Dopfunten (fig. 490—497) av sandsten i två block, cuppa och fot med urtappningskanal, ett av Hegwaldrgruppens rikaste och bästa verk, från omkr. 1130. Scenerna på cuppens liv inom arkaderna framställa 1) Adam formas av Herren med biträde av en ängel (osäker tydning!); I svickeln till vänster ses en ängel som griper om sina vingar. 2) (fig. 491) Evas skapelse. Där bredvid ormen, som redan vädrar sitt byte.

I svickeln Simson, brytande lejonets käftar. Symboliskt är lejonet detsamma som or-

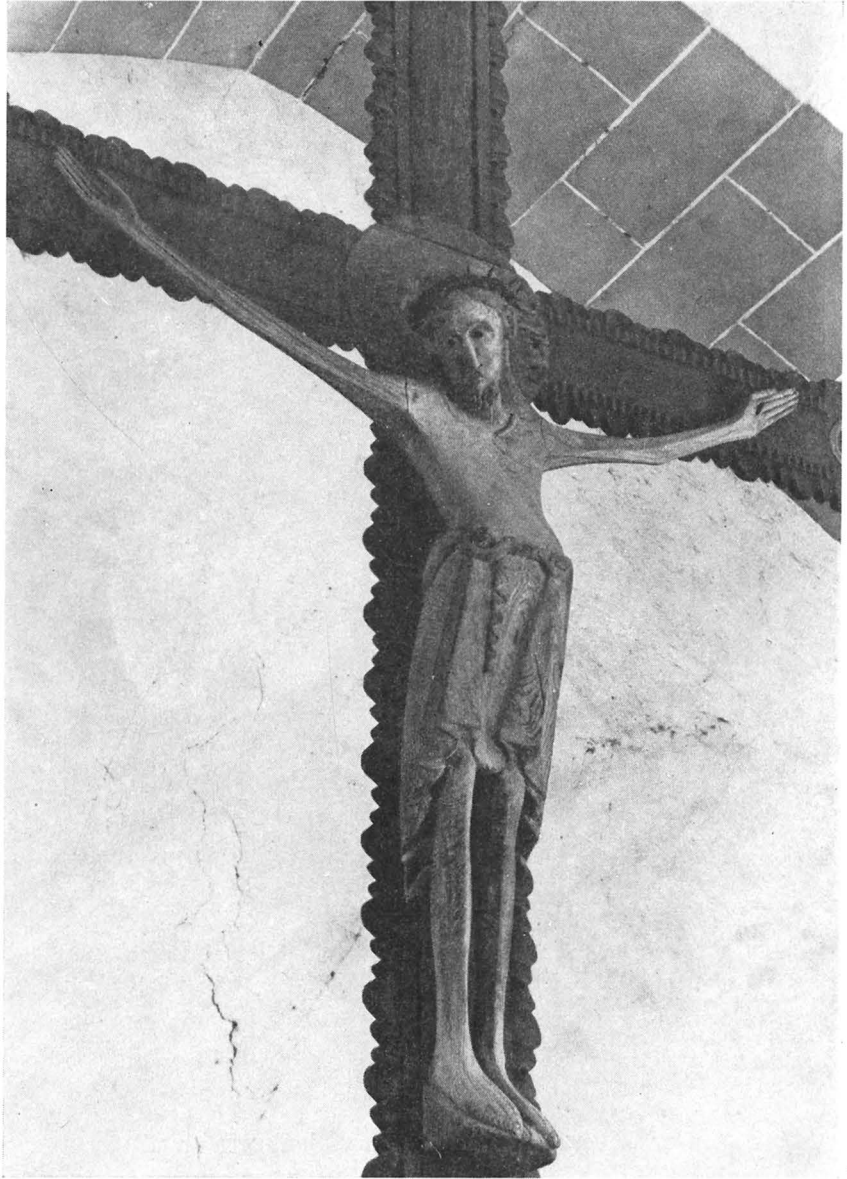
¹ Ett stöd under främsta bänken på s. sidan är gjort av en brädbit med fragment av ornamentalt mönster i gult med grå konturer på vit botten: repstavar, böljeranka, blomma, flikigt blad — trol. medeltida, kanske del av ett skrank eller ett orgelhus?

✓ Fig. 485. Golgata-framställning, mittparti i altarskåp från omkr. 1400, på 1600-ts mitt inmonterat i en altaruppsats (jfr fig. 479). Foto 1928.
 Golgathadarstellung im Mittelteil des Altarschreines von c:a 1400. Mitte des 17. Jahrh. war sie in einen Altaraufsatz einmontiert (vgl. Abb. 479).
 Golgatha. Central section of retable, c. 1400. During the mid-17th century it was incorporated with altar decorations (cf. fig. 479).

men eller Satan. Simson föreställer Kristus. Hans lejonkamp är alltså anbragt här som en trösterik framtidsbild. 3) (fig. 490) Syndafallet och utdrivandet ur paradiset, framställt endast genom den annalkande ängeln med svärdet.

I svickeln (fig. 490): Delila klipper Simsons hår vilket betyder: liksom Delila genom frestelse störtade Simson, så orsakade Eva genom äpplet Adams fall. 4) (fig. 492) Adam och Eva arbeta med hacka, spade, yxa, slända under Guds stränga hand.

✓ Fig. 486. Triumphkrucifix. Kristusfiguren 1100-ts mitt, korset omkr. 1260.
Foto 1941.

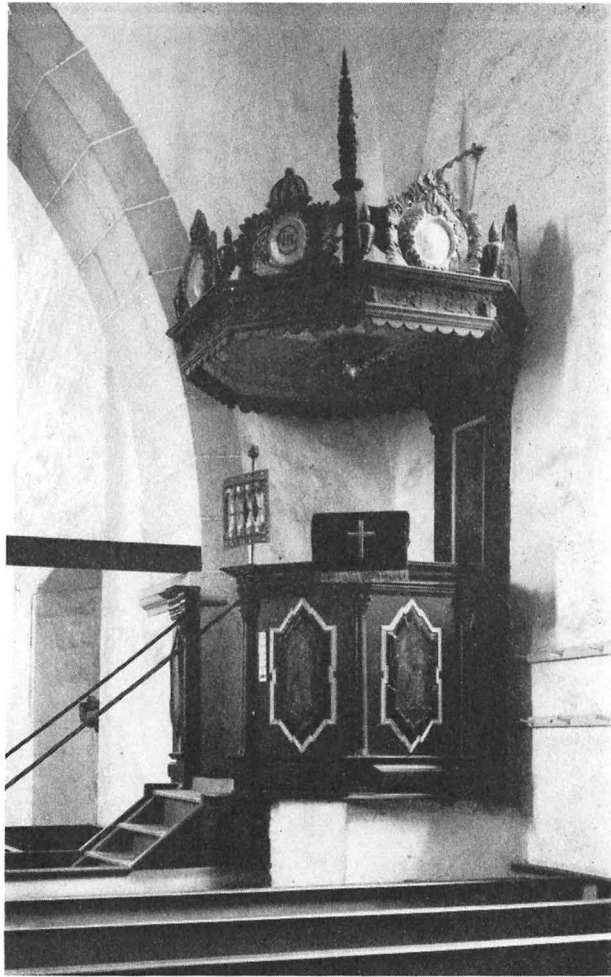
Das Triumphkreuz. Christusfigur c:a 1150, Kreuz c:a 1260. The Christ figure c. 1150, the Cross c. 1260.

✓ Fig. 487. Kristi huvud ur krucifixet fig. 486. Foto C. R.
af Ugglas 1907—12.
Christuskopf um 1150. Detail Head of Christ. Detail of fig.
aus Abb. 486. 486.

I svickeln en sittande figur, som griper i två strängar, vilka övergå i ett komplicerat flätverk, möjligen framställande Simson, som sliter de fjättrar Delila lagt på honom enl. berättelsen i Domareboken XVI: 6—12.

5) (fig. 493) Kristus i Bergspredikan(?). Han är skägglös som i den äldsta kristna konsten och i den karolingiska. En man åhör honom, händerna lyftade i orantställning, en kvinna med sitt barn på knät lyfter sin fria hand upp emot Frälsaren. Båda åhörarna sitta i länstolar, som om de vore kyrkobesökare; i svickeln till v. ses ett lejon med kroppen helt omvriden så att bakbenen stå rakt upp i motsatt riktning mot frambenen.

✓ Fig. 488. Predikstolen uppsatt 1777, målad 1778 av J. P. Weller (jfr fig. 442). Foto 1928.

Kanzel aufgestellt 1777; Bemalung von 1778 (vgl. Abb. 442).

Pulpit, built 1777, painted 1778 (cf. fig. 442).

Scenerna i bottenarkaderna framställa:

1) (fig. 494) Marie bebådelse och besök: i bebådelsen har ängeln fyra vingar och svävar över ett molnband, han hälsar med en hand och lägger den andra på sitt bröst, Maria sträcker ut två avvärjande händer: märk de egendomligt stela överrockslänkande dräkterna; i svickeln en ängel, väl framställd som ett tecken till »himmelens glädje». 2) (fig. 495) Kristi födelse, mycket ovanligt framställd som en förlossning: modern bäddad i sängen, två personer lyfta det lindade barnet, vilket genom kors-

Fig. 489. Bänkar med målning från 1600-t. Foto E. Fant 1950.
 Gestühl aus dem 17. Jahrh., mit ursprünglicher bei den Restaurierungsarbeiten 1947–50 wiederentdeckter Bemalung.
 Pews, 17th cent., with original painting revealed during 1947–50 restorations.

gloria är betecknat som Kristus, i taket ses Guds hand; i svickeln ses djur i kättar av flätverk som kanske betyda födelse scenens djur vid krubban, kanske »djuren, som herdarna vaktade i marken därintill?» De höra i så fall till nästa arkads framställning; 3) (fig. 496) Herodes med gemål till bords; t. h. står Johannes Döparen predikande, t. v. står Staffan Stalledräng med sin stekta tupp, som blir levande, flaxar upp och ropar: Kristus är född; till följd av detta skall Staffan stenas; i svickeln ses tre män med stenar i händerna. 4) (fig. 490). I mitten står Johannes Döparen i predikantställning, språkband i höger hand, den vänstra upplyftad i Döparens vanliga pekande gest («Se Guds lamm»). En bödel lyfter handen mot hans huvud, med vänster hand axlar han en väldig yxa, vid hans flätade, tjocka gördel hänger ett avhugget huvud som en skalp. invid står en människa med huvudet avhugget, buret upp- och nedvänt i båda händerna. Föreställer det Döparen efter exekutionen? I arkadens vänstra del sitter Jungfru Maria med barnet. De ha båda stora kors fästade högst upp på pannan och Maria bär ett kors i handen, barnet sträcker välsignande hand ut till vänster, uppåt mot svickeln; i denna ses två män, som nalkas med föremål i framsträckta händer, tydligen två av de vise männen med gåvor. 5) (fig. 497). Här följer, längst till höger, den tredje vise mannen med svärd och gåva, f. ö. fylles arkaden av ett dukat bord med sju gäster, nedanför

✓ Fig. 490. Dopfund i sandsten av Hegwaldr omkr. 1130. Scenerna på cuppens liv framställa fr. h.: Evas skapelse (2), Syndafallet och utdrivandet ur paradiset (3), Eva med sländan (4). I svicklarna: Simson besegrar lejonet och Delila klipper Simsons hår. Scenen i bottenarkaden: i mitten Johannes döparen i predikantställning, t. h. bödel och man med avhugget huvud (möjl. Johannes), t. v. Maria med Jesusbarnet som uppvaktas av de tre konungarna med gåvor. På foten odjurshuvuden som bita över kroppar. Uppm. Sten Anjou 1916).

Taufbecken aus Sandstein von Hegwaldr, um 1130. Darstellungen (Oberteil) des Beckens von r. nach l.: Erschaffung Eva's, Sündenfall, Der Engel mit den zwei Schwertern, spinnende Eva. In den Zwickeln: Simson den Löwen besiegend, Delila dem Simson das Haar abschneidend. Szenen des Unterteiles; Mitte: Johannes der Täufer predigend flankiert von Scharfrichter und Mann mit abgehauenen Kopf (St. Johannes?) und von der Jungfrau mit Kind und den hl. Drei Königen. Am Fuss: Köpfe von Fabeltieren die menschliche Figuren angreifen.

Sandstone font by Hegwaldr, c. 1130. Subjects (top section of bowl, r. to l.: the Creation of Eve, the Fall, the Angel with Two Swords, Eve spinning and (in the spandrels) Samson overcoming the lion, and Delilah cutting Samson's hair. Bottom section of bowl: centre: St. John the Baptist preaching, flanked by the Executioner with a decapitated man (St. John?) and the Virgin and Child and the Three Kings. On the base: figures being attacked by beasts.

✓ Fig. 491. Detalj av dopfunten, relief på cuppens liv: Evas skapelse (2). Foto 1941.
Taufbeckendetail: Erschaffung Eva's. Detail of font: the Creation of Eve.

bordet en sittande person; till vänster bäres en man bort; i svickeln ses en bunden naken man angripas av en hödel, som sticker en käpp i hans öga. Är detta Simsons bländande? Gästabudet är ett problem — kanske Jesu liknelse om gästen, som icke hade bröllopskläder.¹

Ur funtfotens massa bryta sig fyra gapande odjurshuvuden fram, var och en bitande med väldiga huggtänder över ett djur i dödsångest. Mellan två av odjuren ses en helig man i halvfigur. Teckningen av odjurens skägg och hår samt ornamentiken på funtfotens övre del bibehåller mycket av 1000-talets karaktär. — Funtens H. omkr. 97, B. omkr. 80. På kyrkogården ligger funtens sockelsten (fig. 498).

Bland nattvardssilver märkes en kalk. Foten enl. stpl av Berndt Falkengren, Visby, det pålödda gjutna krucifixet är en rest från en 1600-t:skalk; enl. inskr.

¹ Jfr samma ämne i en engelsk handskrift fr. början av 1100-t., *Évangélaire de l'abbaye de Saint Edmundsburg*, i ERIC G. MILLAR, *La miniature anglaise du Xe au XIIIe siècle*. Paris et Bruxelles 1926, pl. 35.

√ Fig. 492. Adam och Eva arbeta med hacka, spade, yxa och slända (4). Foto 1941.
 Taufbeckendetail: Adam mit einem Spaten und Eva mit einer Hacke; fernerhin dieselben mit Axt und Spindel. Detail of font: Adam working with a Spade and Eve with a mattock; and Adam with an axe and Eve with a distaff.

på foten omgjord och tillökad 1740, skålen från 1827. — Vinkanna och oblatask av Sven Arne Gillgren. Guldsmeds AB, Sthlm 1949.

Rökelsekar av brons. H. 15, 1300-t.?

Bland ljusredskap märkes en medeltida korsmärkt ljuspigg av järn, i s. långhusmuren nedanför gördelbågens kragsten. — Ett par tennstakar med vridet skaft; stplr Sveasköld — O el. Q (= 1772 el. 1774) — 4-stpl av Erik P:son Krietz (LÖFGREN I: 3 s. 401, fig. 2), mästare i Stockholm 1753—95 (1806). H. 18 cm. — En tvåarmad stake av mässing, lik den i Martebo, avb. i Bd I, fig. 87 A.

Inv. 1738 nämner »2:ne gamla liusstakar av tenn m. järnpiggar» och »tvenne gamla järnringar av en liuskrona» (sålda 1762). Kronan troligen medeltida.

Bland textilier märkes en mässhake av urspr. blekröd, nu ljusgul sammet med guldspetsgaloner, trol. av 1782, då »fint rödt Manchester och gullspitsar» inköptes. — Ett par kollekthåvar med skinnfodrad pung av röd sammet, mässingsfäste och svarvat, omålat furuskaf. — L. 167 cm, inköpta 1766.

Bland sakristiemöbler märkes en kollektkista, välvt lock med myntspringa. Tätt järnbeslagen, gulmålad. 1802 (RÄK.).

✓ Fig. 493. Kristus i Bergspredikan? (5). Foto 1941.
Taufbeckendetail: Bergspredigt (?). Detail of font: the Sermon on the Mount (?).

Ett nu på sakristievinden förvarat bord av furu med kontursågade ben och oval skiva. 1700-t.

En länstol av furu med hög rygg och öronlappar, mellan frambenen en vågformad fotplatta. H. 132 cm. 1700-t.; målades 1778 av Weller.

En stol (fig. 499) av furu med ursprunglig, delvis avnött målning i grönt. H. 90, vackert arbete från 1700-t. Stol av furu med femribbig ryggbricka och låg sits. H. 95. — Gustaviansk allmogestil, omkr. 1800. Stol av furu, hög rygg med två ståndare. H. 111, 1700-t.

Klockan i tornet är omgjuten 1886 av J. A. W. Lind, innehavare av firman Joh. A. Beckman & Co i Stockholm. Diam. 100,5, H. med krona 88, utan krona 67. Av den gamla klockan finnes gipsavgjutning i S. H. M. Majuskelinskr. löd, enl. LINDSTRÖM, II, sid. 156: HELP : MARIA : VT : ALLER : NOT : DORCH : DINES : LEVEN (= hjälp Maria ur all nöd genom ditt liv), (inv.nr 8071). 1400-t.

1. V. tornportalens s. yttre poststen har en svagt synlig runinskrift ej upptagen hos C. SÄVE, läst av Prof. S. Lindqvist: bol : uk : antair : uk : n. — L. 49,5 run-H. 4,5. RUNINSKRIFT

√ Fig. 494. Framställning på cuppans botten: t. h. Bebådelsen, t. v. Marias och Elisabets möte (1).
Foto 1941.

Taufbeckendetail: Unterteil, Verkündigung und Heimsuchung. Detail of font, lower section of bowl: the Annunciation, and the Visitation.

2. Längs altarskivans s. kant, runinskrift inom bård som avskurits vid gravstensens avhuggning till altarskiva. LILJEGREN har börjat läsningen med: »n:ro war» som icke finns på stenen. Där står: . . . sial : begia feiga : au þwatr : gerþi · þita : hwalf : gairwa (r : i : weskini : r) is («. . . faderns och sonens själ. Audvat gjorde detta valv. Geisrat i Västkinde reste . . .»). — Texten inom parentes dold av altaruppsatsen och kompletterad efter C. SÄVE 73. Av inskriften synes framgå namnen på en sten- eller mur-

√ Fig. 495. Kristi födelse (2). Foto 1941.
Taufbeckendetail: Kristi Geburt. Detail of font: the Birth of Christ.

mästare Audvat som gjort graven eller den urspr. gravstenen och en runmästare Geirvat från Västkinde som ristade runorna. L. 49,5.

3. Runskrift målad i svart på putsen på långhusets s. vägg vid predikstolen. Skriften, som kom fram vid restaureringen 1949, är i sex rader inom fyrkantig, överst bågformad ram. Den lyder: Biþin · fyri · Jakobs · sial · Nickarfva · Han · do · fem · daghum · fyri · Sant · Lavranz(s?) dagh · Da · var · ƿ · sundaghr · ok · ʝ Primstafir · i · femtando · rado . . . Alltså: »Bedjen för Jakobs själ Nickarve. Han dog fem dagar före S. Laurentius' dag. Då var F söndagsbokstav och M primstav i femtonde raden» (= 10 aug. 1546 enl. LILJEGRENS tabell). Skriften tydd från fotografi av fil. dr Herbert Gustavson, Uppsala.

1. Gravhäll. Omhuggen medeltida trapezoidal sten kanske urspr. textlös ligger nu i korgolvet, dit den flyttats från kyrkogården vid restaureringen 1949. Överst ristat processionskors utan stav. I bården kring kanten följande text med latinska GRAVKONST

√ Fig. 496. Herodes och Herodias till bords, t. h. Johannes döparen predikande. t. v. Staffan med tuppen (3). I svickeln tre män som skola stena Staffan. Foto 1941.

Taufbeckendetail: Herodes und Herodias an der Tafel.
Rechts: St. Johannes der Täufer predigend. Links:
St. Stephan mit dem Hahn. Im linken Zwickel: Drei
Männer steinigen St. Stephan.

Detail of font: Herod and Herodias at the table. Right:
St. John the Baptist preaching. Left: Stephen with
the cock. In the left spandrel: three men about to
stone Stephen.

bokstäver: HER HVILER VN / DER DENNE STEEN PEDER NIK / AREVE DOM / MER SINE
BEN ANNO 1528. Inne på stenen under korset: DENE STEN OC / STED HÖR / ER TILL
ARVINGER(NE). — 184 × 105; 82.

2. Gravhäll vid altarets n.v. hörn, möjligen endast mittpartiet: överst tre ängla-
huvuden, därunder text i latinska bokstäver: HIC REQVIESCIT IN / PACE DOMINVS BOTOL /
PHVS PETRI QVI OBIIT / 27 DIE JVNII ANNO / DOMINI 1602, Här vilar i frid kyrkoherden
Botulf Pettersson som dog 27 juni Herrans år 1602. Under texten kalk med hostia
mellan tvenne liljestänglar. Gulvit kalksten 130 × 98.

3. Gravhäll s. om altaret vid s. kormuren överst »D MATTHIAS LAVRENTII RAN-
DERS¹ PASTOR WENGE» hustru »LISBET HANSDOTTER» död 1662. Stenen har bl. a. följande latinska sentens:

¹ R. blev 1656 anklagad i Consistorium av kommandanten Peder Flemming för *crimen læsae Majestatis*, för sidovörnad när konungens skål dracks vid ett tillfälle, men slapp lindrigt undan.

✓ Fig. 497. Gästabud (5). Längst t. h. och i h. svickeln de tre konungarna med gåvor.
 Taufbeckendetail: Unterteil, Gastmahl. In den Zwickeln: Die Hl. drei Könige mit ihren Gaben.

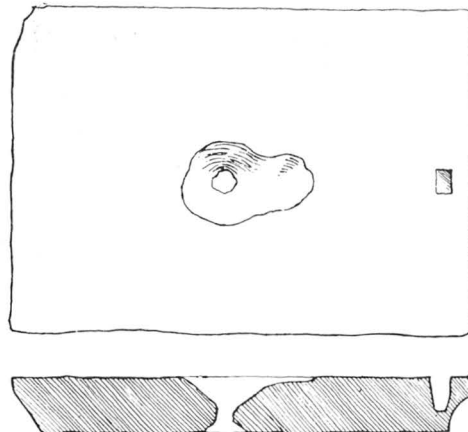
Detail of font: a feast. In the spandrel: the Three Kings with gifts.

PEPIGIT
 TETIGIT
 MANUS DEI ME ABSTULIT VIVIFICABAT
 DEGOSUIT

4. Den förut utanför långhusets n. portal stående stenen över PEDER OLVFSON ROGVALDS, död 1661, flyttades liksom 1. vid restaureringen 1949 och ligger nu i korgolvet åt n.

SAMMANFATTNING AV VÄNGE KYRKAS KONST- HISTORIA

I. På grund av de senare stenbyggenas rika utstyrsel tro vi att det kyrkliga livet florerat länge på platsen, sålunda att en första kyrkobyggnad, an-

✓ Fig. 498. Dopfuntens sockelsten. Skala 1:20.
 Uppm. Erik Persson och K. J. Karlström 1928.
 Podium des Taufbecken. Pedestal of font.

√ Fig. 499. Stol av senbarock typ. 1700-ts
f. h. Foto 1928.

Spätbarocker Stuhl, Chair, late baroque type,
frühes 18. Jahrh. early 18th cent.

tagligast en stavkyrka funnits på 1000-talet, möjligen av 1058, Strelows årtal. För stavkyrkan levererade Hegwaldr i början av 1100-talet en dopfont med ymnig prydnad av figurala reliefer. (fig. 501 a, 490).

II. Stenmästaren Byzantios börjar bygga en kyrka av sten (fig. 501b). Koret fullbordas, rikt smyckat med fasadreliefer i mästarens bästa stil (fig. 468) omkr. 1135. Den delvis bevarade grunden ger stöd för korets rekonstruktion som i fig. 501d med försvarstorn i ö. och med inre absid.

III. Bygget fortsätter med långhuset, vilket icke eller endast i ringa grad förses med reliefer på exteriören. En långhusportal, trol. den v. är bevarad, flyttad till tornet (fig. 467), ävenså en fönsteromfattning inmurad i nuvarande s. sidoaltaret under predikstolen (fig. 476). Triumfkrucifix av en för Norden enastående typ, av stor skönhet (fig. 486). Båda sistnämnda kanske från period II? Eljest allt omkr. 1170. (Fig. 501 c).

IV. Torn byggdes. Långhusgaveln revs, så att tornet kunde resas på trol. förstärkt grund. Spetsig spira som nu, beräknad H. genom halvtriangulering på bas av kyrkans L. bakom tornet. Kyrkan skulle om dessa antaganden accepteras, likna vissa öländska klövsadelskyrkor. Härmed är Vänge romanska kärnkyrka färdig. Dateringen möjligen omkr. 1190. (Fig. 501 d).

V. Ny större kyrka anlägges. Grundvalar utlades för kor med sakristia och långhus och båda dessa sektioner bearbetades i ett sammanhang. Innanför de växande nya murarna såg man den lilla Byzantioskyrkan (fig. 501 f). Dess långhus synes ha förblivit länge stående och tjänat till gudstjänstrum, men koret torde snart ha rivits, dels för att ge plats åt den nya triumfbågen, dels för att avgiva sitt stenmaterial med många figurreliefer åt nybygget (se fig. 468). I denna byggnadsperiod fullbordades alltså korets murar fullständigt, men av långhuset endast ö. och n. murarna och omkr. 2 m av s. muren från ö. räknat. Valven slogos t. v.

icke. Som arkitekt förmoda vi Botvid från Eskelhem. Datum 1236.

VI. Långhuset fullbordades i framskriden unggotisk stil med rikt formad huvudportal (fig. 464). Modernisering av korportalens tympanon (fig. 462) Valven byggdes. Kyrkan är nu med gamla tornet medräknat 30 m L., vilket icke motsvaras av ett runt tal i något av de på Gotland gängse måtten. Redan härav, men ännu tydligare av det gamla tornets dvärgartat insjunkna figur begripes att man planerat ett ansenligt nytt tornbygge, genom vilket kyrkans total L. förmodligen skulle rundats till 35,24 m = 120 St. f. Det tilltänkta nya tornet kom aldrig till utförande. Man föreställa sig ett dylikt av Dalhems typ. Krucifixet monteras på större kors. Arkitekt: Toftamästaren, omkr. 1260. (Fig. 501 g).

VII. Altarskåp: omkr. 1400 (fig. 485). Ringklocka 1400-talet (omgjuten 1886).

VIII. Predikstol 1777 med målade figurer av Weller (fig. 488) o. a. inredningsföremål. Målade sidofigurer av kontursågat trä uppställes å ömse sidor om det medeltida krucifixet på trabes.

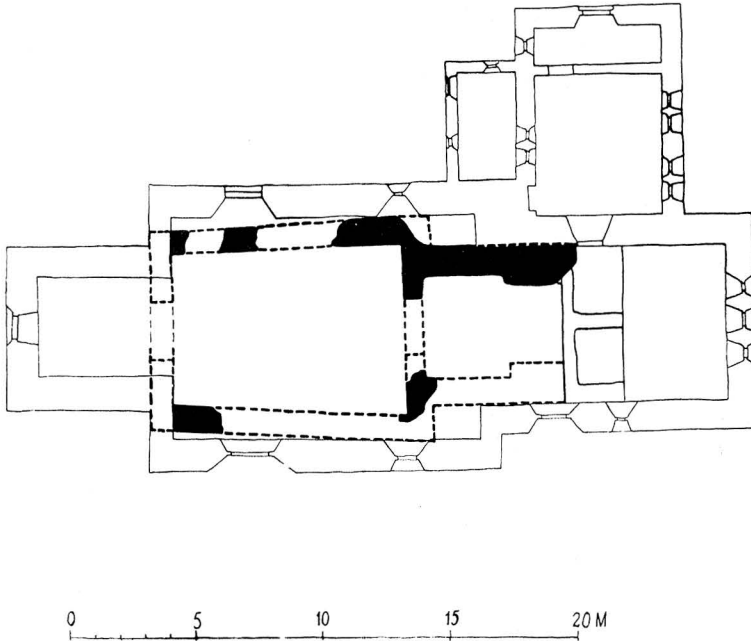

Fig. 500. Plan av nuvarande kyrkan med resterna av Byzantios' kärnkyrka från omkr. 1135 markerade i svart. Uppm. Gilbert Svensson 1949.
 Grundriss der jetzigen Kirche. Die dunklen Teile geben die während der Restaurierung von 1947—50 entdeckten Teile der ursprünglichen Kirche des Byzantios an.
 Plan of the present church. The black sections indicate parts of the original Byzantios church revealed during 1947—50 restorations.

IX. Krucifixet avlägsnas från triumfbågen och förvaras i ett öppet skjul utanför långhusets n. portal före 1865. Ny sakristia 1866, ersättande den medeltida. Ny bänkinredning 1864. Kammarorgel 1880-talet.

X. Krucifixet återfår sin plats i triumfbågen 1924. Kyrkogården utvidgas. Värmeledning.

XI. Restaurering 1947—50 under ledn. av ark. E. Fant, varvid bl. a. läktaren togs bort och inredn. befriades från övermålning.

ZUSAMMENFASSUNG

I. Wegen der reichen Ausstattung, der schon dem romanischen Steinkirchenbau gegeben wurde darf angenommen werden, dass hier bereits früher eine Kirche stand, zweifellos eine hölzerne, möglicherweise von 1058, dem Datum Stelow's. Für diese Kirche wurde zu Beginn des 12. Jahrhunderts von Hegwaldr ein Taufstein hergestellt (Abb. 501 a, 490).

II. Der Steinmeister Byzantios baut um 1135 eine neue Kirche (Abb. 501 b). Man beginnt mit dem Chor, wahrscheinlich mit innerer Apsis und überragt von einem vielleicht zur Verteidigung eingerichteten Turme. Die Fassade war reich mit figuralen Reliefs geschmückt, etwa in der Art von San Michele in Pavia.

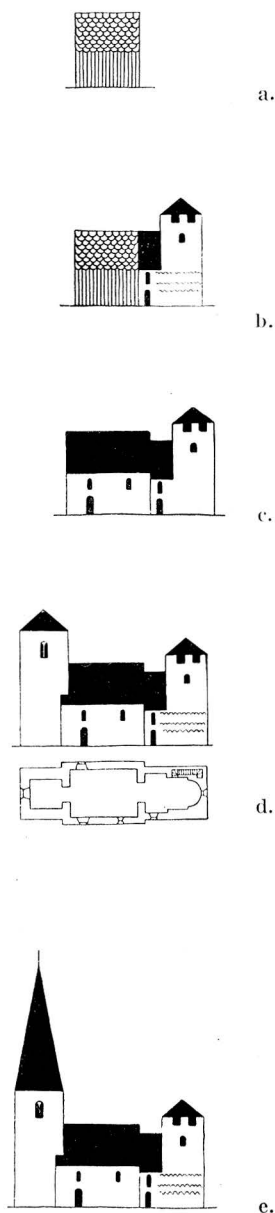

Fig. 501. a—e. Kyrkans tillväxt. Skala 1:1000. Bauentwicklung der Kirche. Growth of the church.

Die Dekorationsart war von Italien nach Lund verpflanzt worden, wo einige Fragmente der sonst verlorenen ursprünglichen Langhausfassaden der Kathedrale Zeugnis davon ablegen. Byzantios war ein Schüler der lundensischen Bauhütte (Abb. 468).

III. Der Bau wird mit dem Langhause fortgesetzt, welches nicht oder nur in geringem Masse mit Fassadenskulptur geschmückt wird. — Um 1170. Auf Grund der Masse des später angebauten, noch erhaltenen Turmes konnte die Länge der Kirche auf 60 griechische Fuss (= 19,8 M.) berechnet werden, mit West-Turm und im Osten bis zum Anfang der Einbiegung der Apsisnische gerechnet. Bei den Bauarbeiten in der Kirche 1949 wurde der Grundriss der alten Kirche entdeckt und hierbei die Berechnung bestätigt, mit der Ausnahme, dass eine eingebaute Apsis und eine für eine Turmanlage angemessene Mauerdicke nicht vorausgesehen waren. Ein Portal erhalten, an den Turm versetzt (Abb. 467), eine Fenstereinfassung im Seitenaltar unter der Kanzel eingemauert (Abb. 476), schönes Triumphkrucifix von für den Norden einzigartigem Typus (Abb. 486), beide vielleicht schon aus Periode II? Sonst alles um 1160. (Abb. 501 c).

IV. Turmbau. Die Langhausgiebelwand wird abgerissen, sodass ein Westturm auf vermutlich verstärktem Fundament errichtet werden konnte. Die dadurch vergrößerte Gesamtlänge der Kirche, mit Apsis, ist 26,4 M. oder 80 griechische Fuss. Der Turm wird wahrscheinlich mit einer spitzen Haube wie jetzt gedeckt. Gesamthöhe ungefähr 33 M = 100 griechische Fuss, Datum unsicher, vielleicht um 1190. Hiermit ist der Bau der ältesten oder Kernkirche von Vänge beendet. (Abb. 501 d, e).

V. Neue Kirchenanlage, berechnet, die Länge der Byzantioskirche zu verdoppeln. Fundamente für Chor mit Sakristei und Langhaus werden angelegt und diese beiden Bauabschnitte werden gemeinsam in Angriff genommen. Innerhalb der wachsenden neuen Mauern sah man die kleine Byzantioskirche. Ihr Langhaus wurde möglichst lange geschont und diente als Raum für den Gottesdienst, während der Chor bald abgerissen worden sein dürfte, teils um dem neuen Triumphbogen Platz zu machen, teils um für den Neubau Steinmaterial zu liefern (siehe Abb. 501 f). In dieser Bauperiode werden die neuen Chormauern vollständig beendet, vom Langhaus jedoch nur die Ost- und Nordmauern und ungefähr 2 M. der Südmauer. Eingewölbt wurde der Bau vorläufig noch nicht. Baumeister der Chores ist Botvid von Eskelhem. Datum 1236.

VI. Vollendung des Langhauses in fortgeschrittenem frühgotischem Stil mit reich ausgeformtem Hauptportal (Abb. 464). Modernisierung des Tympanons am Chorportal (Abb. 462). Bau des Gewölbes. Die Kirche ist jetzt 30 M. lang, ein Mass, das keinem der auf Gotland üblichen in runden Ziffern entspricht. Schon hieraus, aber noch deutlicher aus der zwerghaft eingesunkenen Gestalt des alten Turmes, wird verständlich, dass man einen ansehnlichen neuen Turmbau geplant hat, durch den die Gesamtlänge der Kirche vermutlich auf 35,24 M. = 120 Stånga Fuss abgerundet werden sollte, also eine Verdoppelung der Länge der Byzantioskirche ohne Westturm. Der mit Sicherheit projektierte Turm kommt nicht zur Ausführung. Man stelle sich ihn vor als vom Typus des Turmes

von Dalhem. Das Krucifix wird auf ein neues, grösseres Kreuz montiert. Baumeister der anonymus »Toftameister«, um 1260. (Abb. 501 g).

VII. Altarschrein um 1400 (Abb. 485). Glocke, 15. Jahrhundert.

VIII. Kanzel von 1777 mit von Weller gemalten Figuren (Abb. 488) und andere Einrichtungsgegenstände. Auf beiden Seiten des mittelalterlichen Krucifixes auf der Traves werden gemalte und im Umriss ausgesägte Seitenfiguren — Maria und Johannes — aus Holz aufgestellt.

IX. Das Krucifix wird vom Triumphbogen entfernt; vor 1865. Neue Sakristei 1866, die die mittelalterliche ersetzt. Neues Gemeinde-gestühl 1864. Kammerorgel 1880er Jahre.

X. 1924 erhält das Krucifix wieder seinen Platz im Triumphbogen. Erweiterung des Kirchhofes. Centralheizung.

XI. Restaurierung um 1947—50.

SUMMARY

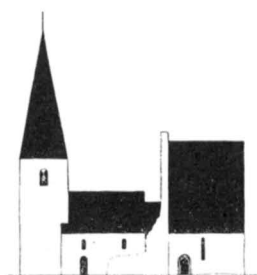
I. Because of the respectable dimensions and the richly sculptured adornments of successive stone churches at Vänge, we may safely assume that there was an early wooden church, a possible date for this being 1058 (Strelow). For this structure, at the beginning of the 12th Cent., Hegwaldr made a baptismal font (fig. 501 a, 490).

II. About 1140, Byzantios began a new stone church (fig. 501 b), starting with the chancel, probably with an inner apse and a battlemented tower. The façades were scattered over with elaborately carved reliefs, arranged like those on San Michele at Pavia. At Lund Cathedral in S. Sweden, one may see similar ornamentation upon some fragments above the northern portal. This decorative feature came to Lund from Italy. Byzantios was a member of the 'fabric house' (*fabrica ecclesiae*) of Lund Cathedral. (Fig. 468).

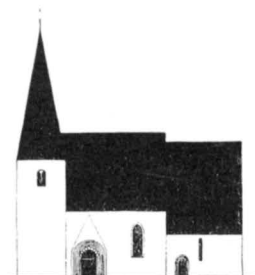
III. About 1170, building continued with the nave, the exterior of which was in some small degree decorated with reliefs (fig. 501 c). These reliefs are however not in the style of Byzantios. The probable length of the church was 60 Greek feet (19.8 m), that is, including the w. tower, but not the apse. In the reparation of the church in 1949, the foundation-walls of the old church were discovered. Here-with, the calculation above is proved to be true, with the exception of the thickness of the wall — intended for a tower — and an inner apse which were not earlier anticipated. A nave doorway survives, and now serves as an entrance to the tower (fig. 467). The sculptured surround of a window (fig. 476) has been incorporated with the southern by-altar, now used as the base of the pulpit of the present Gothic church. The rood is a most remarkable and striking piece of work (fig. 486). Window and rood date perhaps from Period II.

IV. The exact date of the tower is unknown, but it may have been built about 1190. The W. wall of the nave was pulled down so that the tower might be raised on probably reinforced foundations. Including the apse, the total length of the church was 80 Greek feet or 26.4 m. The tower was roofed with a pointed steeple in the same way as it is now. Total height near 33 m = 100 Greek feet. The affinity to Follingbo church is noticeable in the profile of the tower socle, and the doorway of the nave at Follingbo is in its turn related to that of the German Church of the Holy Virgin at Visby. With the above changes and additions, Vänge's first stone church was complete. (Fig. 501 d, e).

V. A fairly short time after, a new church was planned, one that would be double the length of the

f.

g.

Fig. 501. f—g. Kyrkans tillväxt. Skala 1:1000. Bauentwicklung der Kirche. Growth of the church.

original. The first parts to be built were the chancel, with vestry, the east part of the nave and the north wall. The little Byzantios church was still visible within the growing new walls (fig. 501 f). The earlier nave seems to have been spared for quite a time, in order that it might continue to function for services, but the chancel must have been pulled down at an early stage, partly to leave space for the new chancel arch, and partly that its stone materials and many reliefs might be incorporated into the new structure (fig. 468). Only the east and north walls and about two metres of the south wall of the nave were completed. No vaulting was constructed. The architect at this period (1236) was Botvid of Eskelhem.

VI. About 1260, the nave was completed in an advanced Early Gothic style, with a richly decorated main doorway (fig. 464). The tympanum of the chancel doorway was modernised (fig. 462) — for the lower contour must originally have been horizontal. Vaulting was constructed. The length of the church was now 30 m., a measurement which does not correspond to any even figure in the measurements usual upon Gotland. Reasoning from this fact — and even more from the dwarf-like appearance of the tower relative to the newer work — we may be fairly sure that an impressive new tower was projected, one which would increase the total length of the church to 33.24 m. or 120 Gotlandic *Stånga* feet which doubles the length of the original church. The probably projected new tower was never built. If this had been done, the structure would probably have resembled the one at Dalhem (fig. 501 g). A new and bigger cross was provided for the old rood. The anonymous Tofta Master was the architect.

VII. Retable, about 1400 (fig. 485). Bell, 15th cent.

VIII. 18th century pulpit with painted figures by Weller (fig. 488), and other details of that period. Painted wooden silhouette figures of Mary and John were placed on a trabe on either side of the mediaeval rood.

IX. Sometime prior to 1865, the rood was removed and thrust away in an exposed shed outside the north doorway. The new vestry, replacing the mediaeval one, dates from 1866. New seating, 1864. Organ, about 1880.

X. In 1924 the rood was put back in its original position within the triumphal arch. Central heating was installed and the churchyard enlarged.

X. Restoration in 1947—50.